

Załącznik nr 1 do Informacji dla Zarządu Województwa Mazowieckiego
w sprawie przeprowadzenia konsultacji społecznych projektu
„Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej na lata 2019-2021”

Wojewódzki Program Polityki Senioralnej na lata 2019-2021 dla województwa mazowieckiego

Projekt opracowany przez zespół ekspertów Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej
Prof. dr hab. Barbara Szatur-Jaworska (Uniwersytet Warszawski) –kierownik zespołu
Prof. dr hab. Piotr Błędowski (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie)
Dr hab. Barbara Rysz-Kowalczyk (Uniwersytet Warszawski)
Dr hab. prof. UK Mirosław Grewiński (Uczelnia Korczaka)
Dr Klaudia Wolniewicz-Słomka (badaczka niezależna)

Warszawa, grudzień 2018

SPIS TREŚCI

WSTĘP	4
ROZDZIAŁ 1. REGIONALNA POLITYKA SENIORALNA – OGÓLNA	
CHARAKTERYSTYKA	8
1. Definicja	8
2. Zakres przedmiotowy regionalnej polityki senioralnej	9
3. Regionalna polityka senioralna a kompetencje samorządu terytorialnego	11
4. Zakres podmiotowy	13
5. Zasady polityki senioralnej	15
6. Instrumenty polityki senioralnej	19
7. Źródła finansowania regionalnej polityki senioralnej	22
ROZDZIAŁ 2. DOKUMENTY STRATEGICZNE I INNE DOKUMENTY	
PROGRAMOWE POWIĄZANE Z REGIONALNĄ POLITYKĄ	
SENIORALNĄ NA MAZOWSZU	23
1. Strategie i programy samorządu województwa mazowieckiego	23
2. Strategie i programy krajowe	25
ROZDZIAŁ 3. DIAGNOZA	29
1. Sytuacja demograficzna na Mazowszu (diagnoza i prognoza)	29
2. Osoby starsze na Mazowszu	35
3. Zasoby infrastrukturalne i organizacyjne	39
4. Wnioski dla polityki senioralnej	45
ROZDZIAŁ 4. CELE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU	
POLITYKI SENIORALNEJ	47
ROZDZIAŁ 5. PODMIOTY UCZESTNICZĄCE W REALIZACJI REGIONALNEJ	
POLITYKI SENIORALNEJ W LATACH 2019-2021	50
1. Podmioty instytucjonalne (sformalizowane)	50
2. Podmioty indywidualne – kadry realizujące politykę senioralną	52
3. Mechanizmy koordynacji działań podmiotów polityki senioralnej w województwie	
– ogólna charakterystyka	53

ROZDZIAŁ 6. ZADANIA W ZAKRESIE POLITYKI SENIORALNEJ I FORMY ICH REALIZACJI W LATACH 2019-2021	60
1. Zadania samorządu województwa i formy ich realizacji.....	60
2. Postulowane zadania samorządów powiatowych i gminnych oraz formy ich realizacji.....	77
ROZDZIAŁ 7. MONITORING I EWALUACJA PROGRAMU	99
1. Wskaźniki monitorujące realizację Programu w latach 2019-2021	99
2. Metodyka ewaluacji i wskaźniki ewaluacyjne	103
LITERATURA I ŹRÓDŁA.....	108
1. Literatura naukowa i ekspertyzy.....	108
2. Akty prawne i dokumenty urzędowe.....	108
3. Opracowania statystyczne	110
4. Strony i portale internetowe.....	110
ANEKS STATYSTYCZNY.....	113

WSTĘP

Strategia Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 – przyjęta Uchwałą nr 218/14 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 3 listopada 2014 r. – uwzględnia rozwiązywanie licznych problemów społecznych oraz kreowanie i realizację nowych regionalnych polityk publicznych. Jedną z nich jest polityka senioralna. Wojewódzki Program Polityki Senioralnej na lata 2019-2021 stanowi uszczegółowienie oraz rozwinięcie celów i działań zapisanych w mazowieckiej strategii polityki społecznej. W dokumencie tym stwierdza się, iż „istotne jest prowadzenie regionalnej polityki senioralnej sprzyjającej aktywizacji osób starszych i zapobiegającej ich wykluczeniu i utracie samodzielności. Ważne jest połączenie działań z polityką rozwojową i deinstytucjonalizacji”. W regionalnym programie polityki senioralnej uwzględnia się także cele Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 r. Innowacyjne Mazowsze (Uchwała nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 r. w sprawie Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 r.).

Proces starzenia się ludności, polegający na wzroście odsetka osób starszych w populacji, dotyczy całego naszego kraju, ale w zróżnicowanym stopniu. Są bowiem województwa stosunkowo młode demograficznie oraz ponadprzeciętnie demograficznie stare. Województwo mazowieckie jest regionem, w którym odsetek ludności w starszym wieku jest zbliżony do średniej krajowej. Kiedy jednak weźmie się pod uwagę bardzo duży potencjał demograficzny Mazowsza, to nasze województwo okazuje się tym, w którym mieszka aż 14% całej populacji Polski w wieku poprodukcyjnym (ponad 1,1 mln)¹. Z dużą liczbą ludności w starszym wieku związana jest odpowiednio większa skala potrzeb, w których zaspokajaniu uczestniczy polityka senioralna.

Poszczególne elementy Programu polityki senioralnej adresowane są do osób należących do różnych grup wiekowych. Najmłodszymi uczestnikami planowanych działań są osoby po 50. roku życia. Oznacza to, że Program jest bezpośrednio adresowany do 36% mieszkańców województwa mazowieckiego. Ten fakt zasługuje na szczególne podkreślenie, bowiem wskazuje na znaczenie opracowanego dokumentu i uzasadnia różnorodność celów, zadań i form ich realizacji, jakie są zaproponowane. Koniecznie należy zwrócić uwagę na coraz wyższy odsetek osób długowiecznych (90 i więcej lat) w populacji województwa mazowieckiego. Jakkolwiek stanowią one łącznie 0,72% adresatów Programu, ich odsetek wśród osób w wieku poprodukcyjnym wynosi 3,41%, a wśród kobiet mieszkających na wsi – nawet 4,21%². Ten fakt powinien skłonić samorządy do zinwentaryzowania dostępnych usług środowiskowych oraz instytucjonalnych i zidentyfikowania możliwych luk.

Wojewódzki Program Polityki Senioralnej na lata 2019-2021 opiera się na kilku kluczowych założeniach:

- poprawa sytuacji w całym województwie mazowieckim wymaga współpracy między władzami i instytucjami samorządowymi różnych szczebli, dlatego program dotyczy celów i zadań realizowanych na poziomie różnych jednostek terytorialnych – województwa, powiatów i gmin;

1. Patrz: dane w rozdziale „Diagnoza”.

2. Patrz: dane w rozdziale „Diagnoza”.

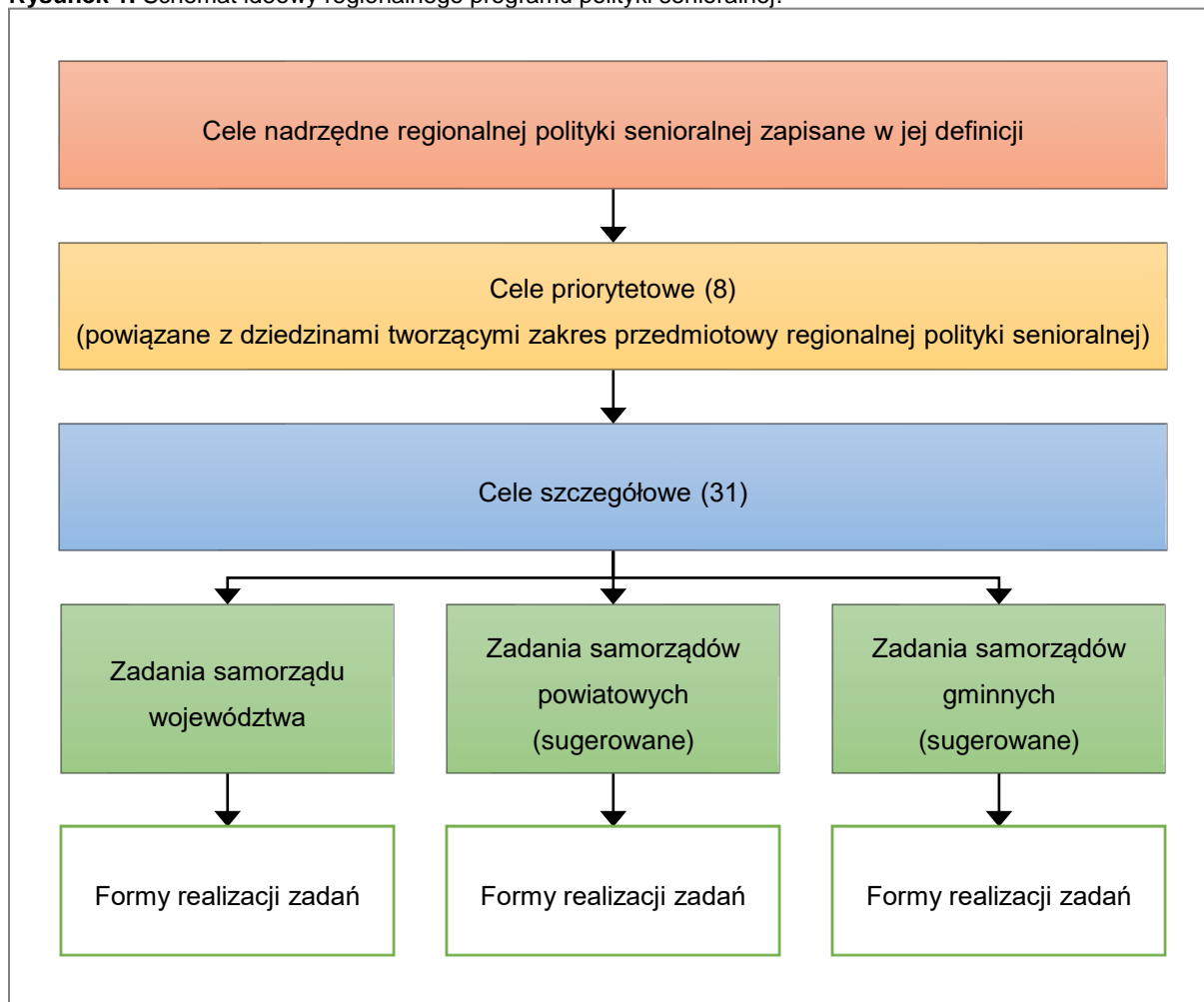
- program wytycza kierunki i określa formy działań samorządu województwa oraz zawiera propozycje działań dla samorządów powiatowych i gminnych, uwzględniając ustawowe zadania tych samorządów oraz respektując ich niezależność;
- program uwzględnia różną skalę i specyfikę potrzeb osób starszych w poszczególnych częściach Mazowsza oraz przestrzenne różnicowanie procesu starzenia się ludności;
- program uwzględnia horyzontalny (wielodziałowy) charakter polityki senioralnej, w związku z czym określa cele i zadania w różnych dziedzinach polityki publicznej;
- polityka senioralna skoncentrowana jest na celach społecznych, ale jej realizacja wymaga rozwijania srebrnej gospodarki w obszarze produkcji i usług;
- program uwzględnia potrzeby osób będących w różnych fazach procesu starzenia się i starości;
- program uwzględnia cele rządowej polityki senioralnej oraz kreowane przez tę politykę instrumenty działania;
- program odwołuje się do wartości i zasad polityki senioralnej wypracowanych przez społeczność międzynarodową oraz przez krajowe gremia eksperckie i decydenckie;
- zalecane w programie formy działania są efektem rozpoznania i analizy innowacyjnych dobrych praktyk realizowanych za granicą i w Polsce z myślą o osobach starszych i o starzeniu się ludności;
- regionalna polityka senioralna powinna sprzyjać zarówno tworzeniu nowych zasobów (kadrowych, infrastrukturalnych, organizacyjnych), jak i lepszemu wykorzystaniu zasobów już istniejących;
- regionalna polityka senioralna powinna traktować starzenie się ludności i rosnące potrzeby osób starszych nie jako zagrożenie dla rozwoju województwa, lecz jako wyzwanie cywilizacyjne, któremu trzeba sprostać.

Konstrukcja Programu zakłada uporządkowanie jego treści w kilku warstwach – od celów nadrzędnych do propozycji konkretnych działań (uwzględniających zarówno utrwalone rozwiązania, jak i innowacyjne dobre praktyki polskie i zagraniczne). Przedstawia to rys. 1.

Program składa się z siedmiu rozdziałów, wykazu dokumentów, źródeł i bibliografii oraz aneksów.

Rozdział pierwszy poświęcony jest ogólnej charakterystyce regionalnej polityki senioralnej. Ustalono w nim definicję tego pojęcia, jego zakres przedmiotowy i podmiotowy. Zaprezentowano i omówiono zasady polityki senioralnej, gdyż bez wskazania kluczowych założeń aksjologicznych nie sposób skutecznie realizować program, w którego wdrażanie zaangażowane są liczne i różnorodne podmioty. W rozdziale tym scharakteryzowano ponadto instrumenty polityki senioralnej z uwzględnieniem specyfiki środków działania samorządu województwa oraz samorządów powiatowych i gminnych. Wskazano także potencjalne źródła finansowania Programu.

Rysunek 1. Schemat ideowy regionalnego programu polityki senioralnej.

W rozdziale drugim dokonano przeglądu kluczowych dokumentów programowych Samorządu Województwa Mazowieckiego, z którymi związane są cele i zadania Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej na lata 2019-2021. Przeprowadzono także analizę krajowych programów i strategii polityki senioralnej i powiązanych z nią innych polityk publicznych.

Rozdział trzeci ma charakter diagnostyczny. Przeprowadzono w nim analizę tych elementów sytuacji demograficznej Mazowsza, które mają związek z polityką senioralną i procesem starzenia się ludności. W wybranych aspektach dokonano przeglądu sytuacji osób starszych – mieszkańców województwa mazowieckiego. Przeprowadzono także bilans zasobów infrastrukturalnych Mazowsza, które powinny być wykorzystywane w polityce senioralnej.

W rozdziale czwartym przedstawiono cele priorytetowe i szczegółowe regionalnej polityki senioralnej w województwie mazowieckim.

W rozdziale piątym dokonano przeglądu podmiotów, które powinny być zaangażowane w realizację regionalnej polityki senioralnej. Uwzględniono zarówno podmioty instytucjonalne (władze publiczne, administrację publiczną, organizacje pozarządowe), jak i podmioty indywidualne – czyli wyspecjalizowane kadry, które muszą stać się kompetentnymi, dobrze przygotowanymi do swoich zadań realizatorami polityki senioralnej. Wielość podmiotów zaangażowanych w projektowanie i wdrażanie tej polityki wymaga koordynacji ich działań. Dlatego w rozdziale tym dokonano także prezentacji różnorodnych mechanizmów takiej koordynacji.

Rozdział szósty zawiera wykaz 31 zadań dla samorządu województwa i sugerowanych samorządom gminnym i powiatowym. Każdemu z tych zadań towarzyszy opis form ich realizacji oraz wskazania dotyczące podmiotów wykonujących zadanie i mechanizmów koordynacji ich działalności. W celu pokazania, jak zadania polityki senioralnej mogą być realizowane, część z nich została opatrzona opisami dobrych praktyk.

Program zamyka rozdział poświęcony jego monitoringowi i ewaluacji. Dla potrzeb monitoringu Programu zaproponowano zestaw wskaźników monitorujących. Ewaluację zaplanowaną po zakończeniu programu przedstawiono wariantowo. Wskazano, jakimi metodami powinna być ona prowadzona, zaproponowano zestaw ilościowych wskaźników ewaluacyjnych i wskaźników kontekstowych.

Do programu dołączono bibliografię, wykaz źródeł oraz obszerny aneks statystyczny.

ROZDZIAŁ 1. REGIONALNA POLITYKA SENIORALNA

– OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

1. Definicja

Urzędowa definicja pojęcia „**polityka senioralna**” zaproponowana została po raz pierwszy w podjętej 24 grudnia 2013 roku uchwale nr 238 Rady Ministrów Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020³. Polityka ta została określona jako „ogół celowych działań organów administracji publicznej wszystkich szczebli oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się” (tamże, s. 4). W innym miejscu stwierdzono, że „na potrzeby niniejszego dokumentu polityka senioralna rozumiana jest szeroko jako ogół działań w okresie całego życia człowieka, prowadzących do zapewnienia warunków wydłużenia aktywności, zarówno zawodowej, jak i społecznej oraz samodzielnego, zdrowego, bezpiecznego i niezależnego życia osób starszych” (tamże), zaś jej zadaniem „będzie wspieranie i zapewnienie możliwości aktywnego starzenia się w zdrowiu oraz możliwości prowadzenia w dalszym ciągu samodzielnego, niezależnego i satysfakcjonującego życia, nawet przy pewnych ograniczeniach funkcjonalnych” (tamże, s. 6).

Kolejna urzędowa definicja polityki senioralnej zawarta została w uchwalonej we wrześniu 2015 roku ustawie o osobach starszych⁴. Stwierdza się tam, że jest to „ogół działań organów administracji publicznej oraz innych organizacji i instytucji, które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się” (art. 4).

W najnowszych dokumentach rządowych pojęcie polityki senioralnej zastąpiono **polityką społeczną wobec osób starszych**. W ogłoszonej w 2017 roku Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku)⁵ za jeden z projektów strategicznych uznano „Politykę społeczną wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo. Uczestnictwo. Solidarność”. Została ona określona jako „reforma opieki nad osobami niesamodzielnymi, w tym: wypracowanie kryteriów oceny niesamodzielnności, uregulowanie zasad finansowania usług opiekuńczych, opracowanie strategii deinstytucjonalizacji usług oraz rozwój opieki formalnej w warunkach domowych i pół-stacjonarnych” (tamże, s. 163⁶).

26 października 2018 roku Rada Ministrów przyjęła uchwałę nr 161 w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo. Uczestnictwo. Solidarność⁷.

3. Uchwała Nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020, M.P. 2014 poz.118 [dostęp: 30.11.2018]

4. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych Dz. U. 2015, poz.1705 z późniejszymi zmianami [dostęp: 30.11.2018].

5. Uchwała nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), M.P. 2017, poz. 260 [dostęp: 30.11.2018]

6. Wersja elektroniczna SOR: <https://www.miiir.gov.pl/media/48672/SOR.pdf> [dostęp: 30.11.2018]

7. Uchwała nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO-UCZESTNICTWO-SOLIDARNOŚĆ M.P. 2018, poz. 1169 [dostęp: 30.11.2018].

Politykę tę zdefiniowano jako „celowe, długofalowe i systemowe oddziaływanie państwa oraz innych podmiotów publicznych i niepublicznych na kształtowanie warunków prawnych, ekonomicznych oraz społecznych w celu tworzenia osobom starszym korzystnej dla nich sytuacji życiowej, dostosowanej do zmieniających się wraz z wiekiem potrzeb społecznych, ekonomicznych oraz opieki i ochrony zdrowia w każdym okresie życia osoby w starszym wieku” (s. 5 i 10).

W niniejszym Wojewódzkim Programie przyjmuje się, że regionalna polityka senioralna to polityka publiczna realizowana przez podmioty samorządu terytorialnego funkcjonujące na obszarze województwa we wzajemnej współpracy oraz we współpracy z podmiotami rządowymi, obywatelskimi i rynkowymi, której celem jest zapewnienie pomyślnego starzenia się mieszkańców województwa, zaspokojenie zróżnicowanych potrzeb osób starszych oraz stworzenie optymalnych warunków ich uczestnictwa w życiu społecznym. Jest to polityka horyzontalna, obejmująca liczne polityki szczegółowe.

2. Zakres przedmiotowy regionalnej polityki senioralnej

Zakres przedmiotowy polityki senioralnej określony w uchwale nr 238 Rady Ministrów **Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020**⁸ był szeroki i wykraczał poza politykę społeczną. Dziedzinami polityki senioralnej pokrywającymi się z szeroko rozumianą polityką społeczną były: ochrona zdrowia, opieka długoterminowa, zatrudnienie i polityka rynku pracy, edukacja (uczenie się przez całe życie), upowszechnianie kultury, wspieranie aktywności społecznej (w tym obywatelskiej). Poza tym w skład polityki senioralnej miały wchodzić: bezpieczeństwo publiczne (z naciskiem na ochronę osób starszych przed przemocą i nadużyciami), kształtowanie przestrzeni oraz srebrna gospodarka. Pokreślić należy, że z przyjętej przez rząd koncepcji polityki senioralnej wynika, iż nie należy do niej polityka emerytalno-rentowa. Nie uwzględniono także świadczeń finansowych i rzeczowych pomocy społecznej oraz prowadzonej przez tę instytucję pracy socjalnej. Wzięto jedynie pod uwagę jej rolę jako dostawcy usług opiekuńczych dla niesamodzielnych osób starszych.

Ustawa o osobach starszych⁹ tylko pośrednio ustala zakres polityki senioralnej, określając zakres informacji, jakie mają być gromadzone przez rząd w celu „monitorowania i przedstawiania informacji o sytuacji osób starszych” (art. 1) i przedstawiane corocznie Sejmowi i Senatowi. Informacje te dotyczyć mają sytuacji demograficznej kraju oraz dotyczących osób starszych danych na temat: sytuacji dochodowej, warunków bytu, w tym warunków mieszkaniowych; aktywności zawodowej; sytuacji rodzinnej i struktury gospodarstw domowych; stanu zdrowia i jego uwarunkowań oraz jakości życia związanej ze zdrowiem, w tym dostępności świadczeń opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych; dostępności i poziomu usług socjalnych, w tym opiekuńczych; sytuacji osób niepełnosprawnych i ich opiekunów; aktywności społecznej i obywatelskiej; aktywności edukacyjnej i kulturalnej; aktywności sportowej i rekreacyjnej; równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na wiek. W ustawie o osobach starszych zakres polityki senioralnej wyznaczono wężej niż w rządowych „Założeniach...” i pokrywa się on z szeroko rozumianą polityką społeczną.

8. Uchwała Nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020, M.P. 2014, poz. 118 [dostęp: 30.11.2018].

9. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych Dz. U. 2015, poz. 1705 z późniejszymi zmianami [dostęp: 30.11.2018].

W ogólnopolskiej, **rządowej strategii polityki społecznej wobec osób starszych** z 26 października 2018 r.¹⁰, tak jak wcześniej, polityka emerytalno-rentowa została pozostawiona poza zakresem przedmiotowym polityki społecznej wobec osób starszych. Zakres ten został określony poprzez wymienienie 11 głównych obszarów (dziedzin), wśród których 7 dotyczy wszystkich osób starszych, a 4 osób niesamodzielnych.

Obszary uwzględniające działania wobec ogółu osób starszych to:

- I. „Kształtowanie pozytywnego postrzegania starości w społeczeństwie.
- II. Uczestnictwo w życiu społecznym oraz wspieranie wszelkich form aktywności obywatelskiej, społecznej, kulturalnej, artystycznej, sportowej i religijnej.
- III. Tworzenie warunków umożliwiających wykorzystanie potencjału osób starszych jako aktywnych uczestników życia gospodarczego i rynku pracy, dostosowanych do ich możliwości psychofizycznych oraz sytuacji rodzinnej.
- IV. Promocja zdrowia, profilaktyka chorób, dostęp do diagnostyki, leczenia i rehabilitacji.
- V. Zwiększanie bezpieczeństwa fizycznego – przeciwdziałanie przemocy i zaniedbaniom wobec osób starszych.
- VI. Tworzenie warunków do solidarności i integracji międzypokoleniowej.
- VII. Działania na rzecz edukacji dla starości (kadry opiekuńcze i medyczne), do starości (całe społeczeństwo), przez starość (od najmłodszego pokolenia) oraz edukacja w starości (osoby starsze)” (s.14).

Obszary uwzględniające działania wobec osób niesamodzielnych¹¹ są następujące:

- I. „Zmniejszanie skali zależności od innych poprzez ułatwienie dostępu do usług wzmacniających samodzielność oraz dostosowanie środowiska zamieszkania do możliwości funkcjonalnych niesamodzielnych osób starszych.
- II. Zapewnienie optymalnego dostępu do usług zdrowotnych, rehabilitacyjnych i opiekuńczo-pielęgnacyjnych dostosowanych do potrzeb niesamodzielnych osób starszych.
- III. Sieć usług środowiskowych i instytucjonalnych udzielanych niesamodzielnym osobom starszym.
- IV. System wsparcia nieformalnych opiekunów niesamodzielnych osób starszych przez instytucje publiczne” (s. 15).

Mając na uwadze strategiczne dokumenty o zasięgu krajowym oraz zakres zadań i kompetencji samorządu terytorialnego ustala się, że w **zakres przedmiotowy regionalnej polityki senioralnej na Mazowszu** wchodzi następujące dziedziny życia społecznego:

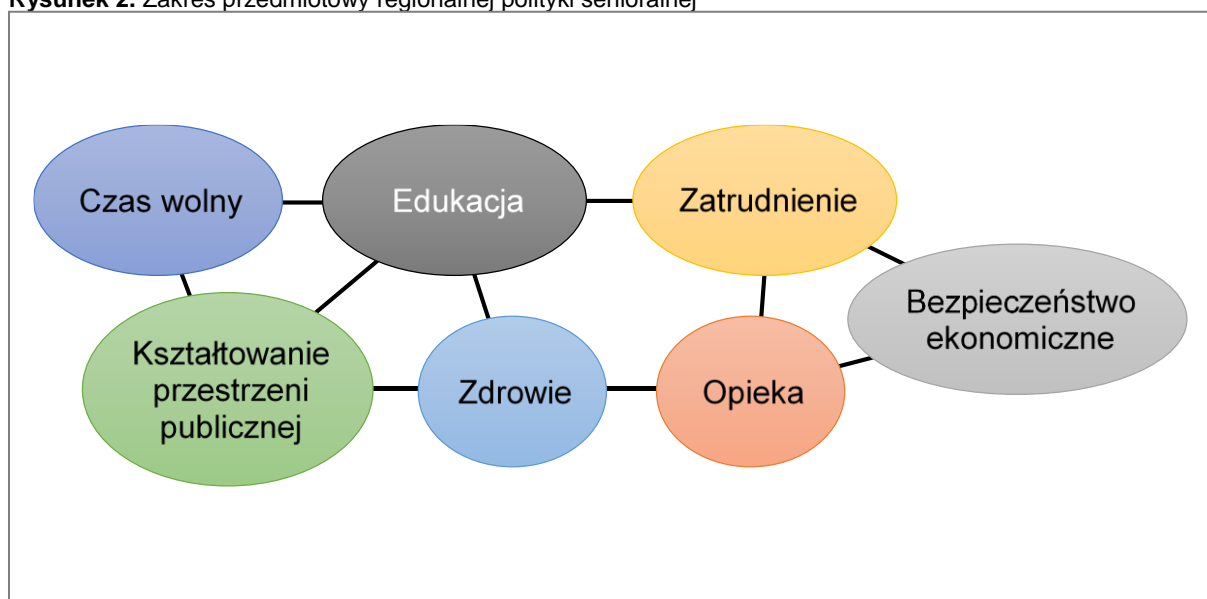
10. Uchwała nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO-UCZESTNICTWO-SOLIDARNOŚĆ M.P. 2018, poz. 1169 [dostęp: 30.11.2018].

11. W przywoływanej uchwale RM osoba niesamodzielna została zdefiniowana jako taka, „u której z powodu naruszenia funkcji organizmu stwierdza się ograniczenia aktywności powodujące konieczność stałego albo długotrwałego wsparcia innej osoby w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych” (s. 10).

1. zatrudnienie,
2. bezpieczeństwo ekonomiczne,
3. zdrowie,
4. opieka (w tym: długoterminowa),
5. kształtowanie przestrzeni publicznej,
6. czas wolny (w tym: kultura, rekreacja, aktywność społeczna,
7. edukacja (o starości [m.in. kształcenie służb społecznych], w starości [edukacja osób starszych] i do starości [edukacja osób na przedpolu starości]).

Dziedziny polityki senioralnej są ze sobą ściśle powiązane. Ilustruje te związki poniższy schemat (rys. 2).

Rysunek 2. Zakres przedmiotowy regionalnej polityki senioralnej

Źródło: opracowanie własne (B. Sz-J).

3. Regionalna polityka senioralna a kompetencje samorządu terytorialnego

Realizatorami regionalnej polityki senioralnej są: samorząd województwa, samorzady powiatowe i samorzady gminne. Przy czym programowanie i realizacja tej polityki odbywa się z uwzględnieniem art. 4 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa¹², który głosi: 1. Zakres działania samorządu województwa nie narusza samodzielności powiatu i gminy. 2. Organy samorządu województwa nie stanowią wobec powiatu i gminy organów nadzoru lub kontroli oraz nie są organami wyższego stopnia w postępowaniu administracyjnym.

Regionalna polityka senioralna jest horyzontalną polityką publiczną, w ramach której samorząd województwa oraz samorzady powiatowe i gminne realizują swoje ustawowe zadania. Powiązania między zakresem przedmiotowym wojewódzkiej polityki senioralnej a zadaniami samorządu województwa, powiatu i gminy przedstawia tabela 1.

12. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz.U. 1998, nr 91, poz. 576 z późniejszymi zmianami [dostęp: 30.11.2018].

Tabela 1. Polityka senioralna a zadania samorządu terytorialnego.

Dziedziny polityki senioralnej	Zadania samorządu województwa (punkty ust. 1 art. 14 ustawy ¹³)	Zadania samorządu powiatowego (punkty ust. 1 art. 4 ustawy ¹⁴)	Zadania samorządu gminnego (punkty ust. 1 art. 7 ustawy ¹⁵)
zatrudnienie	(15) przeciwdziałanie bezrobociu i aktywizacja lokalnego rynku pracy	(17) przeciwdziałanie bezrobociu oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy	Ustawa nie przewiduje zadań gminy w tym zakresie.
bezpieczeństwo ekonomiczne	(4) pomoc społeczna (12) ochrona praw konsumentów	(3) pomoc społeczna (18) ochrona praw konsumenta	(6) pomoc społeczna (...)
zdrowie	(2) promocja i ochrona zdrowia	(2) promocja i ochrona zdrowia	(5) ochrona zdrowia
opieka	(4) pomoc społeczna	(3) pomoc społeczna (5) wspieranie osób niepełnosprawnych	(6) pomoc społeczna, w tym ośrodków i zakładów opiekuńczych
kształtowanie przestrzeni publicznej	(7) zagospodarowanie przestrzenne (10) transport zbiorowy i drogi publiczne;	(6) transport zbiorowy (...) 19) utrzymanie powiatowych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych	(4) lokalny transport zbiorowy 15) utrzymanie gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych
czas wolny	(3) kultura (11) kultura fizyczna i turystyka	(8) kultura fizyczna i turystyka	(9) kultura, w tym biblioteki gminne i inne instytucje kultury (...); (10) kultura fizyczna i turystyka, w tym tereny rekreacyjne i urządzenia sportowe (17) wspieranie i upowszechnianie idei samorządowej, w tym (...) wdrażanie programów pobudzania aktywności obywatelskiej
edukacja	(1) edukacja publiczna	(1) edukacja publiczna	(8) edukacja publiczna

Źródło: opracowanie własne (B. Sz-J).

Realizując swoje ustawowe zadania, jednostki samorządu terytorialnego poszczególnych szczebli stosować powinny zasadę mainstreaming ageing¹⁶.

13. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz.U. 1998, nr 91, poz. 576 z późniejszymi zmianami [dostęp: 30.11.2018].

14. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz.U. 1998, nr 91, poz. 578 z późniejszymi zmianami [dostęp: 30.11.2018].

15. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 1990, nr 16, poz. 95 z późniejszymi zmianami [dostęp: 30.11.2018].

16. Definicja: patrz strona 25

4. Zakres podmiotowy

Zasadniczo słowo „senior” kojarzone jest z osobami starszymi, a za takie umownie uznaje się osoby w wieku 65 i więcej lat. Ustawa o osobach starszych określa, iż osoba starsza to taka, która ukończyła 60. rok życia¹⁷. Biorąc jednak pod uwagę, iż Program Polityki Senioralnej dla województwa mazowieckiego obejmuje swoim zakresem przedmiotowym również zadania związane z utrzymaniem aktywności oraz aktywizacją zawodową, jak również przygotowaniem do starości, niektóre jego fragmenty są adresowane do osób młodszych. W związku z tym **w Programie wyróżnia się cztery zbiorowości, w stosunku do których przygotowana zostanie zróżnicowana i dostosowana do potrzeb oferta programowa**. Zbiorowości te obejmują:

1. **osoby będące w wieku przedemerytalnym, aktywne lub biernie zawodowo** (orientacyjnie – między 50 a 59 (kobiety) lub 64 (mężczyźni) rokiem życia),
2. **osoby samodzielne będące we wczesnym wieku emerytalnym**, (orientacyjnie wg klasyfikacji WHO – osoby w wieku 60/65-74 lata),
3. **osoby częściowo samodzielne** (orientacyjnie według klasyfikacji WHO – osoby w wieku 75-89 lat),
4. **osoby o znacznie ograniczonej samodzielności** (orientacyjnie według klasyfikacji WHO – osoby w wieku 90 lat i więcej).

Uwzględnienie w regionalnej polityce senioralnej osób poniżej 60 roku życia odwołuje się do (nieobowiązującej od początku listopada 2018 r.) Uchwały Rady Ministrów nr 238 z dnia 24 grudnia 2013 r. Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020¹⁸. W dokumencie tym uznano za osoby starsze (seniorów) te, które ukończyły 60 lat, ale w opisie wybranych celów i zadań polityki senioralnej brano także pod uwagę osoby znajdujące się na „przedpolu starości” (określane jako zbiorowości 45+ lub 50+).

Wskazane powyżej granice wieku mają charakter informacji pomocniczych potrzebnych szczególnie w diagnozie potrzeb tej populacji. Wiek demograficzny nie może być jednak jedynym kryterium określającym dostępność do świadczeń i usług społecznych oraz rozwiązań organizacyjnych. W określaniu uprawnień do nich należy bowiem uwzględniać takie kryteria, jak: aktywność / bierność zawodowa (wiek ekonomiczny) oraz stopień życiowej samodzielności (wiek funkcjonalny).

Z punktu widzenia planowania działań i szacowania niezbędnych nakładów konieczne jest jednak przyjęcie konkretnych danych liczbowych, a te najłatwiej uzyskać, posługując się kategorią wieku¹⁹.

17. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych Dz. U. 2015, poz. 1705 z późniejszymi zmianami [dostęp: 30.11.2018]. Tę samą granicę starości przyjęto w. Uchwale nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO-UCZESTNICTWO-SOLIDARNOŚĆ M.P. 2018, poz. 1169 [dostęp: 30.11.2018].

18. Uchwała Nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020, M.P. 2014, poz. 118 [dostęp: 30.11.2018].

19. Diagnostyczna część Programu zawiera dane grupowane według wieku.

Zastosowane rozróżnienie na cztery kategorie jest ważne ze względu na cele i zadania kreowanej polityki senioralnej.

Zgodnie z przyjmowanymi powszechnie założeniami, **osoby w wieku przedemerytalnym** to osoby względnie zdrowe i sprawne. Część z nich jest aktywna zawodowo (pracuje lub poszukuje zatrudnienia za pośrednictwem Publicznych Służb Zatrudnienia), a pozostali – z różnych przyczyn – bierni zawodowo. Wśród tej grupy osób można wyróżnić takie, które nie mogą wejść na rynek pracy oraz takie, w przypadku których działania aktywizujące mogą odnieść skutek w postaci podjęcia pracy zarobkowej. Do obu grup powinny być skierowane działania mające na celu przygotowanie do starości. W 2017 roku na Mazowszu mieszkało 817 tys. osób w wieku 50-59 lat (kobiety) i 50-64 lata (mężczyźni)²⁰.

Osoby samodzielne będące we wczesnym wieku emerytalnym stanowią szczególnie ważną zbiorowość: powinny być nie tylko adresatami rozmaitych działań realizowanych przez podmioty polityki senioralnej, ale i ich współwykonawcami. To przede wszystkim z tej zbiorowości powinny wywodzić się osoby zaangażowane w działalność wolontariatu. Osoby te stanowią znaczny kapitał ludzki i kreują kapitał społeczny, niezbędny do realizacji zadań polityki senioralnej. Ponadto z ich środowiska najczęściej rekrutują się osoby zaangażowane w działalność organów przedstawicielskich i ciał doradczych (na przykład gminne, powiatowe i wojewódzkie rady seniorów). W 2017 roku na Mazowszu mieszkało 728,2 tys. osób w wieku 60-74 lata (kobiety) i 65-74 lata (mężczyźni)²¹.

Środowisko **osób częściowo niesamodzielnych** (orientacyjnie – w wieku 75–89 lat) jest najbardziej wewnętrznie zróżnicowane, toteż wiedza o składzie i liczebności tej zbiorowości ma szczególne znaczenie dla kształtowania polityki senioralnej. Badania empiryczne pokazują, że po osiągnięciu wieku 80 lat zaczyna pogarszać się stan zdrowia i poziom sprawności seniorów. Zwiększa się liczba i odsetek osób chorujących na choroby przewlekłe, wzrasta zagrożenie upadkami, a ograniczeniu ulega zdolność do wykonywania czynności dnia codziennego oraz czynności związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego. O ile zatem młodszy członkowie tej zbiorowości powinni być adresatami działań mających na celu podtrzymanie ich samodzielności i sprawności, o tyle osoby należące do starszych roczników w coraz większym stopniu powinny móc korzystać z rozmaitych form wsparcia w celu zachowania samodzielności na miarę wynikających ze stanu zdrowia możliwości. Udzielane przez środowisko lokalne wsparcie powinno również stać się udziałem wspierającej seniora rodziny. W 2017 roku na Mazowszu mieszkało 364,7 tys. osób w wieku 75-89 lat²².

Wiek 90 i więcej lat, kwalifikowany jako długowieczność, wiąże się często z dalszym ubytkiem sprawności i występowaniem chorób przewlekłych. Tę populację tworzą więc przede wszystkim **osoby o znacznie ograniczonej samodzielności**, które wymagają od podmiotów polityki senioralnej szczególnej uwagi: z jednej strony zwiększa się zapotrzebowanie na pomoc o charakterze instytucjonalnym (domy pomocy społecznej, oddziały opieki geriatrycznej, zakłady opiekuńczo-lecznicze, zakłady pielęgnacyjno-opiekuńcze), a z drugiej zwiększa się popyt na usługi środowiskowe, potęgowany dodatkowo faktem, że opiekunowie rodzinni ze względu na wiek sami mogą być mniej wydolni.

20. Patrz: dane w rozdziale „Diagnoza”.

21. Patrz: dane w rozdziale „Diagnoza”.

22 Patrz: dane w rozdziale „Diagnoza”.

W 2017 roku na Mazowszu mieszkało 38, 6 tys. w wieku 90 lat i więcej. Odsetek osób długowiecznych w populacji naszego województwa szybko rośnie. Jakkolwiek stanowią one łącznie 0,72% wszystkich adresatów Programu, ich odsetek wśród osób w wieku poprodukcyjnym wynosi 3,41, a wśród kobiet mieszkających na wsi – nawet 4,21²³.

Niezależnie od przynależności do poszczególnych grup wieku, działania podejmowane wobec osób starszych i znajdujących się na przedpolu starości powinny uwzględniać również inne, niż wiek, cechy, a wśród nich:

- stan zdrowia,
- sprawność fizyczną i mentalną,
- stopień samodzielności,
- sytuację środowiskową (rodzina i najbliższe otoczenie), zamieszkiwanie samotnie lub z innymi członkami gospodarstwa domowego,
- sytuację materialną i bytową,
- sytuację na rynku pracy,
- poziom wykształcenia,
- miejsce zamieszkania (według podziału na tereny wysoko i nisko zurbanizowane).

Obok wskazanych dla poszczególnych zbiorowości wyzwań stojących przed polityką senioralną, w przypadku każdej z nich ważne zadania są związane z integracją między- i wewnątrzpokoleniową.

5. Zasady polityki senioralnej

Organizacja Narodów Zjednoczonych, Rada Europy i Unia Europejska w licznych dokumentach prezentują wartości i zasady, jakie powinny być respektowane przez twórców i realizatorów polityk publicznych prowadzonych wobec starości i ludzi starych oraz będących odpowiedzią na demograficzne starzenie się ludności poszczególnych krajów. Zasady te podzielić można na trzy kategorie: 1/ zasady dotyczące traktowania osób starszych jako jednostek (obywateli, członków rodzin itd.); 2/ zasady dotyczące relacji między zbiorowościami społecznymi (w tym między pokoleniami – głównie pokoleniem seniorów a pokoleniami młodszymi); 3/ zasady określające funkcjonowanie podmiotów polityki²⁴.

Najważniejsze **zasady**, którymi należy kierować się w **regionalnej polityce senioralnej** to:

1. zapewnienie osobom starszym niezależności i prawa do decydowania o własnym życiu (autonomia i podmiotowość jednostek);
2. zaspokajanie przez polityki publiczne potrzeb osób starszych z uwzględnieniem specyfiki subfazy starości, w jakiej się znajdują (różne oferty dla wczesnej i późnej starości);

23. Patrz: dane w rozdziale „Diagnoza”.

24. Katalog zasad polityk publicznych w starzejących się społeczeństwach uwzględniający wskazany podział przedstawiono w publikacji ekspertów Rzecznika Praw Obywatelskich: B.Szatur-Jaworska (red.), *Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje*, „Biuletyn Rzecznika Prawa Obywatelskich 2012, nr 9, Źródła”, s. 15-16. Omówienie tych zasad zawiera publikacja: B.Szatur-Jaworska, *Polska polityka społeczna wobec starzenia się ludności w latach 1971-2013*, Warszawa 2016, Dom Wydawniczy Elipsa.

3. zapewnianie osobom starszym bezpieczeństwa socjalnego, które oznacza wolność od różnorodnych ryzyk socjalnych, a nie tylko od ubóstwa i choroby;
4. aktywizacja osób starszych w różnych ich rolach społecznych, w tym szczególnie: zawodowej, obywatelskiej, członków społeczności lokalnej, użytkowników czasu wolnego;
5. solidarność starszych i młodszych pokoleń;
6. sprawiedliwość międzypokoleniowa przejawiająca się zarówno w sprawiedliwym (równym) udziale wszystkich pokoleń w podziale korzyści z rozwoju gospodarczego, jak i w równym udziale w ponoszeniu obciążeń (np. wynikających z kryzysu gospodarczego lub z kosztów ponoszonych w związku z rozwojem socjalnej funkcji państwa);
7. podmiotowe traktowanie starszego pokolenia i umożliwienie mu demokratycznej partycypacji w decyzjach dotyczących spraw publicznych związanych z potrzebami seniorów oraz młodszych pokoleń (podmiotowość zbiorowa i społeczna partycypacja jednostek);
8. uwzględnianie w polityce senioralnej prowadzonej na różnych szczeblach administracji publicznej wewnętrznego zróżnicowania populacji seniorów;
9. wielosektorowość polityki senioralnej, polegająca na zaangażowaniu sektora publicznego, rynkowego, obywatelskiego i nieformalnego;
10. włączanie problematyki ludzi starych i starości do jak największej liczby regionalnych polityk publicznych, uwzględnianie w nich zmian struktury demograficznej i potrzeb ludzi starych (tzw. mainstreaming ageing);
11. decentralizacja polityki senioralnej;
12. uwzględnianie w polityce senioralnej działań antidyskryminacyjnych;
13. subsydiarność przejawiająca się wspieraniem podstawowych wspólnot (głównie rodziny), w których żyją osoby starsze.

Ad. 1. Zasada **niezależności i prawa do decydowania o własnym losie** wydaje się oczywista w państwie, w którym obowiązują prawa człowieka. Jednak nie zawsze tak jest, gdyż osoby starsze, zwłaszcza te w wieku sędziwym, często są traktowane jako niezdolne do decydowania o własnym losie, a ich opiekunowie „wiedzą lepiej, co jest dla nich dobre”, także wówczas, gdy stary człowiek nie został ubezwłasnowolniony. Nieprzestrzeganie tej zasady prowadzi do poczucia zależności od innych i braku wpływu na własne życie, godzi w godność człowieka i poczucie sprawstwa.

Ad. 2. Podkreślanie konieczności uwzględniania **specyfiki fazy starości** wynika z faktu, że często traktuje się starość jako „gorszą dorosłość” lub jako „okres schyłkowy”. Nie dostrzega się, że w starości ludzie mają do zrealizowania zadania rozwojowe inne niż we wcześniejszych fazach życia, a samą starość uznaje się za jedną fazę, mimo że trwa ona coraz dłużej i jest wewnętrznie niejednorodna.

Ad. 3. Poszczególne kraje znacznie różnią się między sobą pod względem sposobów zapewniania osobom starszym **bezpieczeństwa socjalnego**. Podstawowym wyzwaniem jest zagwarantowanie osobom starszym odpowiedniego poziomu dochodów i ochrony zdrowia. W naszym kraju te zadania biorą na siebie głównie centralne podmioty polityki społecznej. Władze samorządowe mogą poprawiać bezpieczeństwo dochodowe seniorów, pomagać w tworzeniu warunków mieszkaniowych sprzyjających nie tylko poczuciu bezpieczeństwa, ale i samodzielnemu funkcjonowaniu seniorów, wspierać funkcjonowanie systemu ochrony zdrowia.

Ad.4. **Aktywizacja** osób w starszym wieku kojarzona jest przede wszystkim z działaniami zachęcającymi te osoby do podejmowania aktywności różnego typu – edukacyjnej, społecznej, kulturalnej, rekreacyjnej itd. Nie chodzi jednak tylko o promowanie nowych form aktywności, ale i o podtrzymywanie oraz wzbogacanie tych form, które osoby starsze podtrzymują zwykle bez zewnętrznej inspiracji. Na przykład, można realizować programy, które uczą, jak lepiej budować relacje z dorosłymi dziećmi czy wnukami, lub rozwijają kompetencje związane z hobby itd.

Ad. 5. **Solidarność pokoleń** jest zasadą obowiązującą na różnych poziomach życia społecznego: w rodzinie, w środowiskach lokalnych, w sposobie uwzględniania pokoleniowych interesów w decyzjach makroekonomicznych i makropolitycznych.

Ad. 6. **Zasada sprawiedliwości międzypokoleniowej** przejawia się zarówno w sprawiedliwym udziale wszystkich pokoleń w podziale korzyści z rozwoju gospodarczego (uwzględniającym bieżący i przeszły wkład w rozwój kraju, ale i zasadę równości), jak i w równomiernym udziale w ponoszeniu obciążeń (np. wynikających z kryzysu gospodarczego lub z rozwoju socjalnej funkcji państwa). Rzec w tym, by dbając o aktualne interesy jednego pokolenia, pamiętać o interesach pozostałych pokoleń oraz o tym, jakie ciężary i korzyści były udziałem starszego pokolenia w przeszłości.

Ad. 7. **Zasada podmiotowego traktowania starszego** pokolenia wiąże się z poszanowaniem jego prawa do decydowania zarówno o tym, jak mają być zaspokajane jego potrzeby i chronione jego interesy, jak i na stwarzaniu możliwości udziału w publicznych debatach i w procesie decyzyjnym dotyczącym spraw całego społeczeństwa. Chodzi zatem o włączanie do systemu politycznego organizacji reprezentujących seniorów nie tylko jako reprezentantów ich interesów, lecz jako organizacji obywatelskich, których głos jest uwzględniany w bardzo różnych sprawach.

Ad. 8. Polityki publiczne nie są oczywiście w stanie uwzględniać różnic między jednostkami, powinny jednak brać pod uwagę **zróżnicowanie populacji seniorów** ze względu na dające się uchwycić statystycznie cechy społeczno-demograficzne. W programach społecznych, projektach kształtujących przestrzeń publiczną, programach polegających na przekazywaniu impulsów do sektora rynkowego trzeba uwzględnić odmienną sytuację starszych kobiet i mężczyzn, mieszkańców miast i wsi czy osób w różnym wieku.

Ad. 9. **Zasada wielosektorowości** polega na zaangażowaniu sektora publicznego, rynkowego, obywatelskiego i nieformalnego. Oczywiście to władza publiczna jest najważniejszym twórcą i realizatorem polityk publicznych, ale powinno ona mobilizować i wykorzystywać potencjał różnych podmiotów, poprzez korzystanie z dobrych rozwiązań wypracowanych w sektorach pozapaństwowych, nawiązywanie partnerstw, powierzanie realizacji konkretnych zadań.

Ad. 10. Zasada określana za pomocą angielskiego pojęcia **mainstreaming ageing** oznacza, że problemy wynikające ze starzenia się ludności oraz potrzeby osób starszych powinny być uwzględniane w różnych politykach publicznych. W ich programach zawsze należy pamiętać o tym, że w społeczeństwie są osoby starsze, mające specyficzne, potrzeby, problemy i możliwości. Co ważne, włączanie spraw starszego pokolenia do głównego nurtu polityki publicznej wcale nie musi oznaczać ograniczania inwestowania w inne pokolenia.

Ad.11. **Zasada decentralizacji** polityki senioralnej jest ważna dlatego, że środowisko lokalne jest dla osób starszych najważniejszym, a często jedynym obszarem życiowej aktywności. Ponadto na poziomie lokalnym, a nie centralnym, można zorganizować sieć usług, które będą dopasowane do potrzeb starszych mieszkańców.

Ad. 12. **Zasada niedyskryminowania** należy do katalogu podstawowych zasad, jakimi powinny się kierować instytucje respektujące prawa człowieka. Instytucje polityki społecznej działające w państwie demokratycznym są zatem zobowiązane w taki sposób budować swoją ofertę świadczeń i usług, by miały do nich dostęp osoby w różnym wieku, a jeśli nie jest to możliwe, to ograniczenie dostępu dla osób starszych musi być racjonalnie uzasadnione i uzasadnienie to musi być znane opinii publicznej. Ważne też jest, by w codziennym funkcjonowaniu nie miało miejsca gorsze traktowanie osób starszych, które byłoby motywowane np. przekonaniem o ich mniejszych potrzebach czy ograniczonych możliwościach efektywnego skorzystania z oferty instytucji polityki społecznej.

Ad. 13. **Zasada subsydiarności** wyraża się w przekonaniu, że osoby starsze mają zaspokajać swoje potrzeby w pierwszym rzędzie samodzielnie lub przy pomocy najbliższych wspólnot (rodziny, sąsiadów, społeczności lokalnej), a samorządy i państwo powinny wspierać zarówno jednostki, jak i te wspólnoty tylko wtedy, gdy ich możliwości są ograniczone, a więc nie powinno zastępować ich, jeśli nie jest to konieczne. Ze stosowaniem tej zasady mogą się wiązać pewne wątpliwości, jak np. wówczas, gdy osoby starsze, nie chcąc obciążać swoich rodzin, oczekują wsparcia i pomocy jedynie od państwa.

Społeczeństwo dla wszystkich grup wieku (ang. Society for all ages)

Idea, która pojawiła się w 1992 roku, kiedy to Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych postanowiło, że rok 1999 będzie Rokiem Ludzi Starych. Obchodzono go pod hasłem „Społeczeństwo dla wszystkich grup wieku”. Ta propozycja programowa rozszerzała myślenie o starości jednostki i o starzeniu się społeczeństwa na inne niż ludzie starzy grupy ludności. Na miano społeczeństwa dla wszystkich grup wieku zasługuje takie, w którym:

- ludzie starzy podejmują wysiłki na rzecz siebie samych (indywidualna zaradność, pomoc wzajemna),
- ludzie starzy dysponują „kapitałem” kumulowanym przez cały cykl życia (w sprzyjających warunkach),
- rozwijają się – oparte na wzajemności – wielopokoleniowe związki w rodzinach i w społecznościach lokalnych,
- gospodarka i infrastruktura społeczna są dopasowane do zmian demograficznych.

6. Instrumenty polityki senioralnej

Instrumenty polityki senioralnej realizowanej na poziomie województwa, powiatu i gminy dzielą się na następujące kategorie:

1. instrumenty normatywne (przepisy prawne, dokumenty programowe),
2. instrumenty ekonomiczne (instrumenty adresowane do beneficjentów: ulgi, świadczenia finansowe i rzeczowe, usługi będące w dyspozycji samorządu województwa, powiatu i gminy),
3. instrumenty kadrowe (samorządowcy, administracja publiczna, zawody pomocowe, wolontariusze, inni specjaliści uczestniczący w procesie planowania i realizacji polityki senioralnej),
4. instrumenty informacyjne (szkolenia, kampanie informacyjne, budowanie kanałów przepływu informacji itd.),
5. instrumenty infrastrukturalne (placówki pomocy społecznej, UTW, kluby seniora, miejsca rekreacji na otwartej przestrzeni, przestrzeń publiczna itd.),
6. instrumenty organizacyjne (rady seniorów, organizacje społeczne, sieci wsparcia itd.).

Polityka senioralna, powinna być traktowana nie tylko jako element polityki społecznej, ale również jako element innych polityk publicznych. Ze względu na jej charakter trudno mówić o jej specyficznych instrumentach, choć zapewne łatwiej je wskazać na najniższych szczeblach realizacji. Brak specyficznych instrumentów nie jest jednak utrudnieniem, a wręcz przeciwnie – może być ułatwieniem w realizacji zadań tej polityki. Wynika to z faktu, że stosowane przez nią instrumenty są już wykorzystywane przez inne polityki. Są zatem znane, sformułowane są zasady dotyczące korzystania z tych instrumentów oraz istnieją instytucje przygotowane do używania konkretnych rozwiązań.

Dzięki temu realizacja celów polityki senioralnej powinna być łatwiejsza. Nie oznacza to jednak, że w przyszłości nie powinny zostać wypracowane nowe instrumenty, dostosowane do konkretnych celów realizowanych w ramach polityki senioralnej. Instrumenty polityki senioralnej można rozpatrywać z perspektywy jej celów²⁵ lub poziomów realizacji. Zgodnie z tym drugim podejściem, instrumenty polityki senioralnej dzielą się na służące realizacji celów na poziomie regionalnym, powiatowym i gminnym. Ponadto niektóre instrumenty są wykorzystywane na poziomie krajowym przez państwowe podmioty polityki senioralnej. W tabelach 2, 3 i 4 wskazane zostały instrumenty specyficzne dla poszczególnych poziomów realizacji polityki senioralnej. Zamieszczona lista nie pretenduje do tego, by ją uznać za kompletną, ale może okazać się przydatna przy pracach nad wprowadzeniem kolejnych instrumentów lub rozszerzeniem zakresu działania już stosowanych.

25. Instrumenty służące zaspokajaniu poszczególnych grup potrzeb w polityce społecznej wobec starości omawia B. Szatur-Jaworska, Polityka społeczna wobec starzenia się ludności – propozycja konceptualizacji pojęcia, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2016, nr 4.

Tabela 2. Wybrane instrumenty regionalnej polityki senioralnej.

Typ instrumentu	Instrument	Obszar oddziaływania	Uwagi
Normatywny	Regulacje prawne dotyczące społeczeństwa obywatelskiego i udziału osób starszych w życiu społecznym	Cała polityka senioralna	Akty prawa stanowione przez organy samorządu w konsultacji z reprezentacją seniorów
Normatywny Ekonomiczny	Planowanie i regulowanie przepisami zasad ochrony starszych pracowników na rynku pracy oraz aktywizacji osób bezrobotnych i biernych zawodowo	Polityka zatrudnienia	Problematyka powinna być uwzględniona w monitorowaniu rynku pracy, działaniach wojewódzkiej rady zatrudnienia,
Organizacyjny Kadrowy	Regionalne porozumienie rad seniorów i organizacji seniorskich	Cała polityka senioralna	Samorząd województwa stwarza warunki dla uformowania się takich gremiów.
Kadrowy Informacyjny	Organizacja kształcenia i szkoleń służb społecznych	Opieka, zdrowie	Różne formy podnoszenia kwalifikacji niezbędnych w pracy z osobami starszymi i dla osób starszych
Informacyjny	Raport o sytuacji osób starszych w województwie	Cała polityka senioralna	Opracowany przez ekspertów, przynajmniej dwa razy w czasie realizacji Programu (na początku i w połowie) powinien być wskazówką do działania dla powiatów i gmin regionu

Źródło: Opracowanie własne (PB, BSz-J).

Tabela 3. Wybrane instrumenty polityki senioralnej na poziomie powiatu.

Typ instrumentu	Instrument	Obszar oddziaływania	Uwagi
Normatywny	Regulacje prawne dotyczące społeczeństwa obywatelskiego i udziału osób starszych w życiu społecznym	Cała polityka senioralna	Akty prawa stanowione przez organy samorządu w konsultacji z reprezentacją seniorów
Ekonomiczny Infrastrukturalny Kadrowy	Specjalistyczne usługi opiekuńcze	Pomoc społeczna i integracja społeczna; polityka zatrudnienia	Realizowane w skali lokalnej, organizowane i finansowane z budżetu samorządu powiatu
Ekonomiczny Infrastrukturalny Kadrowy	Usługi społeczne świadczone na rynku pracy (edukacja, uczenie się przez całe życie, pomoc w łączeniu obowiązków zawodowych i rodzinnych)	Polityka zatrudnienia	Niezbędna ścisła współpraca z powiatowymi urzędami pracy oraz monitoring sytuacji
Infrastrukturalny Informacyjny Kadrowy	Infrastruktura edukacyjna na poziomie ponadpodstawowym w celu kontynuowania sformalizowanej edukacji przez osoby w wieku 50+	Polityka edukacyjna; polityka zatrudnienia	Działanie podejmowane w celu poprawy szans zatrudnienia starszych pracobiorców

Źródło: Opracowanie własne (PB, BSz-J).

Tabela 4. Wybrane instrumenty polityki senioralnej na poziomie gminy.

Typ instrumentu	Instrument	Obszar oddziaływania	Uwagi
Normatywny	Regulacje prawne dotyczące społeczeństwa obywatelskiego i udziału osób starszych w życiu społecznym	Cała polityka senioralna	Akty prawa stanowione przez organy samorządu w konsultacji z reprezentacją seniorów (gminne rady seniorów) oraz środowiskami seniorów (np. uniwersytety trzeciego wieku)
Ekonomiczny Organizacyjny Kadrowy	Usługi opiekuńcze	Pomoc społeczna i integracja społeczna; polityka zatrudnienia	Wymagające znacznego rozbudowania zadanie własne gminy; wspierają zatrudnienie opiekunów rodzinnych
Infrastrukturalny Ekonomiczny Kadrowy	Usługi półstacjonarne	Pomoc społeczna i integracja społeczna; polityka zatrudnienia	Dzienne domy pobytu, kluby, m.in. współfinansowane z programu Senior +; wspierają zatrudnienie opiekunów rodzinnych
Ekonomiczny Organizacyjny Kadrowy	Usługi bytowe adresowane do osób niesamodzielnych i ich opiekunów	Pomoc społeczna i integracja społeczna; polityka zatrudnienia	Usługi mogą być (współ-)finansowane z budżetu samorządu terytorialnego
Ekonomiczny	Pieniężne świadczenia społeczne	Pomoc społeczna i integracja społeczna	Możliwe wprowadzenie dodatkowych świadczeń w ramach fakultatywnych zadań własnych gminy
Ekonomiczny	Ulgi, zniżki, dopłaty	Pomoc społeczna; polityka kulturalna; polityka mieszkaniowa	Stosowanie może być uzależnione od sytuacji dochodowej, wielkości gospodarstwa domowego lub wieku beneficjenta
Kadrowy Informacyjny	Poradnictwo i praca socjalna	Pomoc społeczna i integracja społeczna	Dotyczy spraw prawnych, ekonomicznych, gospodarowania budżetem, przystosowania mieszkania do potrzeb
Infrastrukturalny Kadrowy	Infrastruktura społeczna służąca rekreacji fizycznej	Kształtowanie środowiska zamieszkania; profilaktyka zdrowotna, integracja społeczna	Infrastruktura powinna być dostępna dla wszystkich mieszkańców w ramach wspólnej przestrzeni zamieszkania
Informacyjny Kadrowy	Działania edukacyjne i prewencyjne	Przygotowanie do starości; ochrona zdrowia; polityka zatrudnienia; polityka edukacyjna;	Ochrona konsumencka, bezpieczeństwo fizyczne, unikanie oszustw i wyludzeń, wiedza o zasadach gospodarowania budżetem i działaniu instytucji finansowych i ich produktów (np. odwrócona hipoteka)
Infrastrukturalny Kadrowy	Infrastruktura społeczna służąca edukacji w starszym wieku	Polityka edukacyjna; organizacja czasu wolnego	Wspieranie inicjatyw oddolnych, np. uniwersytetów trzeciego wieku
Infrastrukturalny Kadrowy	Infrastruktura społeczna służąca kulturze	Polityka kulturalna, organizacja czasu wolnego	Infrastruktura powinna być dostępna dla wszystkich mieszkańców w ramach wspólnej przestrzeni zamieszkania
Kadrowy Infrastrukturalny	Usługi społeczne w zakresie kultury i edukacji, świadczone w instytucjach i środowisku	Polityka edukacyjna; polityka kulturalna, organizacja czasu wolnego; integracja społeczna	Cel: ułatwienie osobom pozostającym w instytucjach lub nieopuszczającym mieszkania dostępu do kultury i edukacji

Źródło: Opracowanie własne (PB, BSz-J).

Jak pokazują powyższe zestawienia, największym i najbardziej zróżnicowanym zestawem instrumentów polityki senioralnej dysponują – potencjalnie – gminy. Dlatego niezwykle ważne jest zachęcenie gmin do włączenia się w realizację Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej.

7. Źródła finansowania regionalnej polityki senioralnej

Wojewódzki Program Polityki Senioralnej będzie realizowany – zgodnie z przepisami prawa – przy udziale środków własnych samorządu województwa, samorządów powiatowych i gminnych oraz finansowania zewnętrznego, w tym środkami budżetu państwa i funduszami Unii Europejskiej. Wśród ulokowanych poza samorządem terytorialnym, ale dostępnych dla władz lokalnych i organizacji pozarządowych źródeł finansowania polityki senioralnej wykorzystane mogą być fundusze pochodzące, między innymi, z:

- Rządowego Programu Aktywności Społecznej Osób Starszych (ASOS) na lata 2014-2020;
- Rządowego Programu Wieloletniego „Senior +”;
- Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON);
- Funduszu Pracy.

Źródłem współfinansowania zadań wynikających z Programu mogą być również inne źródła, takie jak: środki pracodawców zatrudniających osoby starsze, darowizny od podmiotów gospodarczych dla organizacji pozarządowych, środki ze zbiórek publicznych itd.

Zakres podjętych działań uzależniony będzie od dostępności środków finansowych na ich realizację.

ROZDZIAŁ 2. DOKUMENTY STRATEGICZNE I INNE DOKUMENTY PROGRAMOWE POWIĄZANE Z REGIONALNĄ POLITYKĄ SENIORALNĄ NA MAZOWSZU

Cele zawarte w Wojewódzkim programie polityki senioralnej na lata 2019-2021 są spójne z celami określonymi w dokumentach programowych województwa mazowieckiego oraz w programach i strategiach krajowych.

1. Strategie i programy samorządu województwa mazowieckiego

Zagadnienia i problemy należące do zakresu przedmiotowego regionalnej polityki senioralnej są bezpośrednio lub pośrednio przedmiotem następujących dokumentów programowych samorządu województwa mazowieckiego:

1. Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 r.²⁶,
2. Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020²⁷,
3. Wojewódzkiego Programu Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych i Przeciwdziałania ich Wykluczeniu Społecznemu oraz Pomocy w Realizacji zadań na rzecz Zatrudniania Osób Niepełnosprawnych w Województwie Mazowieckim na Lata 2017-2021²⁸,
4. Mazowieckiego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2018-2021²⁹,
5. Wojewódzkiego Programu Pomocy i Oparcia Społecznego dla Osób z Zaburzeniami Psychicznymi na lata 2018-2022³⁰,
6. Kierunki Działań w zakresie Polityki Zdrowotnej Województwa Mazowieckiego na lata 2018-2021³¹
7. Regionalnego Planu Działań na rzecz Zatrudnienia na rok 2018 dla województwa mazowieckiego³².

26. Uchwała nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 r. w sprawie Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku [dostęp: 24.11.2018].

27. Uchwała nr 218/14 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 03 listopada 2014 r. w sprawie przyjęcia Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 [dostęp: 24.11.2018].

28. Uchwała nr 2079/304/17 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 27 grudnia 2017 r. w sprawie Wojewódzkiego Programu Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych i Przeciwdziałania Ich Wykluczeniu Społecznemu oraz Pomocy w Realizacji Zadań na Rzecz Zatrudniania Osób Niepełnosprawnych w Województwie Mazowieckim na lata 2017-2021 [dostęp: 24.11.2018].

29. Uchwała nr 1631/381/18 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 15 października 2018 r. w sprawie Mazowieckiego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2018-2021 [dostęp: 24.11.2018].

30. http://www.mcps.com.pl/images/Konkurs_ofert/Programy_spo%C5%82eczne/Wojew%C3%B3dzki_Program_Pomocy_i_Oparcia_Spo%C5%82ecznego_dla_Os%C3%B3b_z_Zaburzeniami_Psychicznymi_na_lata_2018-2022.pdf [dostęp: 24.11.2018]

31. www.mazovia.pl/zdrowie/riorytetowedziaaniawojewdztwamazowieckiegowobszarzezdrowia/ierunkidziaawzakresiepolityki_zdrowotnejwojewdztwamazoz/ [dostęp: 24.11.2018]

32. http://wup.warszawa.ibip.pl/public/get_file_contents.php?id=256025 [dostęp: 24.11.2018]

W **Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 r.** Innowacyjne Mazowsze nie ma wzmianki o polityce senioralnej. Nie mniej jednak, wśród opisanych w tym dokumencie celów są takie, które mieszczą się w zakresie tej polityki. Są to m.in.: aktywizacja zawodowa osób w wieku 50+, zapobieganie społecznej marginalizacji osób starszych, dostosowywanie infrastruktury drogowej do potrzeb osób starszych oraz rozwój opieki długoterminowej.

Kluczowe znaczenie dla niniejszego Programu ma **Strategia Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020**, w której polityka senioralna została wskazana jako nowa regionalna polityka publiczna (dodać przy tym należy, że działania na rzecz osób starszych były uwzględnione także we wcześniejszym dokumencie strategicznym, czyli w Strategii Wojewódzkiej w zakresie Polityki Społecznej dla Województwa Mazowieckiego na lata 2005-2013). W dokumencie tym wskazano, że „istotne jest prowadzenie regionalnej polityki senioralnej sprzyjającej aktywizacji osób starszych i zapobiegającej ich wykluczeniu i utracie samodzielności. Ważne jest połączenie działań z polityką rozwoju usług i deinstytucjonalizacji” (s.119). Wymienione w SPSWM cele polityki senioralnej zostały przedstawione w części 3 niniejszego Programu.

Celem nadrzędnym **Wojewódzkiego Programu Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych i Przeciwdziałania ich Wykluczeniu Społecznemu oraz Pomocy w Realizacji zadań na rzecz Zatrudniania Osób Niepełnosprawnych w Województwie Mazowieckim na Lata 2017-2021** jest wyrównywanie szans osób z niepełnosprawnościami oraz przeciwdziałanie ich wykluczeniu społecznemu. Wśród osób niepełnosprawnych znaczną część stanowią osoby starsze, a zatem program ten częściowo także ich dotyczy, choć najwięcej uwagi poświęcono osobom niepełnosprawnym w wieku produkcyjnym. Osoby starsze obejmuje rehabilitacja lecznicza i społeczna. Zostały także wymienione, jako zbiorowość będąca potencjalnym beneficjentem programu „Kultura Dostępna”.

W **Mazowieckim Programie Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2018-2021** (uchwała nr 1631/381/18 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 15 października 2018 r.) zwraca się uwagę na starzenie się ludności, jako jedną z przyczyn nasilania się w populacji schorzeń i zaburzeń psychicznych. Osoby starsze są ponadto wskazywane, jako zbiorowość osób niesamodzielnych, które powinny być objęte działaniami mającymi deinstytucjonalizację opieki medycznej. Planowany jest rozwój zdeinstytucjonalizowanych form opieki w celu zapobiegania umieszczaniu tych osób w zakładach stacjonarnych (w szczególności na oddziałach szpitalnych), poprzez rozwój różnorodnych zintegrowanych usług, takich jak np. dzienne formy opieki, wsparcie medyczne i psychologiczne dla rodzinnych opiekunów, działania informacyjno-edukacyjne skierowane do różnych adresatów.

W **Wojewódzkim Programie Pomocy i Oparcia Społecznego dla Osób z Zaburzeniami Psychicznymi na lata 2018-2022** przyjęto, że głównym jego celem jest „poprawa dobrostanu psychicznego mieszkańców Mazowsza ze szczególnym uwzględnieniem dostępu do zróżnicowanych form oparcia i pomocy dla osób z zaburzeniami psychicznymi oraz zapobiegania ich stygmatyzacji” (s. 7). Wśród odbiorców programu wyróżniono trzy zbiorowości: 1/ osoby chorujące psychicznie, 2/ dzieci i młodzież, 3/ seniorów. Według Programu oparcie społeczne dla osób starszych zawiera dwa komponenty: zapewnienie pomocy osobom niesamodzielnym oraz aktywizację i integrację seniorów w ich środowiskach lokalnych. Co ważne, jako odbiorcy działań wspierających wskazywani są – oprócz osób starszych – także członkowie ich rodzin, społeczności lokalne oraz profesjonalści zaangażowani w zapewnianie oparcia społecznego.

W dokumencie **Kierunki Działań w zakresie Polityki Zdrowotnej Województwa Mazowieckiego na lata 2018-2021** zwraca się uwagę na starzenie się ludności jako na ważne wyzwanie dla tej polityki oraz na specyfikę sytuacji pacjentów w starszym wieku (np. wielochorobowość, podatność na negatywny wpływ zanieczyszczeń środowiska). Wśród celów operacyjnych nie zapisano działań wyraźnie adresowanych do osób starszych. Za związane z potrzebami zdrowotnymi seniorów uznać natomiast można: wspieranie działań na rzecz osób niesamodzielnych oraz edukację zdrowotną i kształtowanie postaw prozdrowotnych.

W **Regionalnym Planie Działań na rzecz Zatrudnienia na rok 2018 dla województwa mazowieckiego** znajdują się bezpośrednie odniesienia do polityki senioralnej. Stwierdzono w nim, że „celem głównym polityki senioralnej w obszarze aktywizacji zawodowej jest zaplanowanie i podjęcie działań, które pozwolą na jak najlepsze wykorzystanie potencjału osób starszych na rynku pracy i tym samym pozwolą na zwiększenie i przedłużenie aktywności zawodowej osób 50+ oraz 60+.” (s. 8). Zgodnie z Programem dla województwa mazowieckiego osoby w wieku 50+ powinny być objęte działaniami aktywizującymi niewykorzystane zasoby pracy, gdyż należą do kategorii najbardziej narażonych na społeczne wykluczenie i długotrwałe bezrobocie.

2. Strategie i programy krajowe

Zagadnienia i problemy należące do zakresu przedmiotowego polityki senioralnej są bezpośrednio lub pośrednio przedmiotem następujących rządowych dokumentów programowych:

1. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju. Do roku 2020 (z perspektywą do 2030)³³,
2. Program rządowy „Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo. Uczestnictwo. Solidarność”³⁴,
3. Rządowy Program Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020 (ASOS)³⁵,
4. Program wieloletni „Senior +” na lata 2015-2020³⁶,
5. Krajowy Plan Działań na rzecz Zatrudnienia na rok 2018³⁷,
6. Program rządowy Dostępność Plus 2018-2025³⁸.

W **Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020** (z perspektywą do 2030) zwraca się uwagę na wyzwanie, jakim jest starzenie się ludności: „Zmiany demograficzne będą miały (...) znaczący wpływ na wiele obszarów, w tym w szczególności na przyszły potencjał gospodarczy kraju, kształt i wydajność systemów zabezpieczenia emerytalnego i społecznego, opieki zdrowotnej, edukacji itp.

33. Załącznik do Uchwały nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), M.P. 2017, poz. 260 [dostęp: 24.11.18] .

34. Uchwała nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO-UCZESTNICTWO-SOLIDARNOŚĆ M.P. 2018, poz. 1169 [dostęp: 24.11.2018].

35. Załącznik do Uchwały nr 237 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020; M.P. 2014 poz. 52. Tekst jednolity: M.P. 2018, poz. 228 [dostęp: 24.11.2018].

36. Załącznik do Uchwały 157 Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2016 r. zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Senior-WIGOR” na lata 2015-2020; M.P. 2016, poz. 1254 [dostęp: 24.11.2018].

37. Tekst programu opublikowano na: <https://www.gov.pl/web/rodzina/krajowe-plany-dzialan-na-rzecz-zatrudnienia-kpdz> [dostęp: 24.11.18]

38. Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju: https://www.miiir.gov.pl/media/53301/Program_Dostepnosc_Plus.pdf [dostęp: 24.11.18]

Prognozowany spadek liczby ludności, w tym liczby osób w wieku produkcyjnym, w konsekwencji wymusi zmianę dominującej dziś strategii zatrudniania i sięganie do tych zasobów pracy, dla których wskaźniki aktywności zawodowej nie są obecnie wysokie (osoby starsze, niepełnosprawne, kobiety)” (s. 112). W różnych kontekstach uwzględnia się także potrzeby starszego pokolenia: „Starzejące się społeczeństwo wymagać będzie z jednej strony większych nakładów finansowych dla sektora „białej” gospodarki, z drugiej zaś rozwijania nowej gałęzi tzw. „srebrnej” gospodarki, dzięki której poszerzy się zakres usług oraz asortyment produktów dla osób starszych – wszystko to zaś doprowadzi do poprawy jakości i samodzielności życia, w tym dłuższej aktywności zawodowej” (s. 120). Dokument ten zapowiada realizację licznych programów strategicznych, wśród których znajduje się – w obszarze „Spójność społeczna” – Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo-Uczestnictwo-Solidarność – reforma opieki nad osobami niesamodzielnymi, w tym: wypracowanie kryteriów oceny niesamodzielnności, uregulowanie zasad finansowania usług opiekuńczych, opracowanie strategii deinstytucjonalizacji usług oraz rozwój opieki formalnej w warunkach domowych i pół-stacjonarnych” (s. 124).

Kluczowym dla polityki senioralnej na szczeblu krajowym jest rządowa strategia **Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo. Uczestnictwo. Solidarność**³⁹. W dokumencie tym zapisano, że „celem polityki wobec osób starszych jest podnoszenie jakości życia seniorów poprzez umożliwienie im pozostawania jak najdłużej samodzielnymi i aktywnymi oraz zapewnienie bezpieczeństwa.” (s.5). Jedenastu obszarom tej polityki (7 dotyczy ogółu osób starszych, a 4 – osób starszych niesamodzielnnych)⁴⁰ przyporządkowano liczne działania, które z kolei dzielą się na działania szczegółowe. Ich koordynacją ma zajmować się przede wszystkim Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, ale przewidziano także taką rolę dla innych resortów. (Dodatkowe informacje o tym dokumencie znajdują się w innych częściach niniejszego Programu.)

Rządowy Program Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020 (ASOS) został ustanowiony w celu realizacji Strategii Rozwoju Kraju 2020. Stanowi on kontynuację programu pod tą samą nazwą realizowanego latach 2012-2013. „Celem Programu [ASOS] jest poprawa jakości i poziomu życia osób starszych dla godnego starzenia się poprzez aktywność społeczną. Program ma przyczynić się do pełniejszego korzystania z potencjału społeczno-zawodowego osób starszych, aby mogły one pełnić różne role społeczne w życiu publicznym. Ważne jest również uwzględnienie w działaniach ograniczeń wynikających z barier funkcjonalnych, na które narażone mogą być osoby starsze” (s. 9). Poprawa jakości i poziomu życia osób starszych ma dokonywać się poprzez aktywność społeczną. Cztery szczegółowe cele Programu dotyczą: zwiększenia różnorodności i poprawy jakości oferty edukacyjnej dla osób starszych; stworzenia warunków dla integracji wewnątrz- i międzypokoleniowej osób starszych przy wykorzystaniu istniejącej infrastruktury społecznej; rozwoju zróżnicowanych form aktywności społecznej (np. poprzez upowszechnianie wolontariatu, partycypację seniorów w procesach decyzyjnych dotyczących polityk publicznych); poprawy dostępności i podniesienia jakości usług społecznych oraz wspierania działań na rzecz samopomocy i samoorganizacji osób starszych. Cele programu są realizowane poprzez dofinansowywanie – w drodze konkursu – inicjatyw służących aktywizacji seniorów.

39. Uchwała nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO-UCZESTNICTWO-SOLIDARNOŚĆ M.P. 2018, poz. 1169 [dostęp: 24.11.2018].

40. Obszary te zostały wymienione w rozdziale 1 niniejszego Programu.

Rządowy program wieloletni „Senior+” na lata 2015-2020 stanowi modyfikację i kontynuację ustanowionego w marcu 2015 r. na lata 2015-2020 programu „Senior Wigor”⁴¹. Zakłada on finansowe wspieranie jednostek samorządu terytorialnego w tworzeniu dziennych form wsparcia dla osób starszych. „Celem strategicznym Programu jest zwiększenie aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym seniorów poprzez rozbudowę infrastruktury ośrodków wsparcia w środowisku lokalnym oraz zwiększenie miejsc w placówkach „Senior+” przy dofinansowaniu działań jednostek samorządu w rozwoju na ich terenie sieci Dziennych Domów „Senior+” i Klubów „Senior+”. Celem Programu jest w szczególności zapewnienie wsparcia seniorom (osobom nieaktywnym zawodowo w wieku 60+) przez umożliwienie korzystania z oferty na rzecz społecznej aktywizacji, w tym oferty prozdrowotnej, obejmujące j także usługi w zakresie aktywności ruchowej lub kinezyterapii, a także oferty edukacyjnej, kulturalnej, rekreacyjnej i opiekuńczej, w zależności od potrzeb stwierdzonych w środowisku lokalnym. W ramach Programu udostępniana jest seniorom infrastruktura pozwalająca na aktywne spędzanie wolnego czasu, a także zaktywizowanie i zaangażowanie seniorów w działania samopomocowe i na rzecz środowiska lokalnego” (s. 6).

Krajowy Plan Działań na rzecz Zatrudnienia na rok 2018 (KPZD) zawiera cele, jakie rząd przyjął w założeniach KPZD na lata 2018-2020. Za główny cel uznano w tym dokumencie „zwiększenie wskaźnika zatrudnienia ogółem skrajnych grup wiekowych, kobiet i osób z niepełnosprawnościami, przy jednoczesnym zagwarantowaniu wysokiego bezpieczeństwa zatrudnienia” (s. 17). Celowi temu podporządkowano dwa priorytety: 1/ sprawny i bezpieczny rynek pracy, 2/ aktywizacja zawodowa niewykorzystanych dotąd zasobów pracy, w tym grup najbardziej narażonych na wykluczenie społeczne i bezrobocie długoterminowe. Osoby w wieku 50 lat i więcej znajdują się wśród adresatów kierunkowego działania pod nazwą „ograniczenie negatywnych skutków procesów demograficznych dla rynku pracy” (s.17). W jego ramach uwzględniono, między innymi, program Polityka społeczna wobec osób starszych do roku 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność, wsparcie naukowych badań diagnozujących sytuację osób starszych, działania edukacyjne adresowane do osób w wieku przedemerytalnym, rozwój usług na rzecz osób niesamodzielnych.

Program Rządowy Dostępność Plus 2018-2025 jest dokumentem strategicznym obejmującym różne dziedziny polityki publicznej (m.in. architekturę, transport, ochronę zdrowia, edukację, cyfryzację, usługi). W jego realizację zaangażowane mają być bardzo różne podmioty (publiczne i niepubliczne). Podobnie zróżnicowane są planowane źródła finansowania. Osoby starsze zaliczane są do zbiorowości, których jakość życia obniża brak dostępności. W dokumencie programowym jest ona definiowana jako „właściwość środowiska (przestrzeni fizycznej, rzeczywistości cyfrowej, systemów informacyjno-komunikacyjnych, produktów, usług), która pozwala osobom z ograniczeniami funkcjonalnymi (fizycznymi i poznawczymi) na korzystanie z niego na zasadzie równości z innymi” (s. 7). „Dostępność może być zapewniona głównie dzięki zastosowaniu dla nowych inwestycji uniwersalnego projektowania, którego celem jest ułatwienie życia wszystkim pełnosprawnym i niepełnosprawnym członkom społeczeństwa. Dostępność to także usuwanie istniejących barier poprzez racjonalne usprawnienia, w tym technologie kompensacyjne i asystujące” (tamże).

41. Uchwała nr 34 Rady Ministrów z dnia 17 marca 2015 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego "Senior-WIGOR" na lata 2015-2020, M.P. 2015, poz. 341 [dostęp: 24.11.2018].

Tabela 5. Priorytetowe cele Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej dla Województwa Mazowieckiego a wybrane dokumenty programowe samorządu województwa mazowieckiego i dokumenty krajowe.

Priorytetowe cele regionalnej polityki senioralnej	Dokumenty programowe (tytuły skrócone)
1. Wydłużenie aktywności zawodowej osób zbliżających się do wieku emerytalnego i osiągających wiek emerytalny	<ul style="list-style-type: none"> ■ Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego... ■ Regionalny Plan Działań na rzecz Zatrudnienia... ■ Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju... ■ Polityka Społeczna wobec Osób Starszych... ■ Krajowy Plan Działań na rzecz Zatrudnienia...
2. Kształtowanie warunków dla poprawy bezpieczeństwa materialnego seniorów	<ul style="list-style-type: none"> ■ Strategia Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego...
3. Poprawa kondycji zdrowotnej osób starszych	<ul style="list-style-type: none"> ■ Strategia Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego... ■ Mazowiecki Program Ochrony Zdrowia Psychicznego... ■ Polityka Społeczna wobec Osób Starszych... ■ Kierunki Działań w zakresie Polityki Zdrowotnej...
4. Rozwój i deinstytucjonalizacja usług społecznych będących źródłem opieki i wsparcia dla osób o ograniczonej sprawności	<ul style="list-style-type: none"> ■ Strategia Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego... ■ Mazowiecki Program Ochrony Zdrowia Psychicznego... ■ Wojewódzki Program Pomocy i Oparcia... ■ Wojewódzki Program Wyrównywania Szans... ■ Polityka Społeczna wobec Osób Starszych... ■ Program wieloletni „Senior+”
5. Kształtowanie przestrzeni publicznej przyjaznej dla osób w każdym wieku, w tym szczególnie osób starszych	<ul style="list-style-type: none"> ■ Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego... ■ Polityka Społeczna wobec Osób Starszych... ■ Program Dostępność Plus
6. Kształtowanie dostępnej i wysokiej jakości oferty spędzania czasu wolnego	<ul style="list-style-type: none"> ■ Strategia Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego... ■ Wojewódzki Program Wyrównywania Szans... ■ Polityka Społeczna wobec Osób Starszych... ■ Rządowy Program Aktywności... (ASOS) ■ Program wieloletni „Senior+” ■ Program Dostępność Plus
7. Stwarzanie możliwości realizowania przez osoby starzejące się i starsze edukacji przez całe życie	<ul style="list-style-type: none"> ■ Polityka Społeczna wobec Osób Starszych... ■ Rządowy Program Aktywności... (ASOS) ■ Regionalny Plan Działań na rzecz Zatrudnienia...
8. Przygotowanie zawodowe kadr i rozwój infrastruktury społecznej służącej m.in. polityce senioralnej	<ul style="list-style-type: none"> ■ Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego... ■ Strategia Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego... ■ Polityka Społeczna wobec Osób Starszych... ■ Program wieloletni „Senior+”

Źródło: opracowanie własne (BSz-J).

ROZDZIAŁ 3. DIAGNOZA

W tej części Programu przedstawiona została aktualna sytuacja demograficzna na Mazowszu oraz prognozowane zmiany do 2050 roku, które wpływają na cele i kształt regionalnej polityki senioralnej. Szczególną uwagę poświęcono osobom w wieku 50 lat i więcej będącym – zgodnie z przyjętymi założeniami – podmiotami tej polityki. Wskazano i uporządkowano według czterech kategorii, tj. świadczenia, zdrowie, aktywność i praca, istniejące zasoby infrastrukturalne i organizacyjne dostępne dla osób starszych zamieszkujących województwo mazowieckie.

Diagnoza została przygotowana w oparciu o aktualne dane Głównego Urzędu Statystycznego, tj. za 2017 rok, chyba, że w przypisach wskazano inaczej. W częściach prognostycznych korzystano również z baz danych EUROSTAT-u, uzupełniając je, w razie potrzeby, o informacje pochodzące z innych opracowań.

1. Sytuacja demograficzna na Mazowszu (diagnoza i prognoza)

1.1. Liczba ludności

Na koniec grudnia 2017 roku województwo mazowieckie zamieszkiwało 5 384 617 osób, tj. 14% ludności Polski, co czyniło ten region najludniejszym w kraju. Drugim pod tym względem było województwo śląskie (prawie 12% ludności kraju), a trzecim województwo wielkopolskie (9% ludności kraju) (mapa i tab. 1 – aneks statystyczny).

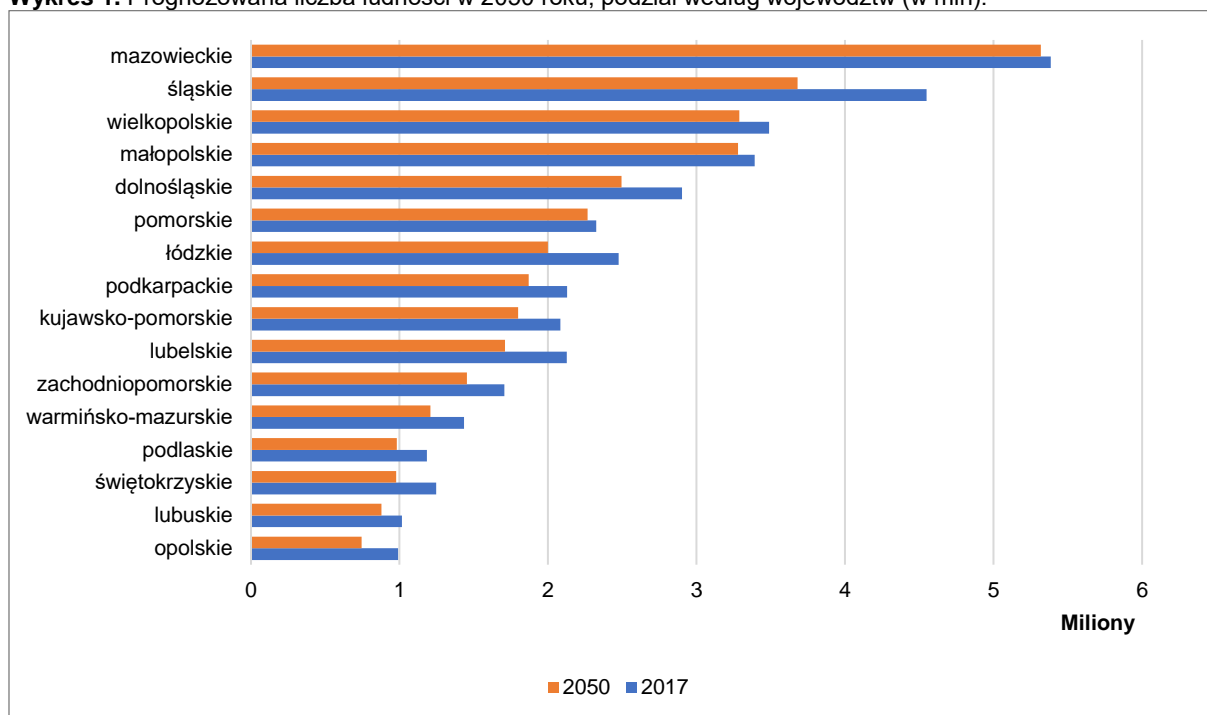
Mazowieckie znalazło się w grupie trzech województw, obok małopolskiego i pomorskiego, które od dziesięciu lat odnotowuje stały wzrost liczby ludności. Według prognozy ludności na lata 2014-2050 opracowanej przez Główny Urząd Statystyczny w 2014 roku⁴², w naszym województwie trend ten utrzyma się i jeszcze przez najbliższe 10 lat jego populacja będzie stale wzrastała. Nieprzerwany wzrost liczby ludności potrwa do 2029 roku, kiedy to przekroczy 5 419 tys. (wzrost o 35 tys. w porównaniu do 2017 roku), a następnie liczba ludności zacznie spadać do 5 319 tys. w 2050 roku (spadek o prawie 66 tys. w porównaniu do 2017 roku). Pomimo tej zmiany Mazowsze pozostanie, w porównaniu z innymi województwami, regionem o największym potencjale ludnościowym (wykres 1).

Mazowsze jest pod względem demograficznym bardzo zróżnicowanym wewnątrz obszarom, co widać na przykładzie wielkości populacji, gęstości jej zaludnienia czy stopnia urbanizacji. Duże dysproporcje obserwuje się na poziomie powiatów oraz gmin. Liczebność populacji jest kluczowym czynnikiem określającym skalę potrzeb, jakie zaspokajać powinny polityki publiczne, zaś gęstość zaludnienia i stopień urbanizacji określają demograficzno-przestrzenne uwarunkowania, w jakich te potrzeby są zaspokajane.

Na koniec 2017 roku, prawie 33% populacji całego województwa mieszkało w Warszawie. Z prawie 1,8 mln mieszkańców miała znaczącą przewagę nad następnymi w kolejności pod względem liczby ludności powiatami, jak wołomiński (238,5 tys. mieszkańców) czy miasto Radom (214,5 tys. mieszkańców). W porównaniu z powiatem łosickim zamieszkiwanym przez 31,5 tys. osób, powiat wołomiński liczył 7,6 razy więcej ludności (mapa 1).

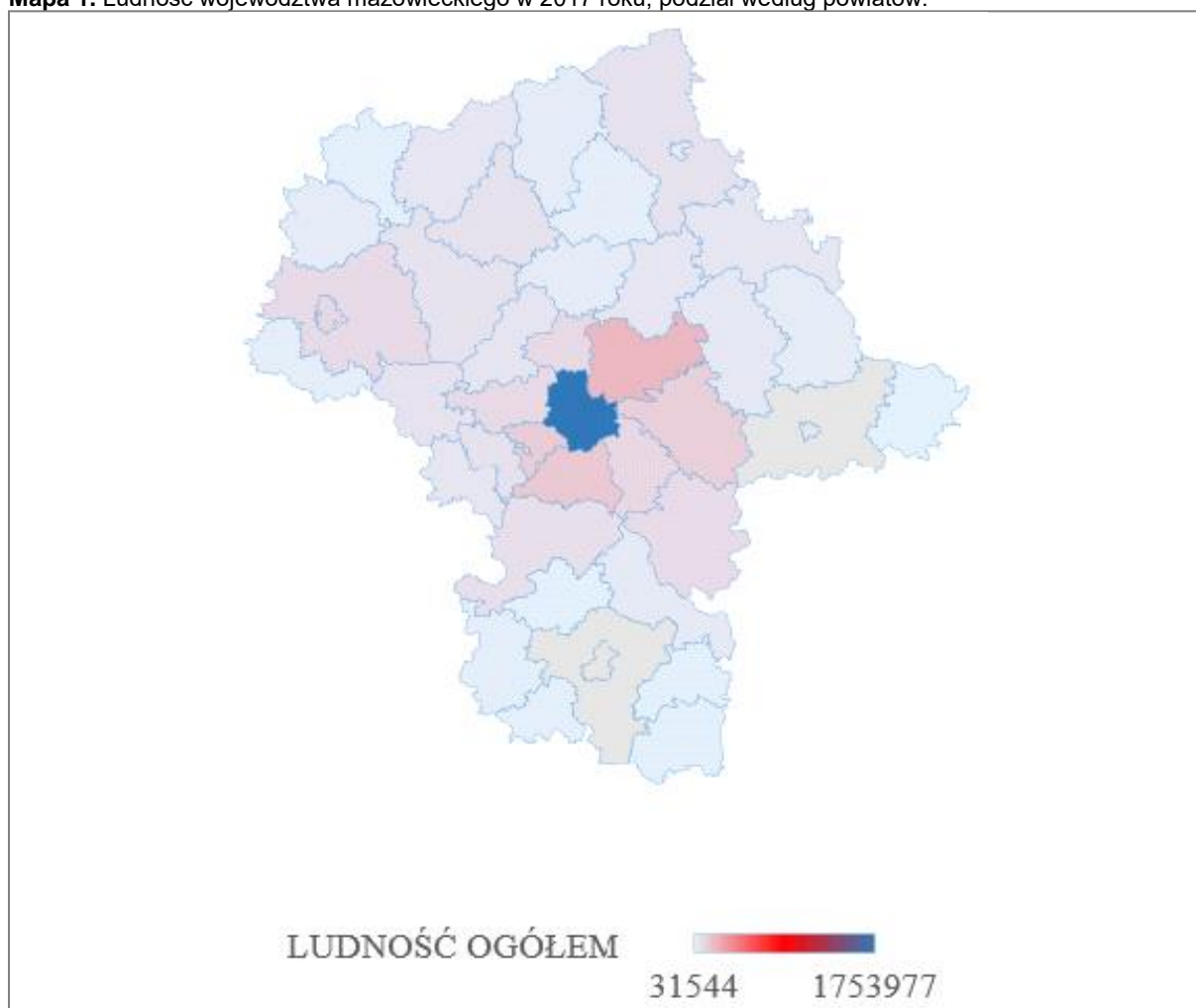
⁴² Główny Urząd Statystyczny, *Prognoza ludności dla województwa mazowieckiego na lata 2014-2050*, <http://warszawa.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/ludnosc/prognoza-ludnosc-dla-wojewodztwa-mazowieckiego-na-lata-20142050,6,1.html>, [dostęp 24.11.2018]

Wykres 1. Prognozowana liczba ludności w 2050 roku, podział według województw (w mln).

Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie danych progностycznych GUS [dostęp 20.11.2018].

Mapa 1. Ludność województwa mazowieckiego w 2017 roku, podział według powiatów.

Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 20.11.2018].

Potencjał ludnościowy powiatów Mazowsza jest zatem bardzo zróżnicowany, a jeszcze większe różnice występują na poziomie gmin. Nie uwzględniając Warszawy, zauważyć należy, że w największym mazowieckim mieście – Radomiu zamieszkiwało 239 razy więcej osób niż w mieście najmniejszym – w Wyśmierzycach (896 osób). Równie duże dysproporcje w liczebności populacji występują między gminami wiejskimi. Na przykład, populacja gminy Lesznów sięgała prawie 26 tys., a gmina Szulborze Wielkie – 1,7 tys.

W ostatnich 10 latach rosła liczba ludności w całym województwie i w zdecydowanej większości mazowieckich powiatów (najsilniejszy trend wzrostowy wystąpił w powiatach położonych najbliżej Warszawy i w powiecie radomskim). Powiatami, w których odnotowano największy spadek liczby ludności były: powiat lipski oraz miasta na prawach powiatu – Płock, Radom i Ostrołęka (mapa i tab. 2 – aneks statystyczny).

Zgodnie z prognozami ludności dla województwa mazowieckiego⁴³, trendy te utrzymają się i w 2050 roku powiaty, w których dotychczas wzrastała liczba ludności wciąż będą odnotowywały ten wzrost (w porównaniu do danych z 2017 roku). GUS prognozuje, że w dziesięciu z czterdziestu dwóch powiatów wzrośnie populacja w porównaniu do 2017 roku. Więcej mieszkańców będzie miała Warszawa oraz osiem powiatów ją okalających, a także powiat radomski. Pozostałe powiaty województwa odnotują spadek liczby ludności w 2050 roku. Będzie on największy w powiecie lipskim (o 31%), Ostrołęce (o 29%), powiecie sokołowskim (o 28%), Radomiu oraz powiecie przysuskim (o 27%) (mapa 3 i tab. 3 – aneks statystyczny).

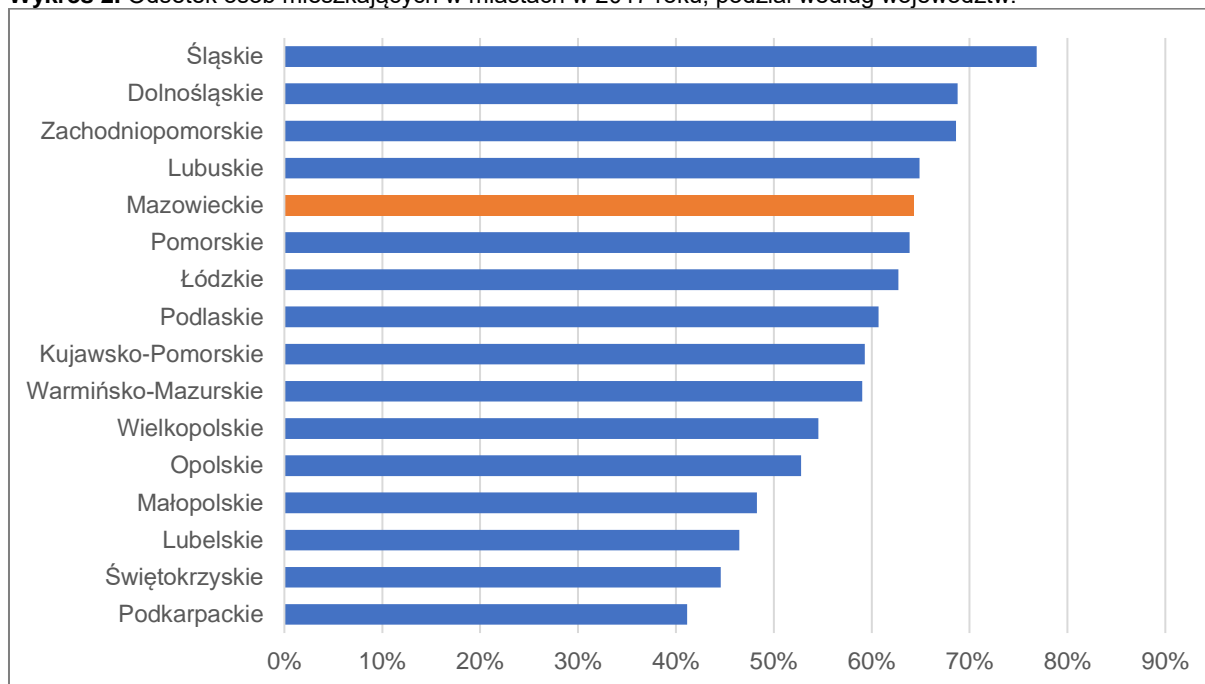
1.2. Gęstość zaludnienia i stopień urbanizacji

Duże zróżnicowanie wewnętrzne województwa widać również w **gęstości zaludnienia**. Pod koniec 2017 roku jej średnia wartość tego miernika wynosiła 151 os./km² dla całego regionu, ale w najgęściej zaludnionych powiatach liczba osób na km² przekroczyła 3 tys. (Warszawa), podczas, gdy w najsłabiej zaludnionych wynosiła zaledwie kilkadziesiąt osób na km² (powiat łosicki) (mapa i tab. 4 – aneks statystyczny).

Pod koniec 2017 roku 64% ludności Mazowsza, tj. prawie 3,5 mln osób mieszkało w miastach. Taki sam **stopień urbanizacji** odnotowano w województwie pomorskim, a zbliżony w województwach lubuskim (65%) i łódzkim (63%) (wykres 2).

W województwie mazowieckim bardzo duże różnice dało się zauważyć na poziomie powiatów. Największy odsetek osób mieszkających w miastach zaobserwowano w powiatach: wołomińskim (69%), żyrardowskim, otwockim (po 61%), pruszkowskim (60%) i grodziskim (55%). Mniej niż 20% ludności powiatów radomskiego (18%), lipskiego (16%), przysuskiego (14%), płockiego (9%), ostrołęckiego (4%) i siedleckiego (2%) zamieszkiwało w miastach w 2017 roku (mapa i tab. 5 – aneks statystyczny). Według prognoz GUS odsetek ten spadnie i w 2050 roku 63% mieszkańców województwa mazowieckiego będzie mieszkało w miastach.

43. Urząd Statystyczny w Warszawie, *Prognoza ludności dla województwa mazowieckiego na lata 2014-2050*, <http://warszawa.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/ludnosc/prognoza-ludnosc-dla-wojewodztwa-mazowieckiego-na-lata-20142050,6,1.html>, [dostęp 24.11.2018]

Wykres 2. Odsetek osób mieszkających w miastach w 2017 roku, podział według województw.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 23.11.2018].

1.3. Przyrost naturalny

W Polsce na koniec 2017 roku odnotowano zerowy przyrost naturalny. Województwo mazowieckie było jednym z sześciu województw, w których przyrost naturalny był dodatni, ale wyniósł zaledwie 0,9 na 1 tys. mieszkańców, co w porównaniu z województwem pomorskim (2,5), czy wielkopolskim (2,1) jest niewielką wartością (mapa 6 i tab. 6 – aneks statystyczny). Na terenie Mazowsza dwadzieścia dwa powiaty odnotowały dodatni przyrost naturalny, a dwadzieścia – ujemny. Powiatami, w których ten wskaźnik był najwyższy i przekroczył 3,0 na 1 tys. mieszkańców w 2017 roku były powiaty wołomiński (4,2), piaseczyński (4,1), garwoliński (3,7) oraz Siedlce (3,7) i Ostrołęka (3,0). Z kolei ujemny wskaźnik przekraczający -2,0 na 1 tys. mieszkańców odnotowano w powiatach: lipskim (-4,9), gostynińskim (-3,3), sokołowskim (-2,8), przysuskim (-2,5), żuromińskim (-2,4) i płońskim (-2,0) (mapa i tab. 7 – aneks statystyczny).

1.4. Struktura wieku ludności – ekonomiczne grupy wieku

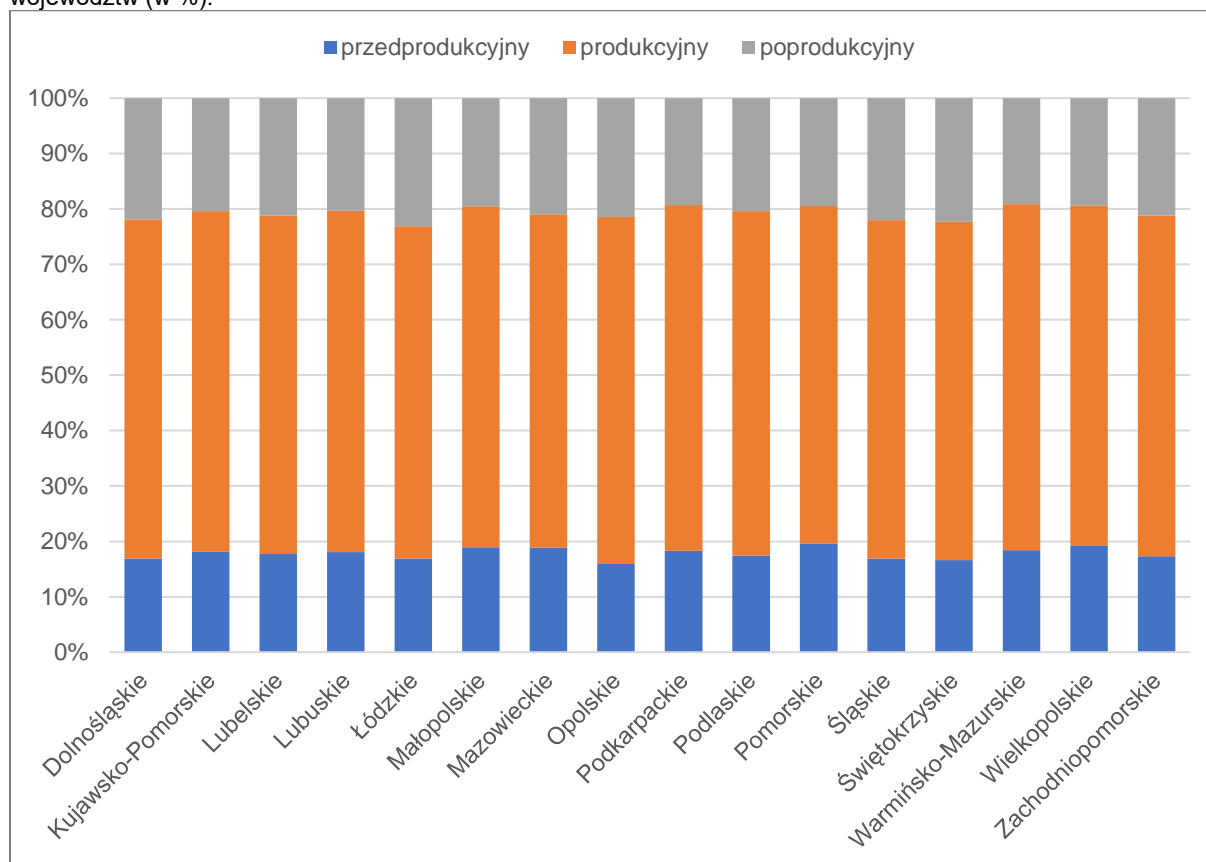
Dla kształtu regionalnej polityki senioralnej bardzo ważną cechą sytuacji demograficznej województwa jest struktura wieku ludności. Odsetek ludności w starszym wieku (granice wieku dla tak określanej populacji są ustalane na różnym poziomie) stanowi podstawową miarę starzenia się demograficznego. W dalszych analizach uwzględnione zostaną tzw. ekonomiczne grupy wieku, czyli ludność w wieku przedprodukcyjnym (0-17 lat), produkcyjnym (18-59 dla kobiet i 18-64 dla mężczyzn) i poprodukcyjnym (kobiety w wieku 60 lat i więcej, mężczyźni w wieku 65 lat i więcej).

Według GUS, udział ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym⁴⁴ w całej populacji wynosił 18,9 %, w wieku produkcyjnym – 60,1% oraz poprodukcyjnym – 21,0%.

44. Podaję za GUS: wiek przedprodukcyjny - 0 do 17 lat; wiek produkcyjny - od 18 lat do wieku emerytalnego; wiek poprodukcyjny - powyżej wieku emerytalnego. W 2017 roku wiek emerytalny dla kobiet wynosił 61,25, a dla mężczyzn – 66,25. W 2050 roku wiek emerytalny będzie wynosił dla kobiet oraz dla mężczyzn 67 lat.

Najstarszym demograficznie było województwo łódzkie (23,1%) a najmłodsze – warmińsko-mazurskie (19,1%) (wykres 3).

Wykres 3. Struktura ludności wg ekonomicznych grup wieku w ludności ogółem w 2017 roku, podział według województw (w %).

Prognozy liczby ludności na 2050 rok pokazują, że we wszystkich województwach spadnie udział osób w wieku przedprodukcyjnym oraz produkcyjnym, zaś wzrośnie odsetek osób w wieku poprodukcyjnym. W województwie mazowieckim udział osób w wieku przedprodukcyjnym wyniesie 15,7%, w wieku produkcyjnym – 49,3%, a w wieku poprodukcyjnym – 35%. Dla porównania, prognozowana dla Polski struktura wieku będzie kształtowała się w 2050 roku następująco: osoby w wieku przedprodukcyjnym – 14,6%, w wieku produkcyjnym – 48,8%, w wieku poprodukcyjnym – 36,5%⁴⁵.

Zmiany struktury populacji województwa mazowieckiego według płci i wieku w 2000, 2016 i 2040 roku dobrze obrazuje piramida wieku i płci przedstawiona na rysunku 3⁴⁶.

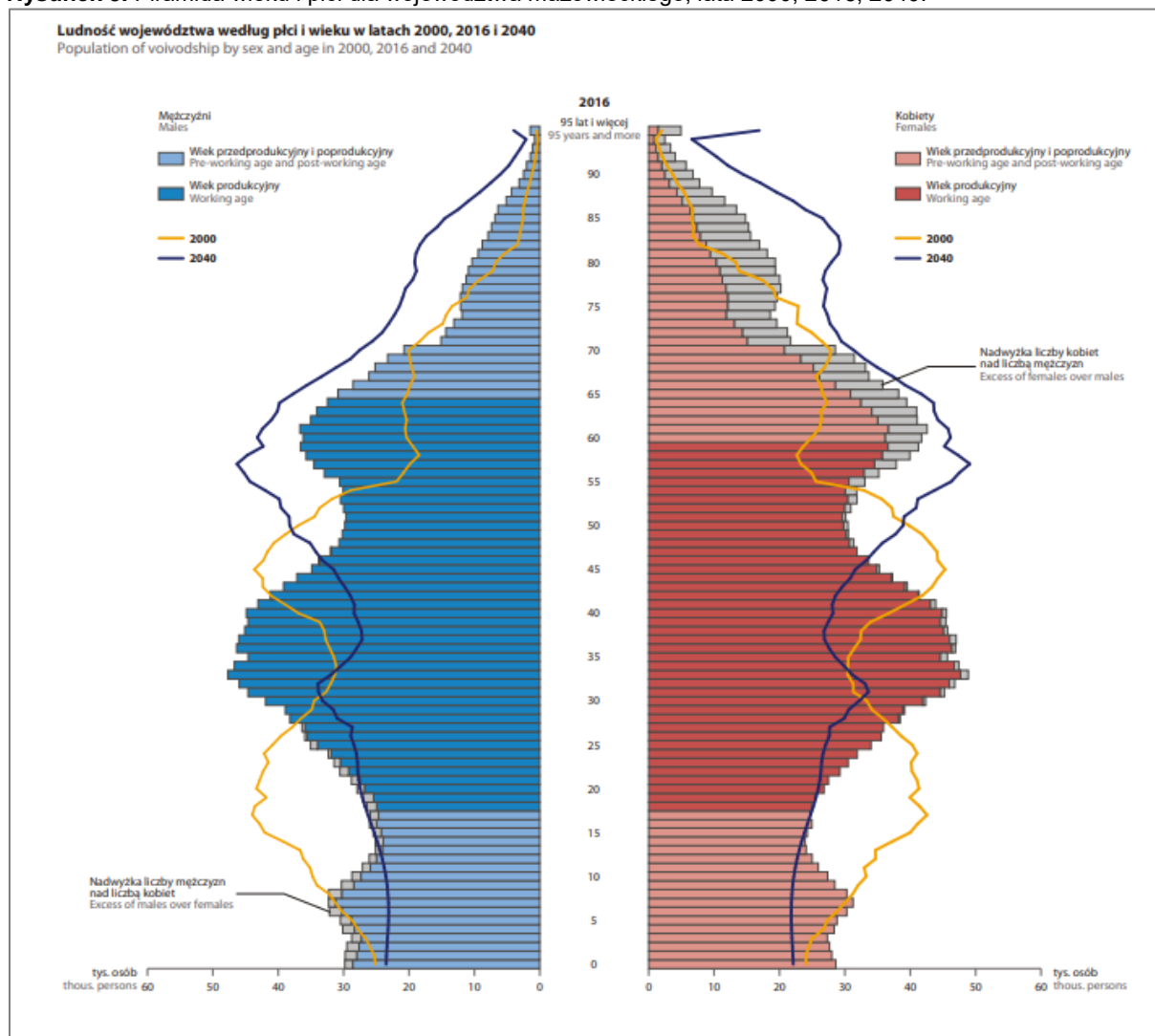
Z danych dla mazowieckich powiatów wynika, że w 2017 roku powiatami, w których udział osób w wieku przedprodukcyjnym był największy były: piaseczyński, wołomiński i garwoliński, w wieku produkcyjnym – ostrołęcki, płocki i radomski oraz w wieku poprodukcyjnym – Warszawa, Radom i powiat sokołowski (mapa i tab. 8 aneksu statystycznego).

45 *Rocznik Demograficzny 2018*, GUS, Warszawa 2018, tab. 25 i 26, s. 169-170.

46 *Atlas Statystyczny Województwa Mazowieckiego*, US w Warszawie, Warszawa 2018, s. 15,

<http://warszawa.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/inne-opracowania/atlas-statystyczny-województwa-mazowieckiego,28,1.html>, [dostęp 01.12.2018]

Rysunek 3. Piramida wieku i płci dla województwa mazowieckiego, lata 2000, 2016, 2040.

Źródło: Atlas Statystyczny Województwa Mazowieckiego, US w Warszawie, Warszawa 2018, s.15, <http://warszawa.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/inne-opracowania/atlas-statystyczny-województwa-mazowieckiego,28,1.html>, [dostęp 01.12.2018].

1.5. Starzenie się ludności Mazowsza – wybrane miary

Proces starzenia się ludności charakteryzuje się przy wykorzystaniu różnych miar. Wartości trzech spośród nich dla województwa mazowieckiego przedstawia tabela 6.

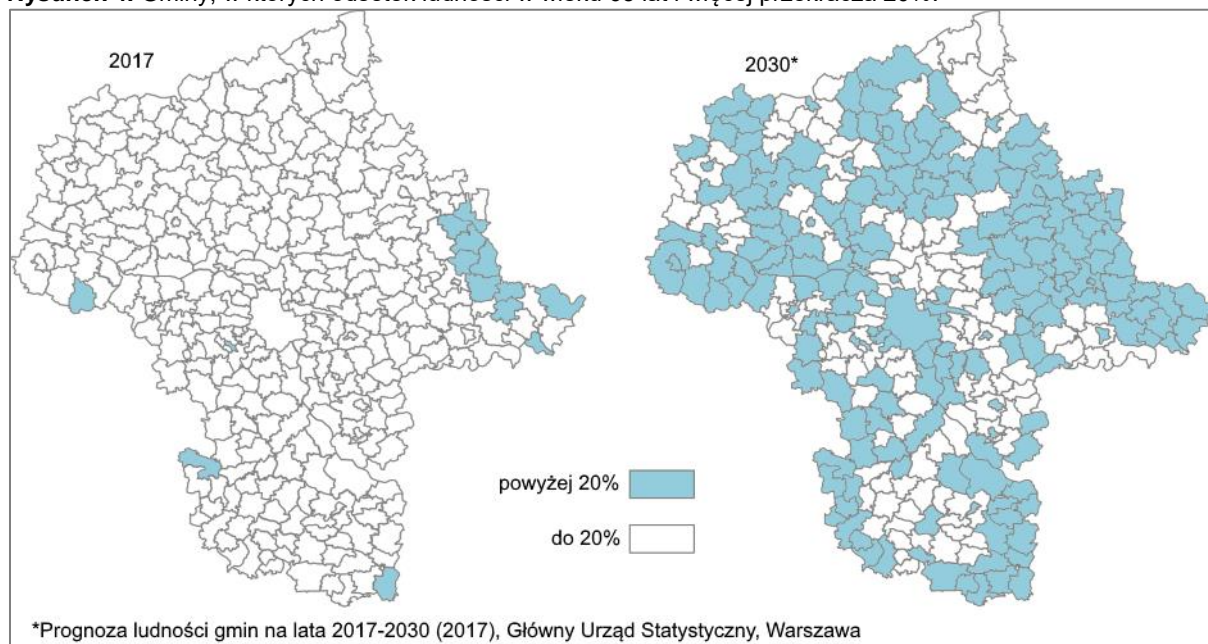
Tabela 6. Proces starzenia się ludności Mazowsza w latach 2017-2050 – wybrane miary.

Miernik	Wyjaśnienie istoty miernika	Wartość faktyczna 2017 r.	Wartość wg prognozy 2050 r.
Stopa starości	Odsetek osób w wieku 65 lat i więcej w ogólnej liczbie ludności	17,2 %	31,3 %
Indeks starości	Liczba osób w wieku 65 lat i więcej przypadająca na 100 osób wieku 0-14 lat	107	238
Mediana wieku (w latach)	Wiek środkowy, czyli granica wieku, która połowa populacji już przekroczyła, a połowa jeszcze jej nie osiągnęła; obliczana dla mężczyzn i kobiet	Mężczyźni: 38,7 Kobiety: 41,8	Mężczyźni: 47,8 Kobiety: 53

Źródło: opracowanie własne (BSz-J) na podstawie opracowania US w Warszawie Proces starzenia się ludności; <http://warszawa.stat.gov.pl/opracowania-biezace/informacje-okolicznosciowe/inne-proces-starzenia-sie-ludnosci,63,1.html> [dostęp: 07.12.2018]

Porównanie wartości miar starości demograficznej obliczonych dla 2017 roku i prognozowanych dla 2050 roku jednoznacznie wskazuje na dalsze starzenie się populacji naszego województwa. Proces ten nie będzie przebiegał równomiernie na obszarze województwa, gdyż – podobnie jak dotychczas – będą takie, które będą starzały się wolniej i takie, w których proces ten będzie postępował szybciej. W 2017 roku najwięcej starych demograficznie gmin było na wschodzie województwa. W 2030 roku na terenie regionu przeważać będą gminy stare demograficznie (ponad 20% osób wieku 65 lat i więcej), a obszary względnie młodsze będą rozproszone na terenie całego województwa (rys. 4)

Rysunek 4. Gminy, w których odsetek ludności w wieku 65 lat i więcej przekracza 20%.

Źródło: Opracowanie US w Warszawie Proces starzenia się ludności; <http://warszawa.stat.gov.pl/opracowania-biezace/informacje-okolicznosciowe/inne/-proces-starzenia-sie-ludnosci,63,1.html> [dostęp: 07.12.2018]

2. Osoby starsze na Mazowszu

2.1. Charakterystyka demograficzna populacji w wieku 50 lat i więcej

Regionalna polityka senioralna swoim zakresem podmiotowym obejmuje osoby powyżej 50 roku życia. W 2017 roku było takich osób ponad 1 984 tys. i stanowiły one 36% populacji województwa mazowieckiego. Jak wynika z przytoczonych danych, osoby w wieku poprodukcyjnym to 1 131 tys. mieszkańców Mazowsza. 2/3 osób w wieku 50 lat i więcej mieszkało w miastach. Proporcja ta była zachowana we wszystkich zbiorowościach osób starszych, choć w przypadku mężczyzn w wieku 75–89 lat udział mieszkających na wsi był wyższy. Szczególną uwagę zwrócić należy na liczebność najstarszej populacji –mieszkańców województwa w wieku 75 i więcej było ponad 403 tys. Wśród nich 66% stanowiły kobiety (tab. 7 i 8).

Tabela 7. Ludność w wieku 50 i więcej lat w województwie mazowieckim w 2017 r.

Obszar	Płeć	Ludność ogółem	Grupa w wieku 50 i więcej lat	Grupa w wieku 50-59/64	Grupa w wieku 60/65-74	Grupa w wieku 75-89	Grupa w wieku 90+
Miasta	Ogółem	3 463 514	1 292 085	511 114	507 943	247 317	25 711
Miasta	Mężczyźni	1 618 353	522 940	297 897	150 765	67 355	6 923
Miasta	Kobiety	1 845 161	769 145	213 217	357 178	179 962	18 788
Wieś	Ogółem	1 921 103	656 371	305 896	220 217	117 340	12 918
Wieś	Mężczyźni	957 821	304 943	188 513	72 461	40 897	3 072
Wieś	Kobiety	963 282	351 428	117 383	147 756	76 443	9 846
Razem	Ogółem	5 384 617	1 948 456	817 010	728 160	364 657	38 629
Razem	Mężczyźni	2 576 174	845 913	486 410	223 226	126 282	9 995
Razem	Kobiety	2 808 443	1 102 543	330 600	504 934	238 375	28 634

Źródło: Obliczenia własne (PB) na podstawie Rocznika Demograficznego 2018, GUS, Warszawa 2018.

Tabela 8. Udział ludności w wieku 50 i więcej lat w ogólnej liczbie mieszkańców woj. mazowieckiego w 2017 r. (w procentach).

Obszar	Płeć	Grupa w wieku 50 i więcej lat	Grupa w wieku 50-59/64	Grupa w wieku 60/65-74	Grupa w wieku 75-89	Grupa w wieku 90+
Miasta	Ogółem	37,31	14,76	14,67	7,14	0,74
Miasta	Mężczyźni	32,31	18,41	9,32	4,16	0,43
Miasta	Kobiety	41,68	11,56	19,36	9,75	1,02
Wieś	Ogółem	34,17	15,92	11,46	6,11	0,67
Wieś	Mężczyźni	31,84	19,68	7,57	4,27	0,32
Wieś	Kobiety	36,48	12,19	15,34	7,94	1,02
Razem	Ogółem	36,19	15,17	13,52	6,77	0,72
Razem	Mężczyźni	32,84	18,88	8,67	4,9	0,39
Razem	Kobiety	39,26	11,77	17,98	8,49	1,02

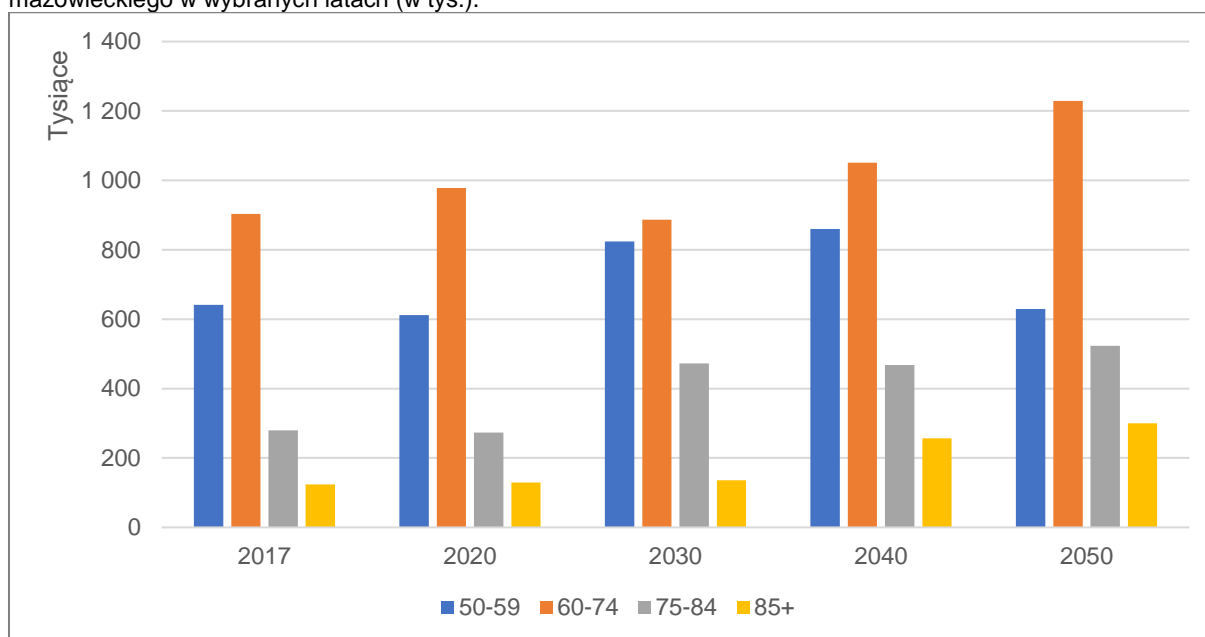
Źródło: Obliczenia własne (PB) na podstawie Rocznika Demograficznego 2018, GUS, Warszawa 2018.

Zgodnie z prognozą GUS z 2014 roku, grupami wiekowymi, których udział w populacji województwa najbardziej wzrośnie będą osoby w najstarszych grupach wieku, tj. 75-84 lata oraz 85+ (wykres 4). W przypadku osób powyżej 85 r.ż. będzie ich o 137% więcej w 2050 roku w porównaniu do 2017 roku. Prawie 90% wzrost odnotuje grupa osób w wieku 75-84 lata. Nasili się zatem proces tzw. podwójnego starzenia się ludności polegający na wzroście liczby i udziału osób w wieku sędziwym.

Populacja potencjalnych adresatów regionalnej polityki senioralnej jest wewnętrznie zróżnicowana. Tworzą ją bowiem z jednej strony osoby wciąż aktywne zawodowo w wieku przedemerytalnym (50 a 59/64 r.ż.), a z drugiej osoby o znacznie ograniczonej samodzielności w wieku 90 lat i więcej⁴⁷. Struktura populacji w starszym wieku wskazuje, że ważnym zjawiskiem jest feminizacja starości (tab. 9, wykres 5). Wysokiemu odsetkowi kobiet w najwyższych grupach wieku często towarzyszy niski poziom dochodów oraz pozostawanie w jednoosobowym gospodarstwie domowym. Sugeruje to potrzebę rozbudowy systemu usług społecznych oraz bytowych.

47. Światowa Organizacja Zdrowia przyjmuje wiek 60 lat za początek starości i wyróżnia trzy etapy: 60-75 lat, 75-90 lat oraz 90 r.ż. i powyżej. *Strategia Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020*, s. 116. Ze względu na dostępność danych w tym Programie posługujemy się także innym podziałem na grupy wieku: 60-74 lata, 75-84 lata oraz 85 lat i więcej. Dodajemy również grupę 50-59 lat, jako tę, która znajduje się w wieku przedemerytalnym.

Wykres 4. Prognozowany udział osób w poszczególnych grupach wieku w ogóle ludności województwa mazowieckiego w wybranych latach (w tys.).

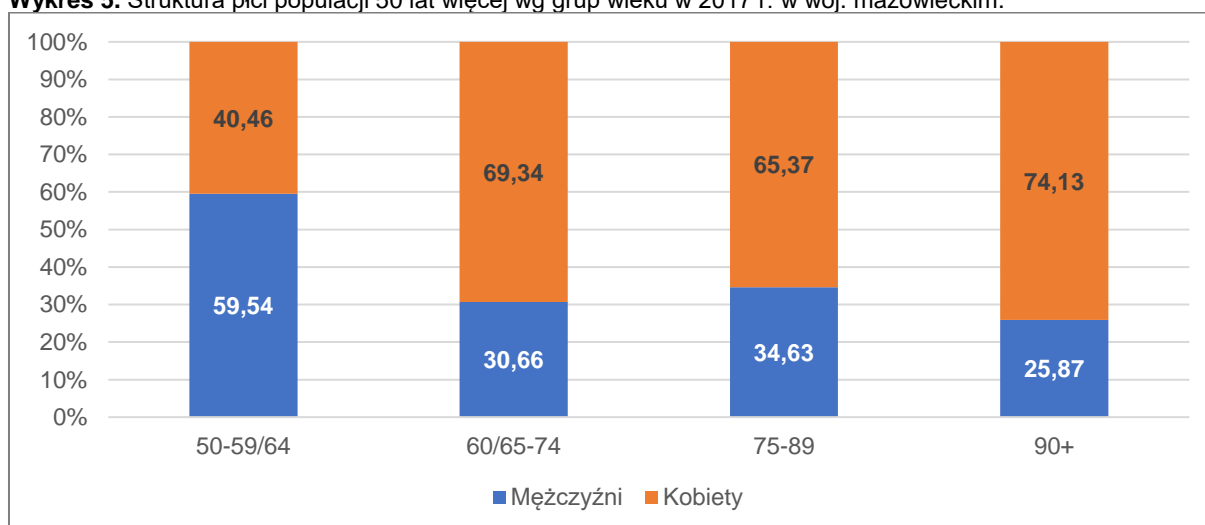
Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie prognoz GUS, [dostęp 23.11.2018].

Tabela 9. Osoby starsze w woj. mazowieckim według grup wieku, płci i miejsca zamieszkania w 2017 r. (w procentach).

Obszar	Płeć	Razem	Grupa w wieku 50-59/64	Grupa w wieku 60/65-74	Grupa w wieku 75-89	Grupa w wieku 90+
Miasta	Ogółem	64,32	62,56	69,76	67,82	66,56
Miasta	mężczyźni	30,06	36,46	20,7	18,47	17,92
Miasta	kobiety	34,27	26,1	49,05	49,35	48,64
Wieś	ogółem	35,68	37,44	30,24	32,18	33,44
Wieś	mężczyźni	17,79	23,07	9,95	11,22	7,95
Wieś	kobiety	17,89	14,37	20,29	20,96	25,49
Razem	Ogółem	100	100	100	100	100
Razem	Mężczyźni	47,84	59,54	30,66	34,63	25,87
Razem	Kobiety	52,16	40,46	69,34	65,37	74,13

Źródło: Obliczenia własne (PB) na podstawie Rocznika Demograficznego 2018, GUS, Warszawa 2018.

Wykres 5. Struktura płci populacji 50 lat więcej wg grup wieku w 2017 r. w woj. mazowieckim.

Źródło: Opracowanie własne (PB) na podstawie Rocznika Demograficznego 2018, GUS, Warszawa 2018.

W związku z poprawą stanu zdrowia ludności wzrasta wartość wskaźnika dalszego przeciętnego trwania życia. Przeciętne dalsze trwanie życia w województwie mazowieckim wypadło nieco lepiej niż średnia dla kraju, ale wartości te nie rosły tak szybko jak te dla całego kraju. W 2017 roku 60-letni mężczyzna miał przed sobą 19,5 lat życia, zaś kobieta w tym samym wieku – 24,4 lat (tabela 10). Kluczowym wyzwaniem dla polityki społecznej jest przyczynienie się do tego, by jak najdłużej było to życie w zdrowiu i bez niepełnosprawności.

Tabela 10. Przeciętne dalsze trwanie życia osób w wieku 60 lat (e=60) w 2007, 2017 roku i prognoza na 2050 rok (w latach)⁴⁸.

Wyszczególnienie	Mężczyźni 2007	Mężczyźni 2017	Mężczyźni 2050	Kobiety 2007	Kobiety 2017	Kobiety 2050
Polska	17,7	19,2	24,4	22,9	24,3	28,6
Województwo mazowieckie	18,3	19,5	b.d.	23,5	24,4	b.d.

Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie BDL GUS, Eurostat [dostęp 24.11.2018]; b.d. – brak danych.

2.2. Gospodarstwa domowe z osobami starszymi (65 lat i więcej)

Wzrost długości życia wpływa na kształt gospodarstw domowych, zwiększając w nich udział osób starszych. Podczas Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań w 2011 roku ustalono, że w Polsce istniało 13,6 mln gospodarstw domowych, w tym – członkami 4,1 mln gospodarstw (30,5%) były osoby w wieku 65 lat i więcej⁴⁹. 70% gospodarstw domowych z osobami starszymi (65+) stanowiły gospodarstwa wieloosobowe. Wśród pozostałych 30% dominowały jednoosobowe gospodarstwa osób samotnie mieszkających (można mieszkać z innymi osobami, ale tworzyć odrębne gospodarstwo domowe)⁵⁰. Na Mazowszu odsetek gospodarstw domowych z osobami w wieku 65 lat i więcej w ogólnej liczbie gospodarstw domowych wynosił 31%. W związku z tym, że na terenie województwa istniały 1 943209 gospodarstwa domowe, tych z osobami starszymi było ponad 602 tys. Dla porównania, najwyższy odsetek gospodarstw z osobami starszymi odnotowano w województwach: świętokrzyskim (35,3%), lubelskim (33,7%), podkarpackim (33,5%) oraz podlaskim (33,4%).

2.3. Aktywność zawodowa populacji 50+

Jak wspomniano na początku rozdziału, adresatami Programu są, między innymi, osoby jeszcze aktywne zawodowe, ale już znajdujące się w okresie przedemerytalnym. Poniżej znajduje się krótka diagnoza sytuacji osób w wieku 50 lat i więcej na mazowieckim rynku pracy (na podstawie średniorocznych danych BAEL).

Współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku 50+ wynosił w Polsce w 2017 roku 34,4%. W województwie mazowieckim odnotowano najwyższą wartość tego miernika – 37,6%. W większości województw był on wyższy na wsiach niż w miastach (tabela 11 – aneks statystyczny). Wskaźnik zatrudnienia w tej populacji wyniósł dla Polski 33,2%, zaś dla Mazowieckiego – 36,1% (był najwyższy w porównaniu z innymi województwami). Jego wartość różniła się znacząco w zależności od płci – na Mazowszu wskaźnik zatrudnienia mężczyzn po 50 r.ż. wynosił 46,1%, kobiet – 28,5% (tabela 11). Stopa bezrobocia w województwie mazowieckim w tej grupie wieku w 2017 roku – to 3,9% aktywnych zawodowo.

48. Dane dla 2007 i 2017 roku pochodzą z BDL GUS, a prognozy na 2050 rok z Eurostat, [dostęp 24.11.2018]

49. GUS, Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050, Warszawa 2014, s. 13, http://seniorzy.mcps.com.pl/sites/default/files/Sytuacja_demograficzna.pdf, [dostęp 24.11.2018]

50. Tamże.

Tabela 11. Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 50+ w 2017 roku, podział według województw i płci (w procentach).

Obszar	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Polska	33,2	41,8	26,4
Dolnośląskie	32,6	41,4	25,8
Kujawsko-pomorskie	31,9	41,8	24,1
Lubelskie	32,6	40,9	26,0
Lubuskie	33,3	42,5	26,0
Łódzkie	33,8	43,7	26,6
Małopolskie	33,3	40,8	27,3
Mazowieckie	36,1	46,1	28,5
Opolskie	34,2	45,9	25,4
Podkarpackie	34,0	42,0	27,6
Podlaskie	33,5	42,4	26,4
Pomorskie	35,9	44,7	28,7
Śląskie	28,6	33,8	24,5
Świętokrzyskie	33,5	43,1	25,9
Warmińsko-mazurskie	32,1	40,9	25,5
Wielkopolskie	34,6	44,6	26,5
Zachodniopomorskie	31,4	38,8	25,4

Źródło: Opracowanie własne (KW-S) na podstawie danych BDL GUS, dostęp [1.12.2018]

3. Zasoby infrastrukturalne i organizacyjne

Zasoby infrastrukturalne i organizacyjne dostępne dla osób powyżej 50 roku życia w województwie mazowieckim podzielono na cztery kategorie odnoszące się do różnych sfer ich życia, tj. opieka, zdrowie, aktywność i praca.

3.1. Opieka

Podstawową formą wsparcia osób starszych są placówki oferujące stacjonarną pomoc społeczną, na którą składają się domy pomocy społecznej, rodzinne domy pomocy oraz placówki zapewniające całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym. Formą opieki stacjonarnej mogą być także mieszkania chronione lub wspomagane. Wsparcie w formule dziennej (półstacjonarnej) oferować mogą środowiskowe domy samopomocy (dla osób z zaburzeniami natury psychicznej) oraz dzienne domy pomocy.

Jak podaje GUS, w 2017 roku na Mazowszu działało 267 placówek, które oferowały blisko 17 tys. miejsc. Były to 3 osoby na 1 tys. mieszkańców naszego województwa. Dane dla całego kraju wskazują, że większość mieszkańców zakładów stacjonarnych pomocy społecznej stanowią osoby w wieku 65 lat i więcej⁵¹. Z danych GUS⁵² dla Mazowsza wynika, że w ramach 267 placówek świadczących stacjonarną pomoc społeczną, 115 to były zakłady oferujące usługi dla osób w podeszłym wieku. Ponad 3,7 tys. osób w wieku 65 lat i więcej korzystało z usług tych placówek⁵³.

51 GUS, „Zakłady stacjonarne pomocy społecznej w 2017 roku”

https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/18/2/1/zaklady_stacjonarne_pomocy_spolecznej_w_2017_roku.pdf, [dostęp 03.12.2018]

52 GUS, „21 i 22 stycznia Dzień Babci i Dzień Dziadka”, <http://warszawa.stat.gov.pl/opracowania-biezace/informacje-okolicznosciowe/inne-/21-22-stycznia-dzien-babci-i-dzien-dziadka,5,6.html>, [dostęp 02.12.2018]

53 Tamże.

Rozmieszczenie placówek świadczących stacjonarną pomoc społeczną i ich filii na terenie Mazowsza było nierównomierne. Prawie połowa z nich była skumulowana w centralnej części województwa, a więc działała w Warszawie (51 placówek z 267) i w okolicach – powiatach wołomińskim (22), piaseczyńskim (20), warszawskim zachodnim (16), otwockim (14) i nowodworskim (11). Najmniej placówek, po jednej, działało w powiatach białobrzeskim, kozienickim, lipskim, ostrowskim, przysuskim, sierpeckim, sochaczewskim oraz żuromińskim. Bardzo duże dysproporcje uwidoczniły się również w liczbie oferowanych miejsc. W samej Warszawie było ich ponad 4 tys. i w powiatach ją okalających prawie drugie tyle. Z kolei w powiatach węgrowskim, makowskim i ostrowskim placówki pomocy społecznej i ich filie oferowały zaledwie po około 50 miejsc na cały powiat. W powiecie łosickim nie było nawet jednego miejsca opieki. Pod względem liczby mieszkańców pozostających pod opieką instytucji pomocy społecznej stacjonarnej przypadających na 1 tys., mieszkańców, widać, że najwięcej osób przypadło w powiecie pułuskim – aż 11 osób, następnie w powiatach przasnyskim i warszawskim zachodnim (po 8 osób na 1 tys. mieszkańców), wyszkowskim i piaseczyńskim (po 7 osób na 1 tys. mieszkańców). W miastach na prawach powiatu między 2 (Warszawa, Płock, Siedlce) a 5 (Ostrołęka) osób na 1 tys. mieszkańców (tabela 12).

Jak wynika z „Oceny Zasobów Pomocy Społecznej za 2017 rok”, pod koniec 2017 roku na Mazowszu działało 108 domów pomocy społecznej (w tym 3 filie), 65 środowiskowych domów samopomocy, 48 dziennych domów pomocy i 55 mieszkań chronionych. Ich rozmieszczenie na mapie województwa bardzo się różniło. Najwięcej domów pomocy społecznej działało w Warszawie (18), następnie w powiecie piaseczyńskim i płockim (po 6). W 33% powiatów funkcjonował tylko jeden dom pomocy społecznej, a w trzech powiatach nie było nawet jednej placówki (powiaty: łosicki, ostrołęcki, przysuski). W województwie nie istniał żaden rodzinny dom pomocy.

Jak podaje Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, spośród 65 środowiskowych domów samopomocy 25 to domy typu A (adresujące swoje działania do osób chorujących psychicznie), 32 – typu B (będące „placówkami pobytu dziennego dla dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną”⁵⁴) i 8 domów typu AB (wspierające osoby chorujące psychicznie i z niepełnosprawnością intelektualną)⁵⁵. Z przeglądu bazy teleadresowej środowiskowych domów samopomocy⁵⁶ wynika, że najwięcej z nich jest w Warszawie (20), Ostrołęce (3), powiecie otwockim (3) i wołomińskim (3). W aż 11 powiatach⁵⁷ nie ma nawet jednej takiej placówki. Siedem z tych jedenastu powiatów leży na obrzeżach województwa. Jedyne 15 powiatów miało placówki typu AB lub A i B, w tym cztery z pięciu miast powiatowych (Warszawa, Płock, Ostrołęka i Radom).

54 *Środowiskowe Domy Samopomocy. Informator Mazowiecki*, s. 14,

http://www.mcps.com.pl/images/informator._%C5%9ADS_Mazowsze_.pdf [dostęp 05.12.2018]

55 http://www.mcps.com.pl/images/informator._%C5%9ADS_Mazowsze_.pdf [dostęp 05.12.2018]

56 http://www.mcps.com.pl/images/informator._%C5%9ADS_Mazowsze_.pdf [dostęp 05.12.2018]

57 Powiaty: białobrzegi, garwoliński, gostyński, kozienicki, nowodworski, piaseczyński, płoński, sierpecki, szydlowiecki, zwoleński, żyrardowski.

Tabela 12 Liczba placówek z filiami, miejsc przez nie oferowanych i mieszkańców na 1 tys. mieszkańców w 2017 roku według powiatów.

Powiat	Placówki (z filiami)	Miejsca (łącznie z filiami)	Mieszkańcy (łącznie z filiami) na 1 000 mieszkańców
Białobrzeski	1	70	2
Ciechanowski	4	382	4
Garwoliński	3	140	1
Gostyniński	4	251	5
Grodziski	6	175	2
Grójecki	6	473	4
Kozienicki	1	100	2
Legionowski	9	291	2
Lipski	1	105	3
Łosicki	0	0	0
Makowski	2	52	1
Miński	9	678	4
Mławski	5	228	3
Nowodworski	11	406	5
Ostrołęcki	2	64	1
Ostrowski	1	50	1
Otwocki	14	515	4
Piaseczyński	20	1 253	7
Płocki	8	735	6
Płoński	3	151	1
Pruszkowski	7	327	2
Przasnyski	4	450	8
Przysuski	1	70	2
Pułtuski	4	576	11
Radomski	4	440	3
Siedlecki	3	123	1
Sierpecki	1	73	1
Sochaczewski	1	99	1
Sokołowski	3	203	3
Szydłowiecki	2	103	3
Warszawski zachodni	16	946	8
Węgrowski	2	57	1
Wołomiński	22	776	3
Wyszkowski	7	551	7
Zwoleniński	4	172	4
Żuromiński	1	64	2
Żyrardowski	5	511	6
m. Ostrołęka	3	262	5
m. Płock	5	198	2
m. Radom	9	668	3
m. Siedlce	2	125	2
m. st. Warszawa	51	4 027	2

Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie danych BDL GUS [dostęp 02.12.2018]

Jak już wspomniano, na Mazowszu w 2017 roku działało 48 dziennych domów pomocy, które znajdowały się na terenie 22 powiatów⁵⁸. Największą bazą dysponowała Warszawa, ponieważ miała aż 19 takich instytucji. Drugi w kolejności Płock – 4, a powiat płocki – 3. Po 2 dzienne domy pomocy usytuowane były w powiatach ciechanowskim, nowodworskim i sierpeckim. Większość powiatów, z tych, które miały takie instytucje na swoim terenie miała ich jedynie po jednej, a połowa ze wszystkich powiatów Mazowsza nie dysponowała żadną.

Z opracowania „Ocena Zasobów Pomocy Społecznej za 2017 rok”, wynika, że spośród 55 mieszkań chronionych, aż 44 znajdowały się w innych powiatach niż Warszawa. Stolica miała ich zaledwie 11 pod koniec 2017 roku. Największą liczbą mieszkań dysponował Płock (28). Spośród wszystkich czterdziestu dwóch powiatów, zaledwie 11 oferowało mieszkania chronione⁵⁹.

Na „mapie pomocy” województwa mazowieckiego zaobserwować można silną koncentrację instytucji pomocowych stolicy województwa i wokół niej oraz liczne „białe plamy” na pozostałych obszarach.

3.2. Zdrowie

Infrastruktura medyczna – to kadry i ludzie. Poniżej przedstawiono jej diagnozę dla województwa mazowieckiego uwzględniając szczególne potrzeby zdrowotne osób starszych.

W 2017 roku w województwie mazowieckim na 10 tys. ludności przypadało 72 **lekarzy** (najwięcej na tle innych województw). Jak pokazują dane z „Atlasu Statystycznego Województwa Mazowieckiego”⁶⁰ w 2016 roku, wskaźnik ten był najwyższy w dużych miastach, tj. Warszawie, Płocku, Ostrołęce i Siedlach (między 40,1 a 53,2 na 10 tys. osób). Najmniejszy zaś w powiatach położonych na zachodnich i południowych obrzeżach województwa, np. żuromińskim, sierpeckim, płockim, gostynińskim, przysuskim, szydłowieckim, radomskim (między 2 a 10 na 10 tys. osób).

W 2017 roku w województwie mazowieckim na 10 tys. mieszkańców przypadało 79 **pielęgniarek** i położnych (lepiej sytuacja była w województwach świętokrzyskim i śląskim). Duże różnice w nasyceniu kadrą pielęgniarską widać było na poziomie powiatów. W 2017 roku w powiecie siedleckim było ich zaledwie 5 na 10 tys. mieszkańców, podczas, gdy w mieście Siedlce – 159. Poniżej 20 na 10 tys. ludności odnotowały powiaty ostrołęcki (10), płocki (14) oraz legionowski (18). Z kolei powiatami, w których było ich powyżej 100 na 10 tys. osób były miasta na prawach powiatu, tj. Radom (103), Płock (117), Warszawa (130), Ostrołęka (140) oraz powiat gostyniński (105).

W 2017 roku w województwie mazowieckim przypadało 6 **przychodni** na 10 tys. ludności. Wskaźnik ten osiągnął najwyższą wartość w Ostrołęce (12) oraz w Warszawie (8), Siedlcach (8) i Radomiu (8). Najmniejsze nasycenie – 3 przychodnie na 10 tys. mieszkańców – ośrodkami zdrowia odnotowano w powiatach: gostynińskim, mińskim, ostrołęckim, płockim i radomskim⁶¹.

58. W tych powiatach działały dzienne domy pomocy: ciechanowski (2), legionowski (1), łosicki (1), makowski (1), miński (1), nowodworski (2), ostrołęcki (1), miasto Ostrołęka (1), ostrowski (1), otwocki (1), miasto Płock (4), płocki (3), pruszkowski (1), przysuski (1), pułtuski (1), miasto Radom (1), sierpecki (2), sochaczewski (1), miasto Warszawa (19), warszawski zachodni (1), wołomiński (1), wyszkowski (1).

59. Powiaty te to: grodziski (2), legionowski (2), miasto Ostrołęka (2), ostrowski (2), piaseczyński (1), miasto Płock (28), miasto Radom (3), sierpecki (1), miasto Warszawa (11), warszawski zachodni (1) oraz wołomiński (2).

60. *Atlas Statystyczny Województwa Mazowieckiego*, Warszawa 2018, s. 46, <http://warszawa.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/inne-opracowania/atlas-statystyczny-wojewodztwa-mazowieckiego,28,1.html> [dostęp: 06.12.2018].

61. BDL: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> [dostęp: 06.12.2018].

Na początku 2018 roku na Mazowszu spośród wszystkich porad podstawowej opieki zdrowotnej prawie 32% stanowiły te udzielone osobom po 65 r.ż. W przypadku porad specjalistycznej opieki zdrowotnej było to 25%⁶².

Mając na uwadze rosnące wraz ze starzeniem się organizmu ryzyko demencji i innych zagrożeń zdrowia psychicznego, ważne jest ustalenie zakresu wsparcia dla osób z takimi problemami. W 2017 roku Mazowiecki Oddział NFZ podpisał 3 umowy na świadczenie dziennych świadczeń **psychiatrycznych geriatrycznych** oraz 5 na realizację świadczeń psychogeriatrycznych⁶³.

Jak podaje GUS, w 2017 roku w Polsce działało 25 **stacjonarnych zakładów rehabilitacji leczniczej** dysponujących blisko 3,4 tys. miejsc. W województwie mazowieckim istniały tylko 2 takie zakłady (najwięcej – 12 placówek znajdowało się w województwie zachodniopomorskim).

Z danych Naczelnej Izby Lekarskiej wynika, że pod koniec października 2018 roku w Polsce było 446 geriatrów, z których 435 wykonywało zawód⁶⁴. Na Mazowszu pracowało 33 z nich, podczas, gdy potrzeby, w zależności od przyjętego miernika⁶⁵, wynoszą między 159 a 265 geriatrów w samym tylko województwie mazowieckim. Oznacza to, że Mazowsze potrzebuje od pięciu do ośmiu razy więcej geriatrów niż pracuje obecnie, a biorąc pod uwagę wzrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym, będzie ich potrzeba jeszcze więcej.

Według danych ze Zintegrowanego Informatora Pacjenta Narodowego Funduszu Zdrowia na Mazowszu działało w 2017 roku 10 **przychodni geriatrycznych**, w tym 7 w Warszawie i po jednej w Siedlcach, Żyrardowie oraz Pułtusku. Konsultant Wojewódzki w dziedzinie geriatrii podaje, że „kontrakt z Oddziałem Mazowieckim NFZ miało wówczas 8 poradni geriatrycznych, na ogólną liczbę 108 łóżek”⁶⁶. Ogólnie województwo mazowieckie dysponowało 132 łózkami i znalazło się na drugim miejscu spośród wszystkich województw pod względem liczby łóżek geriatrycznych – najwięcej aż 400 było na Śląsku (Polska – 1311)⁶⁷. W województwach pomorskim i warmińsko-mazurskim nie było nawet jednego⁶⁸. Według danych GUS, we wszystkich mazowieckich szpitalach działało 7 **oddziałów geriatrycznych**.

Zaznaczyć należy, że podane wyżej dane nie są kompletne zarówno ze względu na trudną dostępność części źródeł, jak i luki w danych dotyczących prywatnych podmiotów świadczących usługi medyczne i rehabilitacyjne.

62. GUS, <http://warszawa.stat.gov.pl/opracowania-biezace/informacje-okolicznosciowe/inne-/21-22-stycznia-dzien-babci-i-dzien-dziadka,5,6.html>, [dostęp 02.12.2018]

63. *Mazowiecki Program Zdrowia Psychicznego na lata 2018-2021*, Samorząd Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2018, s. 22-23 [dostęp 02.12.2018].

64. Zestawienie liczbowe lekarzy i lekarzy dentyków wg dziedziny i stopnia specjalizacji, stan na dzień 31.10.2018, https://www.nil.org.pl/__data/assets/pdf_file/0005/133961/zestawienie-nr-4.pdf, [dostęp 02.12.2018]

65. W *Raporcie Konsultanta Wojewódzkiego w dziedzinie geriatrii za rok 2017* przytacza się zalecenia Światowej Organizacji Zdrowia mówiące o 5 geriatrach na 100 tysięcy osób, oraz odwołuje się do średniej europejskiej, czyli 2-3 geriatrach na 100 tysięcy osób.; <https://www.mazowieckie.pl/pl/dla-klienta/zdrowie/konsultanci/10706,Raporty-za-2017-rok.html>, [dostęp 02.12.2018]

66. *Raport Konsultanta Wojewódzkiego w dziedzinie geriatrii za rok 2017*, s. 2, <https://www.mazowieckie.pl/pl/dla-klienta/zdrowie/konsultanci/10706,Raporty-za-2017-rok.html>, [dostęp 02.12.2018]

67. B. Bien, *Geriatrya w Polsce a.d. 2018*, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Geriatrya%20w%20Polsce%202018_prof.%20Bien.pdf, [dostęp 02.12.2018]

68. Tamże.

3.3. Aktywność

Osoby starsze dysponując dużą ilością wolnego czasu mogą korzystać z różnego rodzaju aktywności edukacyjnych, kulturalnych, społecznych czy rekreacyjnych oferowanych im przez podmioty publiczne i prywatne. Poniżej przedstawiono wybrane formy aktywności osób starszych z uwzględnieniem ich zróżnicowania pod względem dostępności terytorialnej.

Seniorzy chcący podejmować aktywność polityczną na poziomie lokalnym mogą to zrobić zasiadając w **gminnych radach seniorów**. Zgodnie z art. 5c znowelizowanej w 2013 roku Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, gminna rada seniorów jest instytucją powoływaną przez radę gminy celem „pobudzenia aktywności obywatelskiej osób starszych w społeczności lokalnej”⁶⁹. Pełni ona funkcję doradczą-konsultacyjną. Obecnie, jak podaje Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, w 22 powiatach działa 48 rad seniorów. Najwięcej, bo aż 17 jest w Warszawie, oraz powiatach z nią sąsiadujących: wołomińskim, piaseczyńskim oraz legionowskim (po 3 w każdym powiecie). W dwudziestu powiatach nie działają rady seniorów (mapa i tab. 9 – aneks statystyczny).

Inną formą aktywności podejmowaną przez osoby starsze jest edukacja na **Uniwersytetach Trzeciego Wieku**. Według Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku w marcu 2017 roku w Polsce działało 613 Uniwersytetów Trzeciego Wieku (UTW). Najwięcej z nich było w województwie mazowieckim (80) i kujawsko-pomorskim (78)⁷⁰. Nieco inne dane na swojej stronie internetowej podaje Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej. Według tych danych w województwie mazowieckim działa 116 UTW⁷¹, z czego prawie 35% (41 instytucji) znajduje się w Warszawie. Powiatami, w których działa po kilka UTW są: piaseczyński (7), wołomiński (5), warszawski zachodni i pruszkowski (po 4). Znacząca większość UTW rozwija działalność w gminach miejskich, choć kilka z nich funkcjonuje w gminach wiejskich. Są one położone w zasięgu dużych miast – Warszawy, Radomia oraz Siedlec (mapa i tab. 10 – aneks statystyczny).

Dostęp do kultury określa się m.in. poprzez możliwości skorzystania z zasobów bibliotek, ośrodków kultury, czy angażowanie się w działalność organizacji pozarządowych. Pod koniec 2017 roku, na Mazowszu działało prawie tysiąc **bibliotek** i ich filii. Większość z nich funkcjonowała w dużych miastach (prawie ¼ ogółu obiektów była w Warszawie, Płocku i Radomiu w 2017 roku). W samej stolicy zaś było to ponad 200 placówek. W drugim co do liczby placówek powiecie – radomskim – było ich 38, a w kolejnych 37 – powiat wołomiński, 33 – płocki i 30 – otwocki. Jedynymi gminami, w których nie było nawet jednej biblioteki lub jej filii były gminy wiejskie Raciąż i Płońsk, obie położone w powiecie płońskim.

W 2017 roku **działalność kulturalną** w województwie prowadziły 284 instytucje, które obejmowały centra, domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice. Ponad 50 z nich działało w stolicy, a od 10 do 15 instytucji w powiatach okalających Warszawę (garwolińskim, piaseczyńskim, wołomińskim i otwockim), Radom (radomskim), Płock (płockim) i Siedlce (siedleckim). Wszystkie powiaty posiadały przynajmniej jedną instytucję kultury. Natomiast, ogromne dysproporcje widać na poziomie gmin.

69. Pkt 1 art. 5c Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 1990 Nr 16 poz. 95 z późniejszymi zmianami [dostęp 02.12.2018]

70. Federacja Uniwersytetów Trzeciego Wieku, <https://www.federacja-utw.pl/index.php/baza-utw>, [dostęp 24.11.2018]

71. Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, <http://seniorzy.mcps.com.pl/utw>, [dostęp 24.11.2018]

W aż 135 gminach stanowiących 43% wszystkich gmin Mazowsza nie działała nawet jedna taka instytucja w 2017 roku. Spośród tych 135 gmin nieposiadających instytucji kultury aż 97% (131) były to gminy wiejskie, a 3% (4) gminy miejsko-wiejskie. We wszystkich gminach miejskich ludność miała dostęp do instytucji kultury.

Ze Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 wynika, że w 2014 roku na terenie Mazowsza zarejestrowanych było 21 425 organizacji pozarządowych, z czego 352 działało na rzecz wsparcia osób w wieku emerytalnym⁷². Większość z nich miała siedziby w Warszawie (221)⁷³.

Na Mazowszu liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych zarejestrowanych w rejestrze REGON wyniosła 48 na 10 tys. mieszkańców w 2017 roku. Zróżnicowanie przestrzenne widać na poziomie powiatów i gmin, choć nie jest ono tak duże, jak w przypadku instytucji kultury. Przykładowo nie ma powiatów, ani gmin, w których nie byłoby tego typu instytucji w badanym roku. Wśród powiatów najwięcej instytucji miała Warszawa (83 podmioty na 10 tys. mieszkańców), następnie powiat łosicki, Płock i Siedlce. Na poziomie gmin, tą która miała najwięcej instytucji przypadających na 10 tys. mieszkańców była Podkowa Leśna z 93 podmiotami, najmniej zaś Gózd (11), Szulborze Wielkie i Zakrzew (po 12).

4. Wnioski dla polityki senioralnej

Województwo mazowieckie jest największym województwem ze względu na liczbę ludności oraz zajmowaną powierzchnię. Ten potencjał stanowi szansę rozwojową, ale niesie też ze sobą liczne wyzwania. Z punktu widzenia regionalnej polityki senioralnej najważniejszymi elementami sytuacji demograficznej i społecznej Mazowsza są:

- Duża liczba osób starszych i ich nierównomierne rozmieszczenie na obszarze województwa.
- Odptyw ludności z obrzeży województwa w kierunku centrum (głównie Warszawy i jej okolic) powodujący stopniowe wyludnianie się tych terenów (ubywa ludności powiatów np. lipskiego, gostynińskiego czy sokołowskiego) i zaludnianie się jego centralnej części (wzrasta populacja powiatów np. piaseczyńskiego, wołomińskiego, grodziskiego, czy legionowskiego).
- Procesy suburbanizacji wokół dużych miast.
- Analiza zarówno obecnej sytuacji demograficznej, jak i prognozowanych zmian potwierdza pogłębiający się proces starzenia się populacji. Proces ten przebiegał będzie nierównomiernie, gdy porówna się poszczególne powiaty i gminy.
- Starzeniu się populacji towarzyszyć będą trzy ważne zjawiska: 1/ podwójne starzenie się demograficzne (wzrost liczby i odsetka osób w wieku sędziwym); 2/ feminizacja starości, a więc rosnący udział kobiet zwiększający się wraz z wiekiem, co obrazują zmiany współczynnika feminizacji, 3/ singularyzacja starości, czyli zwiększający się udział osób starszych prowadzących jednoosobowe gospodarstwa domowe w ogóle tych gospodarstw.

72. Strategia Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020, s. 122 [dostęp 24.11.2018].

73. Tamże, s. 124.

- Nierównomierny rozwój województwa mazowieckiego uwidacznia się również w istniejących zasobach infrastrukturalnych i ich dostępności. Pod tym względem całe województwo można podzielić na dwa obszary: Warszawę wraz z otaczającymi ją powiatami, które dysponują największą bazą instytucji i oferują swoim mieszkańcom najwięcej możliwości oraz pozostałe obszary województwa, które nie są aż tak rozwinięte. Ogromne dysproporcje między tymi obszarami widać we wszystkich analizowanych aspektach, a w szczególności w dostępie do zakładów stacjonarnej pomocy społecznej, geriatrów, bibliotek, czy uniwersytetów otwartych. Wciąż istnieją na Mazowszu gminy, w których nie ma bibliotek, czy powiaty, w których nie ma nawet jednego miejsca w placówkach pomocy społecznej. Wypełnienie tych „białych plam” jest niezbędne, by można było prowadzić politykę senioralną.
- W województwie mazowieckim relatywnie – na tle kraju – jest wysoki poziom aktywności zawodowej osób w wieku 50 lat i więcej, ale jest on niezadowolający wobec wyzwań rozwojowych stojących przed regionem.
- Najważniejszym wyzwaniem stojącym przed regionalną polityką senioralną będzie odpowiedź na rosnące potrzeby osób starszych w zakresie opieki medycznej, usług opiekuńczych, dostępu do kultury oraz wzrostu aktywności ekonomicznej starszej części populacji województwa.

ROZDZIAŁ 4. CELE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU POLITYKI SENIORALNEJ

Cele wojewódzkiego programu polityki senioralnej stanowią rozwinięcie celów wskazanych w **Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020**. W strategii tej za główny cel polityki senioralnej na Mazowszu uznano „rozwój zróżnicowanych form oraz usług społecznych wspierających samodzielność i aktywność osób starszych”. Rozwojowi temu służyć mają: „zwiększenie zakresu i liczby programów profilaktycznych utrzymujących aktywność społeczną osób starszych realizowanych w oparciu o zdiagnozowane potrzeby” oraz „zwiększenie zakresu i jakości środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych i ich rodzin”. (s. 133). Z polityką senioralną związana jest ponadto uwzględniona w strategii polityka deinstytucjonalizacji i rozwoju usług społecznych. Jej głównym celem jest „rozwój zintegrowanego systemu usług społecznych w regionie, deinstytucjonalizacja usług”, któremu służyć mają: „poprawa dostępności i jakości usług społecznych świadczonych w interesie ogólnym ze szczególnym uwzględnieniem usług środowiskowych” oraz „zwiększenie realizacji zadań publicznych oraz usług środowiskowych świadczonych przez podmioty ekonomii społecznej w środowisku lokalnym”. (s. 134)

Nadrzędnymi celami regionalnej polityki senioralnej na Mazowszu są (jak podano w przedstawionej wcześniej definicji):

- zapewnienie pomyślnego starzenia się mieszkańców województwa,
- zaspokojenie zróżnicowanych potrzeb osób starszych,
- stworzenie optymalnych warunków ich uczestnictwa w życiu społecznym.

Polityka senioralna realizująca powyższe cele nadrzędne powinna być prowadzona w regionie permanentnie, w długiej perspektywie czasowej. Określają one zatem, czemu powinna służyć polityka wobec starości i wobec osób starszych prowadzona w regionie także po 2021 roku.

Ramka 1

Pomyślne starzenie się (ang. succesfull ageing) jest procesem, który dotyczy wielu aspektów życia osób starszych. Jego przebieg zależy od wielu czynników – występujących zarówno aktualnie, jak i we wcześniejszych fazach życia osoby starszej. Wśród tych czynników jest polityka społeczna prowadzona wobec starszego pokolenia. Na pomyślne starzenie się składa się: długie życie w zdrowiu fizycznym i psychicznym, dobre samopoczucie i satysfakcja z życia, możliwości osobistego rozwoju i uczenia się nowych rzeczy, niezależność i sprawowanie kontroli nad własnym życiem, przynoszące zadowolenie kontakty z innymi ludźmi, możliwość uzyskiwania i dawania wsparcia, aktywność.

Ramka 2

Uczestnictwo osób starszych w życiu społecznym wynika z ich gotowości do zaangażowania w realizację różnych ról społecznych: aktywnego członka rodziny, opiekuna dzieci lub dorosłych osób mniej samodzielnych, wolontariusza, aktywnego członka organizacji społecznych, obywatela, pracownika itd. Zaangażowanie to zależy od wielu czynników, a jednym z nich są rozwiązania prawne i instytucjonalne będące elementem polityki senioralnej.

Ramka 3

Potrzeby osób starszych, w których zaspokajaniu ma udział polityka senioralna mają bardzo zróżnicowany charakter – od materialnych do emocjonalnych. Ich zróżnicowanie wynika nie tylko z natury poszczególnych potrzeb, ale także z indywidualnej sytuacji człowieka oraz możliwości zaspokajania potrzeb. Głównymi czynnikami wpływającymi na natężenie potrzeb i poziom ich zaspokojenia w starszym wieku są: wiek, płeć, stan zdrowia, miejsce zamieszkania, sytuacja rodzinna.

Z celów nadrzędnych regionalnej polityki senioralnej wynikają priorytety – dotyczące poszczególnych jej dziedzin należących do jej zakresu przedmiotowego. W każdej z dziedzin cel priorytetowy jest rozpisany na cele szczegółowe, na których realizację należy położyć nacisk w latach 2019-2021.

Rysunek 5. Hierarchia celów regionalnej polityki senioralnej.

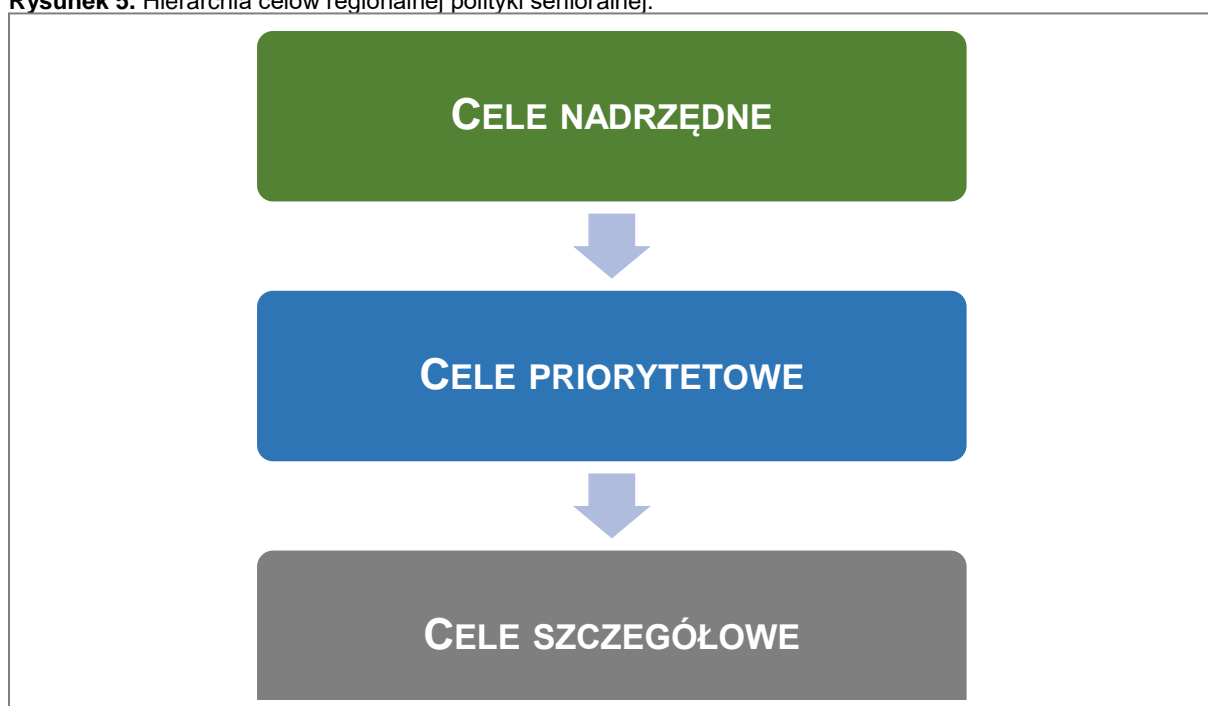

Tabela 13. Cele priorytetowe i szczegółowe regionalnej polityki senioralnej na Mazowszu.

Cele priorytetowe regionalnej polityki senioralnej	Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej
Wydłużenie aktywności zawodowej osób zbliżających się do wieku emerytalnego i osiagających wiek emerytalny	CS 1. Wspieranie idei uczenia się przez całe życie (LLL) w odniesieniu do osób zbliżających się do wieku emerytalnego i osiagających wiek emerytalny
	CS 2. Propagowanie dobrych praktyk dotyczących aktywizacji zawodowej osób w wieku okołomerytalnym
	CS 3. Propagowanie idei zarządzania wiekiem w zakładach pracy
	CS 4. Rozwój doradztwa zawodowego dla osób w wieku okołomerytalnym
Kształtowanie warunków dla poprawy bezpieczeństwa materialnego seniorów	CS 5. Edukacja ekonomiczna seniorów
	CS 6. Rozwój poradnictwa i poprawa poziomu ochrony klientów (lokalni rzecznicy)
	CS 7. Rozwój form wsparcia materialnego, a zwłaszcza świadczeń pomocy społecznej
	CS 8. Rozwój systemu ulg i dopłat dla seniorów

Cele priorytetowe regionalnej polityki senioralnej	Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej
Poprawa kondycji zdrowotnej osób starszych	CS 9. Rozwój promocji zdrowia
	CS 10. Poprawa dostępności do specjalistycznych usług zdrowotnych, zwłaszcza geriatrycznych
	CS 11. Rozwój programów profilaktyki zdrowotnej
	CS 12. Doskonalenie diagnozy potrzeb zdrowotnych osób starszych
Rozwój i deinstytucjonalizacja usług społecznych będących źródłem opieki i wsparcia dla osób o ograniczonej sprawności	CS 13. Poprawa jakości środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych
	CS 14. Zwiększenie dostępności środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych
	CS 15. Wzrost liczby i różnorodności instytucji opieki całodobowej
	CS 16. Rozszerzenie oferty usług półstacjonarnych/dziennych
	CS 17. Wsparcie osób starszych i ich rodzin będących w szczególnie trudnej sytuacji życiowej
	CS 18. Wsparcie dla wolontariatu (opiekuńczego)
Kształtowanie przestrzeni publicznej przyjaznej dla osób w każdym wieku, w tym szczególnie osób starszych	CS 19. Rozwój nowoczesnego transportu publicznego
	CS 20. Kształtowanie wspólnej przestrzeni lokalnej
	CS 21. Wprowadzenie ułatwień architektonicznych dla osób o ograniczonej sprawności
	CS 22. Otwarcie placówek opiekuńczych na środowisko
Kształtowanie dostępnej i wysokiej jakości oferty spędzania czasu wolnego	CS 23. Rozwój infrastruktury kulturalnej i rekreacyjnej
	CS 24. Zwiększenie faktycznej dostępności dla osób starszych form spędzania czasu wolnego (spektakli, wystaw itd.)
	CS 25. Rozwój wolontariatu międzygeneracyjnego nakierowanego na organizację czasu wolnego
	CS 26. Uwzględnienie w ofercie kulturalnej zagospodarowania wolnego czasu osób nieopuszczających mieszkania
Stwarzanie możliwości realizowania przez osoby starzejące się i starsze edukacji przez całe życie (LLL)	CS 27. Rozwój różnych form edukacji dla osób starszych i w wieku przedemerytalnym
	CS 28. Rozwój edukacji międzypokoleniowej
Rozwój kadr i infrastruktury społecznej służącej m.in. polityce senioralnej	CS 29. Zwiększenie udziału seniorów w procesach programowania i planowania polityki senioralnej
	CS 30. Rozwój i modernizacja infrastruktury społecznej zgodnie z zasadami uniwersalnego projektowania
	CS 31. Kształcenie pracowników administracji samorządowej i instytucji obsługujących seniorów

ROZDZIAŁ 5. PODMIOTY UCZESTNICZĄCE W REALIZACJI REGIONALNEJ POLITYKI SENIORALNEJ W LATACH 2019-2021

1. Podmioty instytucjonalne (sformalizowane)

Instytcjonalnymi podmiotami polityk publicznych są instytucje publiczne (rządowe i samorządowe) i prywatne (w tym należące do sektora rynkowego), organizacje obywatelskie i instytucje wyznaniowe. W planowaniu polityk publicznych i określaniu ich ram prawnych kluczowa rola przypada instytucjonalnym podmiotom publicznym. We wdrażaniu tych polityk – w tym polityki senioralnej – ważną rolę mają do odegrania także pozostałe typy instytucji i organizacji.

Realizacja celów i zadań polityki senioralnej wymaga współdziałania wielu instytucji i organizacji na każdym z trzech poziomów administracji samorządowej. Podmioty te funkcjonują głównie w ramach innych polityk publicznych, ale oddziałują również na politykę senioralną. Istniejące w ramach struktur samorządowych podmioty ściśle związane z polityką senioralną spełniają raczej funkcje koordynacyjne.

Zgodnie z Madryckim Planem Działania w Kwestii Starzenia się Społeczeństw (ONZ), zadania związane z wszechstronnym wsparciem dla osób starszych powinny znajdować się w centrum zainteresowania wszystkich podmiotów państwowych oraz samorządowych oraz powinny być realizowane poprzez współpracę władz publicznych z innymi podmiotami. Zgodnie z zasadą mainstreamingu, działania na rzecz seniorów powinny zostać włączone do głównego nurtu działań samorządowych. Oznacza to, z jednej strony, że lista podmiotów polityki senioralnej ulega znacznemu wydłużeniu, z drugiej natomiast, że potrzebne staje się rozwijanie ich funkcji koordynacyjnej.

Podmioty polityki senioralnej nie muszą zawsze dysponować odrębnym budżetem przeznaczonym na realizację zadań adresowanych do starszych osób. Idea środowiska zamieszkania przyjaznego dla wszystkich mieszkańców zakłada integrację społeczną, toteż wiele zadań polityki senioralnej może być przynajmniej częściowo zrealizowanych przy okazji działań, adresowanych do ogółu mieszkańców.

Na każdym z poziomów samorządu terytorialnego można wyróżnić podmioty stanowiące cele i określające zasady ich realizacji, podmioty samorządowe oraz inne podmioty, współuczestniczące w realizacji celów polityki senioralnej. Trzy kolejne tabele pokazują strukturę tych podmiotów w regionie, powiecie i gminie.

Tabela 14. Podmioty polityki senioralnej w regionie.

Podmioty stanowiące	Podmioty samorządowe wykonawcze	Pozostałe podmioty
Sejmik wojewódzki	<ul style="list-style-type: none"> ■ Zarząd województwa ■ Marszałek województwa / pełnomocnik ds. polityki senioralnej ■ Wojewódzki Urząd Pracy ■ Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej ■ Departamenty Urzędu Marszałkowskiego: Zdrowia i Polityki Społecznej; Kultury, Promocji i Turystyki; Edukacji Publicznej i Sportu 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Społeczna Rada Seniorów (ciało doradcze i konsultacyjne) ■ Zarządy wojewódzkie organizacji pozarządowych (np. PCK)

Źródło: opracowanie własne (PB).

Zadania podmiotów szczebla regionalnego dotyczą przede wszystkim stanowienia celów, opracowania strategii, programów i innych dokumentów, określania ram prawnych i finansowych, przygotowania i szkolenia kadr oraz koordynowania działań o zasięgu regionalnym.

Tabela 15. Podmioty polityki senioralnej w powiecie.

Podmioty stanowiące	Podmioty samorządowe wykonawcze	Pozostałe podmioty
Rada powiatu	<ul style="list-style-type: none"> ■ Zarząd powiatu ■ Starosta ■ Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie i placówki stacjonarne pomocy społecznej ■ Powiatowy urząd pracy ■ Wydziały starostwa zajmujące się realizacją zadań związanych z zakresem przedmiotowym polityki senioralnej 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Rada Seniorów (ciało doradcze i konsultacyjne) ■ Organizacje pozarządowe i wolontariat ■ Specjalistyczne placówki ochrony zdrowia i szpitale

Źródło: opracowanie własne (PB).

Zadania podmiotów szczebla powiatowego dotyczą zarówno inicjowania działań o zasięgu powiatowym i opracowania programów polityki senioralnej, jak i częściowej realizacji sformułowanych zadań. Dotyczy to przede wszystkim obszaru organizacji opieki długoterminowej (stacjonarnej i środowiskowej), aktywizacji zawodowej i działania publicznych służb zatrudnienia, zapewnienia wystarczającej i dostępnej infrastruktury usług społecznych, przygotowania zawodowego pracowników oraz edukacji wolontariuszy i osób działających w organizacjach pozarządowych oraz regulacja rynku usług społecznych (zwłaszcza opiekuńczych).

Tabela 16. Podmioty polityki senioralnej w gminie.

Podmioty stanowiące	Podmioty samorządowe wykonawcze	Pozostałe podmioty
Rada Gminy	<ul style="list-style-type: none"> ■ Zarząd Gminy ■ Wójt / Burmistrz / Prezydent ■ Ośrodek pomocy społecznej, placówki półstacjonarne, ośrodki wsparcia ■ Instytucje kulturalne (np. biblioteki, domy kultury, muzea, teatry) ■ Placówki oświatowe ■ Ośrodki sportu i rekreacji ■ Zakłady transportu publicznego 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Gminna Rada Seniorów (ciało doradcze i konsultacyjne) ■ Organizacje pozarządowe i wolontariat ■ Lokalne środki masowego przekazu (gazety, rozgłośnie radiowe, stacje telewizyjne) ■ Placówki ochrony zdrowia ■ Placówki opieki długoterminowej ■ Instytucje wyznaniowe

Źródło: opracowanie własne (PB).

Zadaniem gminnych podmiotów polityki senioralnej jest:

- a. przygotowanie lokalnych programów działania na rzecz seniorów;
- b. zapewnienie warunków do integracji społecznej (między-i wewnątrzpokoleniowej) osób starszych;
- c. realizacja zadań własnych, programów powiatowych i regionalnych;
- d. realizacja programów o zasięgu krajowym;
- e. podejmowanie działań na rzecz przygotowania do starości osób na przedpolu starości oraz lokalnej społeczności;

- f. monitorowanie sytuacji w zakresie zmian struktury demograficznej w jednostce samorządu terytorialnego, zapotrzebowania na usługi społeczne, dostępności tych usług;
- g. zapewnienie odpowiednio przygotowanych kadr do realizacji wskazanych zadań;
- h. zapewnienie wystarczających do realizacji zaplanowanych działań środków finansowych.

2. Podmioty indywidualne – kadry realizujące politykę senioralną

Od jakości kadr realizujących politykę senioralną zależy trafność działań podejmowanych w jej ramach, jej skuteczność oraz zdolność do zachęcenia osób starszych, by nie tylko korzystały z oferty różnych instytucji, ale także uczestniczyły w jej tworzeniu.

Pojęcie „kadry realizujące politykę senioralną” może przyjmować wąski i szeroki zakres. W wąskim rozumieniu są to ci specjaliści i wolontariusze, którzy wchodzą w bezpośrednie relacje z osobami starszymi, udostępniając im różne usługi społeczne, wspierając te osoby w zaspokajaniu ich potrzeb. W szerokim rozumieniu obok tych specjalistów i wolontariuszy do grona realizatorów polityki senioralnej należą osoby zarządzające różnymi instytucjami polityki społecznej, pracodawcy, pracownicy administracji publicznej, członkowie gremiów opiniotwórczo-doradczych (np. rad seniorów) oraz zróżnicowane grono specjalistów uczestniczących w tworzeniu obiektów infrastruktury społecznej i komunikacyjnej (urbanisci, architekci, inżynierowie transportu), udzielających świadczeń zdrowotnych (lekarze, pielęgniarki, farmaceuci), działających na rzecz bezpieczeństwa publicznego (policjanci, funkcjonariusze służb porządkowych).

W niniejszym Wojewódzkim Programie ustalono zakres indywidualnych podmiotów realizujących politykę senioralną, który odpowiada zakresowi przedmiotowemu tej polityki. Znaczna część specjalistów należących do tej zbiorowości – to pracownicy instytucji samorządowych lub pracownicy organizacji pozarządowych i wolontariusze współpracujący z samorządem terytorialnym na różnych jego szczeblach. Samorząd terytorialny – szczególnie województwa – dysponuje instrumentami, dzięki którym można zwiększać liczebność tych kadr oraz podnosić ich kwalifikacje i kompetencje.

Wykaz zawodów i stanowisk, w których ramach funkcjonują realizatorzy polityki senioralnej zawiera poniższa tabela. Uwzględniono w niej zakres przedmiotowy regionalnej polityki senioralnej.

Tabela 17. Realizatorzy regionalnej polityki senioralnej według jej dziedzin.

Dziedziny	Realizatorzy
Zatrudnienie	<ul style="list-style-type: none"> ■ doradcy zawodowi przygotowani do pracy z osobami w wieku 50+ ■ pośrednicy pracy przygotowani do pracy z osobami w wieku 50+ ■ nauczyciele zawodu ■ specjaliści ds. zarządzania zasobami ludzkimi (HR) w organizacjach zatrudniających starszych pracowników ■ trenerzy pracy
Bezpieczeństwo ekonomiczne	<ul style="list-style-type: none"> ■ pracownicy socjalni w OPS ■ członkowie rad seniorów różnych szczebli ■ rzecznicy konsumentów (miejscy, powiatowi)

Dziedziny	Realizatorzy
Zdrowie	<ul style="list-style-type: none"> ■ lekarze (w tym: geriatrzy) ■ pielęgniarki środowiskowe ■ promotorzy zdrowia ■ dietetycy ■ rehabilitanci ■ opiekunowie (asystenci) osób starszych
Opieka	<ul style="list-style-type: none"> ■ opiekunki domowe ■ opiekunki środowiskowe ■ opiekunowie medyczni ■ opiekunowie w DPS ■ opiekunowie (asystenci) osób starszych ■ pracownicy socjalni ■ terapeuci zajęciowi ■ wolontariusze ■ psychologdy
Kształtowanie przestrzeni publicznej	<ul style="list-style-type: none"> ■ architekci ■ urbaniści ■ inżynierowie transportu ■ wolontariusze ■ miejskie służby odpowiedzialne za utrzymanie porządku ■ kierowcy zatrudnieni w komunikacji publicznej
Czas wolny (w tym: kultura, rekreacja, aktywność społeczna)	<ul style="list-style-type: none"> ■ geragodzy ■ instruktorzy sportu i rekreacji przygotowani do pracy z osobami starszymi ■ bibliotekarze ■ wolontariusze ■ instruktorzy aktywności kulturalnej (teatralnej, wokalnejs itd.) ■ animatorzy kultury ■ przewodnicy turystyczni
Edukacja	<ul style="list-style-type: none"> ■ geragodzy ■ wolontariusze ■ wykładowcy prowadzący zajęcia edukacyjne dla osób starszych ■ gerontolodzy ■ nauczyciele pracujący z dziećmi i młodzieżą kształtujący postawy wobec starości

Źródło: opracowanie własne (BSz-J, PB).

3. Mechanizmy koordynacji działań podmiotów polityki senioralnej w województwie – ogólna charakterystyka

Wobec różnorodności, złożoności i rozproszenia instytucjonalnego, branżowego i terytorialnego działań podejmowanych obecnie i projektowanych na przyszłość w ramach polityki senioralnej w województwie mazowieckim, fundamentalnego znaczenia nabiera wysiłek ich koordynacji (uzgadniania, zsynchronizowania) w wielu wymiarach. W szczególności dotyczy to koordynacji pomiędzy:

- działaniami podmiotów należących wprawdzie do sektora samorządowego (w konkretnej jednostce samorządu), ale realizujących zadania regulowane odrębnymi przepisami resortowymi i finansowane odrębnymi strumieniami pieniędzy;

- działaniami podmiotów należących do różnych sektorów: samorządowego, rynkowego i pozarządowego;
- polityką senioralną samorządu województwa mazowieckiego a politykami samorządów lokalnych (powiatowych i gminnych);
- działaniami podmiotów realizujących zadania polityki senioralnej w przestrzennych układach funkcjonalnych (np. w obrębie sąsiadujących jednostek samorządu terytorialnego lub tzw. gmin i powiatów „obwarzankowych”).

Pożądanym jest, by przedsięwzięcia służące koordynacji działań z zakresu polityki senioralnej w województwie mazowieckim podejmowane były na każdym etapie ich realizacji: od uzgadniania struktury i map potrzeb i projektowania rozwiązań, przez etap wdrożeniowy, po ocenę rezultatów (ewaluację).

Ostatecznym celem koordynacji polityki senioralnej jest maksymalizacja tzw. efektu synergetycznego uzyskiwanego poprzez:

- zapewnianie systemowej spójności celów, zasad i wartości dla wszystkich podejmowanych działań;
- uzyskanie wysokiego stopnia ich komplementarności (likwidacja zarówno „białych plam” jak i powielania działań w układach resortowych i sektorowych);
- optymalne wykorzystanie specyfiki form działania oraz specyfiki zasobów materialnych i ludzkich charakteryzujących poszczególne sektory.

Mechanizmy i formy sprawowania koordynacji muszą być nie tylko właściwe dla kompetencji (uprawnień i obowiązków) w jakie – zgodnie za zasadą pomocniczości – zostały wyposażone samorządy terytorialne każdego szczebla. Muszą być także adekwatne wobec układu w jakim ta działalność jest prowadzona przez samorządy, tj. wobec układu międzyresortowego lub międzysektorowego lub przestrzennego. Uwzględniając więc istniejące uwarunkowania należy przyjąć, że obok niewielu władczych mechanizmów koordynacyjnych, podstawowa rola przypada mechanizmom i formom koordynacji o charakterze nie władczym.

Jako priorytetowe należy wskazać scharakteryzowane poniżej cztery mechanizmy koordynacji⁷⁴.

3.1. Struktury organizacyjne lub stanowiska

Tworzenie w sektorze samorządowym struktur organizacyjnych lub stanowisk formalnie odpowiedzialnych za procesy koordynacji. Zapewnienie tym strukturom i stanowiskom odpowiednich warunków funkcjonowania.

Na poziomie samorządu województwa mazowieckiego zadania związane z koordynacją działań w obszarze polityki senioralnej ulokowane są w Mazowieckim Centrum Polityki Społecznej, a wykonuje je Pełnomocnik Zarządu Województwa Mazowieckiego ds. Polityki Senioralnej (od 2014 r.) oraz Wydział ds. Polityki Senioralnej (od listopada 2018 r.).

74. Opracowanie własne (BR-K).

Inne możliwości koordynacji w wymiarze regionalnym stwarza (zapoczątkowana w 2016 r. i kontynuowana w kolejnych latach) inicjatywa pod nazwą Sejmik Senioralny Województwa Mazowieckiego (spotkanie o dużym zasięgu, skupiające przedstawicieli samorządu wojewódzkiego i delegatów środowiska senioralnego z podregionów, służące wymianie informacji i doświadczeń oraz tworzeniu nowych relacji), a od listopada 2018 r. utworzona także Mazowiecka Rada Seniorów powołana jako ciało konsultacyjne, doradcze i inicjatywne Marszałka Województwa (z zapewnionym udziałem w jej składzie m.in. przedstawicieli gminnych rad seniorów, uniwersytetów trzeciego wieku, organizacji pozarządowych i Polskiego związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów)⁷⁵.

Celowe jest upowszechnianie podobnych rozwiązań na poziomie lokalnym (w powiecie i gminie). Istnieją one już zresztą w wielu miejscach i polegają m.in. na powoływaniu pełnomocników (starosty lub zarządu powiatu; wójta, burmistrza lub prezydenta miasta), tworzeniu rad seniorów, a także na organizowaniu stałych lub czasowych struktur – w postaci specjalnych zespołów/grup zadaniowych. Ponadto, w wymiarze lokalnym szczególnie cenną rolę w koordynacji usług dla osób starszych odgrywać mogą samorządowe jednostki organizacyjne, tworzone wprawdzie pod różnych nazwami (centrum seniora, centrum aktywności seniora, centrum inicjatyw senioralnych), ale rzeczywiście pełniące rolę swoistych „centrów”. Obok dostarczania pakietu konkretnych usług, organizują one bowiem kompleksową działalność informacyjną; podejmują działania koordynacyjne w odniesieniu do działań sektora pozarządowego (prowadzone często przez ulokowanych zwykle w tym miejscu – wyżej wspomnianych – pełnomocników); może to być także miejsce organizowania i promowania wolontariatu osób starszych i na rzecz starszych itp.

3.2. Sieci współdziałania

Inicjowanie, organizowanie i wspieranie struktur organizacyjnych, a także procedur służących budowaniu regionalnej i lokalnych sieci współdziałania w obszarze polityki senioralnej.

Chodzi zarówno o sieci dotyczące demokratycznej partycypacji w procesie podejmowania decyzji samorządowych, jak i o sieci wspólnych przedsięwzięć, organizowanych na zasadach: pomocniczości i partnerstwa, łączących jednostki samorządu terytorialnego ze sobą lub z podmiotami z sektora rynkowego i pozarządowego. W ramach tego mechanizmu koordynacji istotne znaczenie mają:

Wypracowanie płaszczyzn i procedur kontaktowania się i wzajemnego informowania pomiędzy różnymi ciałami doradczo-konsultacyjnymi, których działalność obejmuje m.in. kwestie polityki senioralnej (rady seniorów, rady działalności pożytku publicznego, rady kultury, wojewódzkie i powiatowe rady rynku pracy, rady biznesu czy powiatowe społeczne rady ds. osób niepełnosprawnych). Dla przykładu, inicjatywą służącą koordynowaniu i integrowaniu prac rad seniorów jest uczestnictwo przedstawicieli rad seniorów z województwa mazowieckiego w ogólnokrajowych sieciach takich jak: Obywatelski Parlament Seniorów⁷⁶ czy Ogólnopolski Kongres Rad Seniorów⁷⁷.

75. Uchwała nr 1772/388/18 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 14 listopada 2018r. w sprawie Mazowieckiej Rady Seniorów oraz nadania jej regulaminu [dostęp 24.11.2018].

76 parlamentsseniorow.pl/ [dostęp 24.11.2018].

77 <http://senior.gov.pl/aktualnosci/pokaz/357> [dostęp 24.11.2018].

Wypracowywanie nowych i wzmacnianie już istniejących wewnętrznych procedur integrowania działań na rzecz osób starszych, podejmowanych przez różne komórki funkcjonalne w urzędach jednostek samorządu terytorialnego, oraz wzajemnego konsultowania – tworzonych w tych komórkach – strategii i programów działania. Ten wymiar koordynacji ma niezwykle istotne znaczenie dla procesu „wprowadzania” perspektywy senioralnej do różnych obszarów działalności samorządowej oraz dla łagodzenia wielu ograniczeń wynikających z silnie „resortowych” regulacji prawnych. Podstawę dla kreowania wspomnianych procedur stanowić powinny przede wszystkim opisy działań (ich zakresów i realizatorów) ujęte w Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020, jako działania na rzecz „wzmocnienia systemu koordynacji i realizacji regionalnych polityk publicznych” (rozdział VI, s. 135-147).

Szersze wykorzystywanie w realizacji polityki senioralnej instrumentów prawnych, takich jak: możliwości zawierania przez jednostki samorządu terytorialnego formalnych porozumień oraz tworzenia związków komunalnych. Umożliwia to m.in. prowadzenie polityk publicznych w układach funkcjonalnych (dostosowanie do przestrzennego układu potrzeb, zwiększenie dostępności usług) oraz łączenie zasobów (optymalizacja kosztów, wykorzystania kadr i miejsc w placówkach świadczących usługi, poprawa jakości usług). Może to być np. porozumienie w sprawie prowadzenia placówki obsługującej seniorów mieszkających w sąsiadujących ze sobą gminach.

Tworzenie formalnych wielosektorowych partnerstw na rzecz wspólnej realizacji przedsięwzięć o charakterze projektowym (na podstawie przepisów ustaw: o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, o partnerstwie publiczno-prywatnym);

Wypracowywanie i upowszechnianie własnych standardów usług w określonej sferze oraz „kodeksów” postępowania w relacjach z podmiotami sektorów niepublicznych, Pożądane jest przy tym, promowanie i wykorzystywanie technik planowania partycypacyjnego i zaawansowanych technik prowadzenia nie rutynowych konsultacji społecznych (np. panele eksperckie, grupy fokusowe, sondaż deliberacyjny).

Przykład dobrej praktyki: Gdyński standard usług opiekuńczych

Jest to dokument w formie Zarządzenia Prezydenta Miasta, który został wypracowany w warunkach partnerstwa z organizacjami pozarządowymi i partycypacji zainteresowanych środowisk, na bazie uzgodnionych w dyskusjach kryteriów i wartości, na jakich powinny być organizowane usługi opiekuńcze w Gdyni.

3.3. Konkretnie przedsięwzięcia, wydarzenia

Inicjowanie, organizowanie, wspieranie i promowanie przez samorzady konkretnych przedsięwzięć (wydarzeń, programów, kampanii) z założenia nastawionych zarówno na integrowanie, łączenie w całość rozproszonych form działania, jak i na integrowanie potencjału różnych instytucji i środowisk.

Przedsięwzięcia tego rodzaju mogą być organizowane w każdej skali, od gminnej do ogólnokrajowej. Dotyczy to tak skali działania organizatorów jak i kręgu adresatów. Samorzady mogą pełnić w tym zakresie różne role (organizatora, lub współorganizatora, donatora czy też patrona) ale warunkiem uzyskania efektów koordynacyjnych/synergii jest uczestnictwo możliwie szerokiego grona

innych podmiotów: stowarzyszeń, fundacji, organizacji społecznych, przedsiębiorców, środowisk związanych z działalnością edukacyjną i badawczą, wolontariuszy itp. Do przedsięwzięć spełniających powyższe warunki, cieszących się dużą popularnością i wartych upowszechniania w różnej skali, zaliczyć można np.:

- imprezy typu: „Tydzień Seniora”, „Dni Seniora”, „Senioralia”. Noszą różne nazwy ale łączy je fakt, że są wydarzeniami dużej skali, cyklicznymi, a ich organizacja wymaga skoordynowanego działania, zwykle licznego grona podmiotów (organizatorów). Podobnie jest w przypadku „targów seniora”, gdzie obok prezentacji produktów dedykowanych seniorom, organizowane są bezpłatne badania medyczne, warsztaty edukacyjne, imprezy kulturalne itp. Wszystkie tego rodzaju przedsięwzięcia są więc okazją do wzmocnienia i tworzenia nowych powiązań pomiędzy podmiotami różnych sektorów, zainteresowanych tematyką senioralną;

Przykład dobrej praktyki – Park Śląski dla Seniora

Przedsięwzięcie dużej skali, obejmujące od kilku lat działania ciągłe, cykliczne i jednorazowe. Skupione wokół określonego miejsca (Park Śląski w Chorzowie) integruje wiele podmiotów, seniorów – jako inicjatorów, współtwórców i adresatów, a nawet gminy (w ramach segmentu: „Sieć gmin przyjazna seniorom”). Struktura przedsięwzięcia złożona z kilku segmentów umożliwia jego rozwój (od początkowo skromnego i spontanicznego działania) oraz modyfikację.

- lokalne karty seniora. Są one zbiorem uprawnień i zniżek oferowanych nie tylko przez instytucje sektora publicznego ale i sektora rynkowego. Wymagają więc zbudowania (przekonania i pozyskania do współpracy) sieci partnerów spośród lokalnych podmiotów dostarczających różnego rodzaju usługi rynkowe, restauratorów, właścicieli sklepów itp.⁷⁸

3.4. Systemy komunikowania i dyfuzji wiedzy

Tworzenie **systemów komunikowania się i dyfuzji wiedzy** tj. systemów przepływu i wymiany informacji, doradztwa i kształcenia - obejmujących zarówno działania wobec samych seniorów, jak i działania wobec podmiotów uczestniczących w kreowaniu i wykonywaniu polityki senioralnej.

Konkretny kształt tworzonych systemów komunikowania i dyfuzji wiedzy jest oczywiście kwestią skali, środków i uprawnień danej jednostki samorządu terytorialnego. Możliwy jest wybór spośród wielu form.

- Opracowywanie i dystrybucja powszechnie dostępnych materiałów informacyjnych z wykorzystaniem różnych technologii informacyjnych zarówno do ich tworzenia, jak i do procesu dystrybucji (biuletyny, czasopisma, portale internetowe, media lokalne, aplikacje na telefony komórkowe, punkty informacyjne itp.). Wspieranie organizacyjne i finansowe innych podmiotów organizujących tego rodzaju działalność.

78. Zob.np: <https://www.pcs-poznan.pl/index.php/pl/karta-seniora> [dostęp 24.11.2018].

- Współdziałanie z ośrodkami naukowo-badawczymi w pozyskiwaniu i integrowaniu materiałów diagnostycznych związanych z polityką senioralną (w tym, tworzenia elektronicznych baz danych).

Przykład dobrej praktyki

Współpraca ze środowiskami naukowymi w wykorzystaniu GIS (Geographic Information System), tj. narzędzia analiz i wizualizacji przestrzennych rozkładów sytuacji demograficznej i warunków życia w celu identyfikacji obszarów problemowych (np. dla potrzeb tzw. srebrnej rewitalizacji).

- Organizowanie szkoleń, warsztatów, przygotowanie metodologii kształcenia i opracowanie materiałów dydaktycznych dla doskonalenia zawodowego specjalistów pracujących z osobami starszymi i kształcenia kadr samorządowych (np. w zakresie obsługi starszego klienta, lub w zakresie projektowania uniwersalnego dla osób odpowiedzialnych za inwestycje samorządowe). Pożądane jest tworzenie płaszczyzn współpracy z publicznymi i niepublicznymi placówkami edukacyjnymi i naukowo-badawczymi.
- Organizowanie lub delegowanie swoich przedstawicieli do udziału w kongresach, konferencjach, seminariach dotyczących zagadnień polityki senioralnej.

Przykłady dobrych praktyk

- Cykl konferencji o zasięgu regionalnym, pod nazwą „Polityka Senioralna na Mazowszu”, odbywających się w miastach regionu (Ciechanów, Płock, Radom, Węgrów).
 - „Dni Gerontologii” – cykliczne (poświęcone wybranej tematyce) spotkania teoretyków i praktyków, przedstawicieli samorządów, szkół wyższych, organizacji pozarządowych, firm i instytucji prywatnych, którzy wspólnie poszukują rozwiązań dla problemów stwarzanych przez proces starzenia się społeczeństwa. Konferencje organizowane są przez Wrocławskie Centrum Seniora i Uniwersytet Wrocławski.
 - Małopolski Kongres „Srebrnej Gospodarki” – cykliczne wydarzenie organizowane przez Województwo Małopolskie we współpracy z jednostkami sektora publicznego (w tym naukowymi), pozarządowego i gospodarczego. Służy rozwijaniu i upowszechnianiu srebrnej gospodarki, zarówno jako instrumentu poprawy jakości życia seniorów (promowanie tzw. „srebrnego rynku” usług i produktów) jak i instrumentu wspierania rozwoju gospodarczego (w tym przedłużania czasu aktywności zawodowej starszych pracowników).
- Formułowanie rekomendacji, opinii i stanowisk w sprawach polityki senioralnej.
 - Organizowanie i patronowanie konkursom lub przyznawanie certyfikatów upowszechniających dobre praktyki.

Przykład dobrej praktyki: Konkurs Miejsca przyjazne seniorom

Programy promowania i nadawania formalnych certyfikatów instytucjom, które dostrzegają specyficzne potrzeby seniorów dostosowując swoją ofertę usług i produktów, oferują promocje i zniżki, są wolne od barier architektonicznych i komunikacyjnych. Decyzje podejmowane są przez komisje złożone z przedstawicieli seniorów i specjalistów. Nadanie certyfikatu zazwyczaj potwierdzone jest przez umieszczenie w widocznym miejscu (w budynku instytucji, na stronie internetowej) specjalnego znaku graficznego.

ROZDZIAŁ 6. ZADANIA W ZAKRESIE POLITYKI SENIORALNEJ I FORMY ICH REALIZACJI W LATACH 2019-2021

Z przedstawionych w rozdziale czwartym celów szczegółowych Programu wynikają zadania dla Samorządu Województwa Mazowieckiego oraz zadania, których wykonanie jest sugerowane samorządom powiatowym i gminnym na terenie województwa – z poszanowaniem zasady niezależności poszczególnych szczebli samorządu terytorialnego. Polityka senioralna musi mieć bowiem charakter powiązanych ze sobą, zaplanowanych działań i inicjatyw, które realizowane są zarówno w skali regionu, jak i lokalnej (gmin i powiatów). Przedstawione poniżej zadania podzielono na właściwe dla kompetencji samorządu województwa oraz samorządów powiatowych i gminnych. Każdemu zadaniu towarzyszy opis formy (lub form) jego realizacji, wskazanie głównych wykonawczych podmiotów oraz propozycja form koordynacji, gdy w działania powinno być zaangażowanych więcej instytucji. Propozycje form realizacji zadań uwzględniają doświadczenia i koncepcje wynikające z innowacyjnych dobrych praktyk polskich i zagranicznych. Przykłady wybranych dobrych praktyk towarzyszą opisom niektórych zadań.

1. Zadania samorządu województwa i formy ich realizacji

1.1. Cel priorytetowy 1

Tabela 18. Cele szczegółowe 1-4 i wynikające z nich zadania dla województwa.

Wydlużenie aktywności zawodowej osób zbliżających się do wieku emerytalnego i osiągających wiek emerytalny	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla województwa
CS 1. Wspieranie idei uczenia się przez całe życie (LLL) w odniesieniu do osób zbliżających się do wieku emerytalnego i osiągających wiek emerytalny	Z. 1. Propagowanie dobrych praktyk i prezentacja korzyści dla społeczności i jednostki wynikających z LLL
CS 2. Propagowanie dobrych praktyk dotyczących aktywizacji zawodowej osób w wieku okołomerytalnym	Z.2. Opracowanie materiałów promocyjnych i upowszechniających najlepsze praktyki aktywizacji społeczno-zawodowej osób w wieku okołomerytalnym
CS 3. Propagowanie idei zarządzania wiekiem w zakładach pracy	Z.3. Propagowanie dobrych praktyk dotyczących zarządzania wiekiem w organizacjach i wprowadzanie ich w życie w jednostkach samorządowych
CS 4. Rozwój doradztwa zawodowego dla osób w wieku okołomerytalnym	Z.4. Wspieranie bezrobotnych i pracowników z grupy 50+ oraz pracodawców

Zadanie 1: Propagowanie dobrych praktyk i prezentacja korzyści dla społeczności i jednostki wynikających z LLL.

Forma realizacji:

- Kompletowanie, analizowanie i prezentowanie danych i informacji dotyczących możliwości udziału oraz korzyści płynących z udziału w zajęciach w ramach LLL.
- Wspieranie inicjatyw w zakresie organizacji przez jednostki samorządu terytorialnego (JST) formalnych zajęć o charakterze edukacyjnym.

Podmioty realizujące:

- Urząd Marszałkowski – Departament Edukacji Publicznej i Sportu
- Departamentu Kultury, Promocji i Turystyki, Wojewódzki Urząd Pracy.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współpraca komórek funkcjonalnych samorządu województwa,
- pełnomocnik ds. polityki senioralnej.

Przykład dobrej praktyki:

- **Targi Edukacyjne** dedykowane starszym pracownikom (na wzór targów dla szkół lub dla absolwentów). Przedsięwzięcia, które mogą być organizowane w różnej skali, gromadząc instytucje edukacyjne, pracodawców zainteresowanych kształceniem starszych pracowników, samorządy i NGO - realizujące programy kształcenia ustawicznego. Poza prezentacją oferty kształcenia kierowaną dla osób dorosłych (indywidualnie) i do instytucji; targi obejmować mogą ofertę materiałów dydaktycznych (metodyki kształcenia); różnego rodzaju warsztaty (np. dla animatorów programów edukacyjnych); seminaria, itp.

Zadanie 2: Opracowanie materiałów promocyjnych i upowszechniających najlepsze praktyki aktywizacji społeczno-zawodowej osób w wieku okołoemerytalnym.

Forma realizacji:

- Opracowanie cyklu broszur informacyjnych i publikacji w prasie lokalnej dotyczących przykładów aktywizacji zawodowej osób w wieku okołoemerytalnym.
- Adresaci: pracodawcy (zwłaszcza w małych i średnich przedsiębiorstwach) i osoby w wieku okołoemerytalnym.

Podmioty realizujące:

- Wojewódzki Urząd Pracy.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- konsultacje z powiatowymi urzędami pracy nt. lokalnych rynków pracy przy opracowaniu publikacji.

Przykład dobrej praktyki:

- **Nawigacja 50 plus. Interdyscyplinarny model zapewnienia warunków do pracy osobom po 50 roku życia w mikro, małych i średnich firmach.** Projekt realizowany przez Białostocką Fundację Kształcenia Kadr w partnerstwie z krajowymi i zagranicznymi uczelniami. Celem jest wypracowanie modelu wspierającego jak najdłuższe utrzymanie w zatrudnieniu starszych pracowników sektora małych i średnich przedsiębiorstw. Skierowany jest zarówno do pracowników jak i do kadry zajmującej się w firmach zarządzaniem wiekiem.

Zadanie 3: Propagowanie dobrych praktyk dotyczących zarządzania wiekiem w organizacjach i wprowadzanie ich w życie w jednostkach samorządowych.

Forma realizacji:

- Organizacja pod egidą Urzędu Marszałkowskiego wojewódzkiego konkursu na najlepsze doświadczenia dotyczące zarządzania wiekiem w stosunku do starszych pracowników.
- Prezentacja wyników, publiczne nagrodzenie laureatów i nagłośnienie problematyki.
- Współpraca w ocenie zgłoszeń konkursowych z radami biznesu, stowarzyszeniami pracodawców, ekspertami.
- Wdrażanie zasad zarządzania wiekiem w urzędach gmin i starostwach powiatowych i w innych samorządowych jednostkach organizacyjnych.

Podmioty realizujące:

- Wojewódzki Urząd Pracy,
- powiatowe urzędy pracy.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- organizacja wydarzenia (konkursu).

Przykłady dobrych praktyk:

- **Karta Różnorodności.** Podpisało ją już kilka urzędów marszałkowskich i urzędów miast. Jest to inicjatywa adresowana do pracodawców (w tym, samorządów jako pracodawców) zachęcająca do wdrażania w ich firmie/ instytucji/urzędzie idei „zarządzania różnorodnością” – w tym, „zarządzania wiekiem”. Podpisanie karty jest rodzajem deklaracji składanej przez pracodawcę, zobowiązującej go do przeciwdziałania wszelkiej dyskryminacji w miejscu pracy i do wprowadzania - określonych w Karcie – zasad zarządzania, uwzględniających różne cechy pracowników (wiek, płeć, sprawność, narodowość, wyznanie, styl życia, przekonania, itp.). Karta jest międzynarodową inicjatywą, wspieraną przez UE. W Polsce koordynowana jest przez Forum Odpowiedzialnego Biznesu.
- **EPALE** – Elektroniczna Platforma na rzecz Uczenia się Dorosłych w Europie; eksperckie blogi, m.in. poświęcony dobrym praktykom zarządzania wiekiem (<https://ec.europa.eu/epale/pl/blog/dobre-praktyki-w-obszarze-zarzadzania-wiekiem-czyli-czego-mozna-nauczyc-sie-od-innych>).

Zadanie 4: Wspieranie bezrobotnych i pracowników z grupy 50+ oraz pracodawców.

Forma realizacji:

- Organizacja przez Centra Informacji i Planowania Kariery Zawodowej na Mazowszu konsultacji doradców zawodowych z pracownikami 50+ i ich pracodawcami oraz rozwijanie poradnictwa zawodowego dla osób w wieku 50+.
- Organizowanie – przy współpracy z powiatowymi urzędami pracy – targów pracy (lub odrębnych stoisk w ramach targów pracy) dedykowanych dojrzałym osobom aktywnym zawodowo.

Podmioty realizujące:

- Wojewódzki Urząd Pracy,
- powiatowe urzędy pracy.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współpraca Wojewódzkiego Urzędu Pracy i powiatowych urzędów pracy w przygotowaniu materiałów informacyjnych i organizacji wydarzeń.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Centrum Pracy dla Seniorek i Seniorów** (inicjatywa Urzędu Pracy w Gdańsku). Uruchomiony w 2018 r. punkt oferujący pracę wyłącznie dla osób starszych, a ponadto prowadzący dla nich poradnictwo zawodowe. Informacje o wydarzeniach społecznych i kulturalnych oraz wsparcie w postaci warsztatów i spotkań z ekspertami. Dodatkowym instrumentem jest odrębna strona internetowa.
- **Emploiretraite.ca** (inicjatywa sektora rynkowego). Kanadyjski internetowy portal pośrednictwa pracy. Łączy poszukujące pracy osoby w wieku 50+ z oferującymi zatrudnienie przedsiębiorcami oraz proponującymi pracę rodzinami i pojedynczymi osobami. Portal oferuje m.in. pomoc w przygotowaniu CV i sformułowaniu oczekiwań wobec pracy, blogi edukacyjne poświęcone pracy zawodowej osób 50+ itd.

1.2. Cel priorytetowy 2

Tabela 19. Cele szczegółowe 5-8 i wynikające z nich zadania dla województwa.

Kształtowanie warunków dla poprawy bezpieczeństwa materialnego seniorów	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla województwa
CS 5. Edukacja ekonomiczna seniorów	Z.5. Wspieranie gmin (programy, konkursy) w zakresie edukacji ekonomicznej, a zwłaszcza finansowej, seniorów
CS 6. Rozwój poradnictwa i poprawa poziomu ochrony klientów (lokalni rzecznicy)	Z.6. Wspieranie gmin w zakresie organizacji i finansowania poradnictwa prawnego dla seniorów
CS 7. Rozwój form wsparcia materialnego, a zwłaszcza świadczeń pomocy społecznej	Z.7. Realizacja zadań w tym zakresie nie leży w kompetencjach samorządu województwa
CS 8. Rozwój systemu ulg i dopłat dla seniorów	Z.8. Wprowadzanie ulg i zniżek w instytucjach zarządzanych na poziomie województwa i w transporcie regionalnym

Zadanie 5: Wspieranie gmin (programy, konkursy) w zakresie edukacji ekonomicznej, a zwłaszcza finansowej seniorów.

Forma realizacji:

- Przygotowanie propozycji programów, najważniejszych treści i form prowadzenia edukacji ekonomicznej za pośrednictwem środków masowego przekazu i placówek edukacyjnych, instytucji samorządowych oraz organizacji pozarządowych (NGO).
- Przygotowanie scenariuszy konkursów dla starszych mieszkańców oraz dla instytucji świadczących usługi finansowe.

- Prowadzenie medialnych kampanii informacyjnych.

Podmioty realizujące:

- Departament Edukacji Publicznej i Sportu Urzędu Marszałkowskiego,
- miejscy i powiatowi rzecznicy konsumentów,
- Uniwersytety Trzeciego Wieku.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- sieć współdziałania.

Przykład dobrej praktyki:

- **Seniorze nie daj się!** Rozpoczęta w czerwcu 2018 r. kampania społeczna Związku Banków Polskich, stołecznej policji i stołecznej straży miejskiej. Na potrzeby kampanii opracowano szereg materiałów informacyjnych w postaci m.in. plakatów, ulotek, banerów internetowych, animacji i informatorów. Stworzono także stronę internetową www.SeniorzeNieDajSie.pl, gdzie można szybko dowiedzieć się tego, jakimi metodami posługują się przestępcy i jak reagować w przypadku próby wyłudzenia.

Zadanie 6: Wspieranie gmin w zakresie organizacji i finansowania poradnictwa prawnego dla seniorów.

Forma realizacji:

- Przygotowanie propozycji programów, najważniejszych treści i form prowadzenia edukacji prawnej i poradnictwa prawnego za pośrednictwem placówek edukacyjnych, instytucji samorządowych oraz NGO.
- Organizacja konkursów podnoszących wiedzę prawną seniorów.
- Przygotowanie i upowszechnianie materiałów edukacyjnych.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej,
- placówki oświatowe,
- NGO,
- pełnomocnik ds. polityki senioralnej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- organizacja wydarzeń (konkursy).

Zadanie 7: Realizacja zadań w tym zakresie nie leży w kompetencjach samorządu województwa.

Zadanie 8: Wprowadzanie ulg i zniżek w instytucjach zarządzanych na poziomie województwa i w transporcie regionalnym.

Forma realizacji:

- Wprowadzenie zniżek dla seniorów w placówkach kulturalnych (np. muzealnych),
- dodatkowe zniżki dla osób starszych w Kolejach Mazowieckich.

Podmioty realizujące:

- Urząd Marszałkowski,
- właściwe instytucje samorządowe.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- porozumienia z przewoźnikami.

1.3. Cel priorytetowy 3

Tabela 20. Cele szczegółowe 9-12 i wynikające z nich zadania dla województwa.

Poprawa kondycji zdrowotnej osób starszych	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla województwa
CS 9. Rozwój promocji zdrowia	Z.9. Wspieranie aktywności edukacyjnej gmin w zakresie promocji zdrowia
CS 10. Poprawa dostępności do specjalistycznych usług zdrowotnych, zwłaszcza geriatrycznych	Z.10. Prowadzenie polityki zdrowotnej regionu: wprowadzanie zachęt dla lekarzy poszukiwanych specjalności, programy wspierające badania epidemiologiczne i zachowania prozdrowotne
CS 11. Rozwój programów profilaktyki zdrowotnej	Z.11. Rozwój aktywności jednostek samorządowych w zakresie ograniczania zagrożeń zdrowia mieszkańców
CS 12. Doskonalenie diagnozy potrzeb zdrowotnych osób starszych	Z.12. Opracowanie bilansu potrzeb zdrowotnych starszych mieszkańców

Zadanie 9: Wspieranie aktywności edukacyjnej gmin w zakresie promocji zdrowia.

Forma realizacji:

- Przygotowanie propozycji programów edukacji zdrowotnej do prowadzenia za pośrednictwem środków masowego przekazu i placówek edukacyjnych, instytucji samorządowych oraz NGO.
- Przygotowanie scenariuszy konkursów instytucji świadczących usługi zdrowotne na programy z zakresu edukacji zdrowotnej; opracowanie materiałów pomocniczych przy współpracy ekspertów.

Podmioty realizujące:

- Departament Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- sieć informacyjna i dyfuzja wiedzy

Przykłady dobrych praktyk:

- „Senior-to-Wigor”. Mazowiecka Interdyscyplinarna Szkoła Promocji Zdrowia Seniorów. Projekt realizowany przez Fundację Smart Health – Zdrowie w 3D we współpracy z inicjatywą oddolną pn. Mazowieckie Porozumienie Rad Seniorów⁷⁹.
- **happyageing.it** (Włochy) Portal internetowy prowadzony przez l'Alleanza italiana per l'invecchiamento attivo (sojusz kilku organizacji, w tym zrzeszających lekarzy, rehabilitantów, działających na rzecz promocji zdrowia i aktywnego starzenia się; sojusz jest członkiem International Federation on Ageing). Informuje o znaczeniu aktywności fizycznej, roli szczepień w starszym wieku, prawidłowej diecie, wynikach naukowych badań itd.

Zadanie 10: Prowadzenie polityki zdrowotnej regionu: wprowadzanie zachęt dla lekarzy poszukiwanych specjalności, programy wspierające badania epidemiologiczne i zachowania prozdrowotne.

Forma realizacji:

- Partycypacja samorządu województwa w stanowieniu celów i realizacji polityki zdrowotnej województwa, w tym finansowy udział w prowadzeniu badań epidemiologicznych i pozyskiwaniu niezbędnej kadry medycznej.

Podmioty realizujące:

- Departament Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- promowanie na poziomie lokalnym tworzenia Programów Polityki Zdrowotnej,
- współpraca z Ministerstwem Zdrowia.

Zadanie 11: Rozwój aktywności jednostek samorządowych w zakresie ograniczania zagrożeń zdrowia mieszkańców.

Forma realizacji:

- Zbieranie, udostępnianie samorządom wiedzy i jej aktualizowanie w zakresie zagrożeń środowiska naturalnego (np. monitorowanie jakości powietrza zwłaszcza w miejscowościach i dzielnicach o dużym odsetku osób starszych) oraz zachowań zagrażających zdrowiu, w tym uzależnień.

Podmioty realizujące:

- Departament Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- wojewódzkie mapy zagrożeń przygotowywane we współpracy z samorządami lokalnymi,
- PARPA,
- podmiotami administracji publicznej odpowiedzialnymi za ochronę środowiska.

⁷⁹ Projekt otrzymał dotację w otwartym konkursie ofert dla organizacji pozarządowych.

Zadanie 12: Opracowanie bilansu potrzeb zdrowotnych starszych mieszkańców.

Forma realizacji:

- Partycypacja finansowa i współorganizacja badań przesiewowych i bilansu dla określonych grup wieku.
- Opracowanie dla jednostek samorządu z terenu województwa narzędzi diagnostycznych potrzebnych do przeprowadzenia w gminach Bilansów Zdrowia Seniora.

Podmioty realizujące:

- Departament Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współpraca z NFZ.

1.4. Cel priorytetowy 4

Tabela 21. Cele szczegółowe 13-18 i wynikające z nich zadania dla województwa.

Rozwój i deinstytucjonalizacja usług społecznych będących źródłem opieki i wsparcia dla osób o ograniczonej sprawności	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla województwa
CS 13. Poprawa jakości środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych	Z.13. Wspieranie podnoszenia kompetencji organizatorów i wykonawców środowiskowych usług społecznych
CS 14. Zwiększenie dostępności środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych	Z.14. Opracowanie bilansu potrzeb i wspieranie rozwiązań prorynkowych w zakresie świadczeń środowiskowych dla osób starszych
CS 15. Wzrost liczby i różnorodności instytucji opieki całodobowej	Z.15. Opracowanie bilansu potrzeb i wspieranie rozwiązań prorynkowych w zakresie świadczeń instytucjonalnych dla osób starszych
CS 16. Rozszerzenie oferty usług półstacjonarnych/dziennych	Z.16. Opracowanie bilansu potrzeb i wspieranie rozwiązań prorynkowych w zakresie świadczeń półstacjonarnych
CS 17. Wsparcie osób starszych i ich rodzin będących w szczególnie trudnej sytuacji życiowej	Z.17. Upowszechnianie dobrych praktyk w zakresie wsparcia dla opiekunów osób niesamodzielnych
CS 18. Wsparcie dla wolontariatu (opiekuńczego)	Z.18. Propagowanie dobrych praktyk krajowych i zagranicznych i promowanie dobrych praktyk wolontariackich wypracowanych na Mazowszu

Zadanie 13: Wspieranie podnoszenia kompetencji organizatorów i wykonawców środowiskowych usług społecznych.

Forma realizacji:

- Organizacja szkoleń i studiów podyplomowych dla organizatorów usług środowiskowych adresowanych do osób starszych w gminach.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej,
- pełnomocnik ds. polityki senioralnej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współpraca z ośrodkami naukowymi.

Zadanie 14: Opracowanie bilansu potrzeb i wspieranie rozwiązań prorynkowych w zakresie świadczeń środowiskowych dla osób starszych.

Forma realizacji:

- Opracowanie bilansu potrzeb w zakresie pomocy środowiskowej, a zwłaszcza usług, w tym opiekuńczych, dla osób starszych.
- Opracowanie koncepcji rozwoju usług środowiskowych w województwie i wspierania oraz regulacji rynku usług społecznych w regionie.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej,
- Departament Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współpraca komórek funkcjonalnych samorządu województwa oraz partnerstwo z podmiotami rynkowymi i samorządem lokalnym w organizacji regionalnych systemów e-opieki.

Przykład dobrej praktyki:

- **Wsparcie w formie dotacji** – udzielone przez Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego dla dwudziestu gmin na utworzenie systemu całodobowej opieki telefonicznej dla seniorów (e- opieki). Osoby objęte opieką otrzymują specjalny telefon oraz wisior (bransoletkę lub breloczek) z przyciskiem uruchamiającym połączenie z centrum monitorowania.

Zadanie 15: Opracowanie bilansu potrzeb i wspieranie rozwiązań prorynkowych w zakresie świadczeń instytucjonalnych dla osób starszych.

Forma realizacji:

- Opracowanie bilansu potrzeb w zakresie pomocy instytucjonalnej, a zwłaszcza usług opiekuńczych w instytucjach, dla osób starszych.
- Opracowanie koncepcji rozwoju pomocy instytucjonalnej w województwie i wspierania oraz regulacji rynku tych usług w regionie.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej,
- Departament Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współpraca komórek funkcjonalnych samorządu województwa oraz partnerstwo z podmiotami rynkowymi i samorządem lokalnym.

Zadanie 16: Opracowanie bilansu potrzeb i wspieranie rozwiązań prorynkowych w zakresie świadczeń półstacjonarnych.

Forma realizacji:

- Opracowanie bilansu potrzeb w zakresie pomocy półstacjonarnej, a zwłaszcza usług opiekuńczych dla osób starszych oraz wsparcia dla ich rodzin.
- Opracowanie koncepcji rozwoju pomocy półstacjonarnej w województwie i wspierania oraz regulacji rynku tych form wsparcia w regionie.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej,
- Departament Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współpraca komórek funkcjonalnych samorządu województwa oraz partnerstwo z podmiotami rynkowymi i samorządem lokalnym.

Przykład dobrej praktyki:

- Zielona Opieka – Gospodarstwa opiekuńcze. Gospodarstwo opiekuńcze jest wzorowane na doświadczeniach holenderskich. Projekt obejmujący 20 gmin w województwie kujawsko-pomorskim, jest elementem ogólnopolskiego programu Ministerstwa Rolnictwa na lata 2014-2020, finansowanego ze środków europejskich i skierowanego do seniorów. Właściciele gospodarstw rolnych mogą – wykorzystując zasoby gospodarstw – oferować osobom starszym i osobom niepełnosprawnym pobyt z noclegiem lub pobyt kilkogodzinny (może to być też forma opieki wytchnieniowej). Pobyt w gospodarstwie ma znaczenie opiekuńcze i terapeutyczne. Umożliwia osobom tam przebywającym wykonywanie drobnych czynności, dostosowanych do ich możliwości, np.: opiekę nad zwierzętami, pielęgnowanie roślin, zbieranie owoców i warzyw, majsterkowanie. Projekt wspierany przez samorzady realizuje Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego przy współpracy z Lokalną Grupą Działania.

Zadanie 17: Upowszechnianie dobrych praktyk w zakresie wsparcia opiekunów osób niesamodzielnych.

Forma realizacji:

- Organizowanie dorocznych konferencji – z udziałem ekspertów i praktyków – poświęconych usługom wytchnieniowym i innym formom wsparcia nieformalnych opiekunów niesamodzielnych osób starszych.
- Upowszechnianie dobrych praktyk za pomocą strony internetowej adresowanej do usługodawców i wolontariuszy.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- tworzenie baz dobrych praktyk,
- cykliczne wydarzenia – konferencje,
- pełnomocnik ds. polityki senioralnej,
- Mazowiecka Rada Seniorów.

Zadanie 18: Propagowanie dobrych praktyk krajowych i zagranicznych oraz promowanie dobrych praktyk wolontariackich wypracowanych na Mazowszu.

Forma realizacji:

- Organizowanie co pół roku konferencji – każda w innym subregionie województwa – poświęconych opiekunom wolontariatów.
- Gromadzenie przykładów dobrych praktyk.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- pełnomocnik ds. polityki senioralnej,
- Mazowiecka Rada Seniorów.

Przykład dobrej praktyki:

- **Złota Księga Dobrych Praktyk na rzecz Społecznego Uczestnictwa Osób Starszych.**
Gromadzone pod patronatem Rzecznika Praw Obywatelskich najlepsze doświadczenia polskich samorządów i organizacji pozarządowych angażujące osoby starsze – z reguły w roli wolontariuszy – w dotyczące ich inicjatywy. Schemat opisu działań, instytucji i inicjatyw pozwala na określenie przez podmioty zainteresowane wdrożeniem dobrej praktyki, czy mają ku temu warunki i możliwości.

1.5. Cel priorytetowy 5

Tabela 22. Cele szczegółowe 19-22 i wynikające z nich zadania dla województwa.

Kształtowanie przestrzeni publicznej przyjaznej dla osób w każdym wieku, w tym szczególnie osób starszych	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla województwa
CS 19. Rozwój nowoczesnego transportu publicznego	Z.19. Zapewnienie sieci transportu publicznego umożliwiającej seniorom dotarcie do odwiedzanych przez nich miejsc
CS 20. Kształtowanie wspólnej przestrzeni lokalnej	Z.20. Wspieranie gmin realizujących ideę przyjaznej wspólnej przestrzeni, przyjaznej ludziom w każdym wieku. Propagowanie dobrych przykładów praktyk
CS 21. Wprowadzenie ułatwień architektonicznych dla osób o ograniczonej sprawności	Z.21. Propagowanie dobrych praktyk
CS 22. Otwarcie placówek opiekuńczych na środowisko	Z.22. Propagowanie dobrych przykładów praktyk

Zadanie 19: Zapewnienie sieci transportu publicznego umożliwiającej seniorom dotarcie do odwiedzanych przez nich miejsc.

Forma realizacji:

- Analiza sieci i częstotliwości funkcjonowania komunikacji publicznej w celu zdiagnozowania „białych plan” na terenie województwa i określenia profilu demograficznego obszarów stanowiących „białe plamy”.

Podmioty realizujące:

- Departament Rozwoju Regionalnego i Funduszy Europejskich Urzędu Marszałkowskiego.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- stworzenie sieci informacyjnej z udziałem jednostek samorządu terytorialnego i przewoźników.

Zadanie 20: Wspieranie gmin realizujących ideę wspólnej przestrzeni, przyjaznej ludziom w każdym wieku. Propagowanie dobrych przykładów praktyk.

Forma realizacji:

- Popularyzacja idei,
- organizacja wymiany doświadczeń,
- poszukiwanie możliwości partnerstwa publiczno-prywatnego
- wykorzystanie środków UE.

Podmioty realizujące:

- Urząd Marszałkowski – Departament Rozwoju Regionalnego i Funduszy Europejskich,
- Departament Nieruchomości i Infrastruktury,
- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- stworzenie sieci informacyjnej z udziałem jednostek samorządu terytorialnego i NGO.

Przykład dobrej praktyki:

- Lokalne konkursy na „Miejsca przyjazne seniorom” (opis praktyki w rozdziale 5 Programu).

Zadanie 21: Propagowanie dobrych przykładów praktyk.

Forma realizacji:

- Zbieranie, udostępnianie samorządom wiedzy i jej aktualizowanie w zakresie tzw. małej architektury.
- Organizowanie konkursu na prace dyplomowe z zakresu architektury i urbanistyki poświęcone dostosowaniu przestrzeni mieszkalnej i publicznej do potrzeb osób starszych.

Podmioty realizujące:

- Urząd Marszałkowski – Departament Rozwoju Regionalnego i Funduszy Europejskich,
- Departament Nieruchomości i Infrastruktury.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- organizacja wydarzenia (konkurs) oraz partnerstwo z uczelniami wyższymi w celu przepływu wiedzy.

Zadanie 22: Propagowanie dobrych przykładów praktyk.

Forma realizacji:

- Zbieranie, udostępnianie w formie corocznych warsztatów samorządom lokalnym doświadczeń związanych z otwieraniem na środowisko instytucji opiekuńczo-pomocowych.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- pełnomocnik ds. polityki senioralnej,
- organizacja wydarzenia (warsztaty edukacyjno-informacyjne).

Przykład dobrej praktyki:

- **Aktywizacja SENIORÓW** – program realizowany w DPS w Krakowie (ul. Kluzeka 6). Początkowo przeznaczony tylko dla pensjonariuszy, polegał na wzbogaceniu ich codziennych zajęć o dodatkowe formy aktywności ruchowej (zwłaszcza różnego rodzaju gry: petanque, kręgle, tenis, bule, golf, rzutki). Ofertę zajęć dostosowano do preferencji i kondycji każdego uczestnika. Następnie rozszerzono możliwość udziału w zajęciach także dla pensjonariuszy innych domów pomocy społecznej, uczestników warsztatów terapii zajęciowej, a także dla osób starszych ze środowiska lokalnego. W efekcie powstał pakiet kilku cyklicznie organizowanych turniejów (o charakterze lokalnym) w kilku rodzajach gier. Uczyniło to DPS miejscem otwartym, sprzyjając pozytywnemu kształtowaniu wizerunku domu i jego pensjonariuszy.

1.6. Cel priorytetowy 6

Tabela 23. Cele szczegółowe 23-26 i wynikające z nich zadania dla województwa.

Kształtowanie dostępnej i wysokiej jakości oferty spędzania czasu wolnego	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla województwa
CS 23. Rozwój infrastruktury kulturalnej i rekreacyjnej	Z.23. Wspieranie gmin inwestujących w infrastrukturę kulturalno-rekreacyjną uwzględniającą specyficzne potrzeby seniorów
CS 24. Zwiększenie faktycznej dostępności dla osób starszych form spędzania czasu wolnego (spektakli, wystaw itd.).	Z.24. Realizacja zadań w tym zakresie nie leży w kompetencjach samorządu województwa.
CS 25. Rozwój wolontariatu międzygeneracyjnego nakierowanego na organizację czasu wolnego	Z.25. Organizowanie wymiany informacji nt. międzygeneracyjnego wolontariatu nakierowanego na organizację czasu wolnego
CS 26. Uwzględnienie w ofercie kulturalnej i czasu wolnego osób nieopuszczających mieszkania	Z.26. Wspieranie gmin inwestujących w infrastrukturę mieszkaniową, techniczną, transportową i komunikacyjną uwzględniającą specyficzne potrzeby osób nieopuszczających mieszkania

Zadanie 23: Wspieranie gmin inwestujących w infrastrukturę kulturalno-rekreacyjną uwzględniającą specyficzne potrzeby seniorów.

Forma realizacji:

- Dofinansowanie inwestycji w infrastrukturę kulturalną i rekreacyjną uwzględniającą możliwości korzystania z niej przez starsze osoby.

Podmioty realizujące:

- Urząd Marszałkowski – Departament Edukacji Publicznej i Sportu,
- Departament Kultury, Promocji i Turystyki,
- Departament Budżetu i Finansów.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- porozumienia z lokalnymi jednostkami samorządu terytorialnego.

Zadanie 25: Organizowanie wymiany informacji nt. międzygeneracyjnego wolontariatu nakierowanego na organizację czasu wolnego.

Forma realizacji:

- Warsztaty z udziałem wolontariuszy i zawodowych animatorów kultury.

Podmioty realizujące:

- Urząd Marszałkowski – Departament Edukacji Publicznej i Sportu,
- Departament Kultury, Promocji i Turystyki,
- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- pełnomocnik ds. polityki senioralnej, organizacja wydarzenia (warsztaty).

Zadanie 26: Wspieranie gmin inwestujących w infrastrukturę mieszkaniową, techniczną, transportową i komunikacyjną uwzględniającą specyficzne potrzeby osób nieopuszczających mieszkania.

Forma realizacji:

- Dofinansowanie inwestycji w infrastrukturę mieszkaniową, techniczną, transportową i komunikacyjną uwzględniającą specyficzne potrzeby osób nieopuszczających mieszkania.

Podmioty realizujące:

- Urząd Marszałkowski – Departament Rozwoju Regionalnego i Funduszy Europejskich,
- Departament Nieruchomości i Infrastruktury,
- Departament Budżetu i Finansów.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- porozumienia z lokalnymi jednostkami samorządu terytorialnego.

1.7. Cel priorytetowy 7

Tabela 24. Cele szczegółowe 27-28 i wynikające z nich zadania dla województwa.

Stwarzanie możliwości realizowania przez osoby starzejące się i starsze edukacji przez całe życie (LLL)	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla województwa
CS 27. Rozwój różnych form edukacji dla osób starszych i w wieku przedemerytalnym	Z.27. Włączenie do kształcenia nauczycieli i animatorów kultury problematyki geragogicznej (gerontologii edukacyjnej)
CS 28. Rozwój edukacji międzypokoleniowej	Z.28. Wspieranie powiatowych i gminnych projektów edukacyjnych i integracyjnych

Zadanie 27: Włączenie do kształcenia nauczycieli i animatorów kultury problematyki geragogicznej (gerontologii edukacyjnej).

Forma realizacji:

- Uwzględnienie w programach placówek doskonalenia nauczycieli problematyki gerontologicznej i geragogicznej.
- Uwzględnienie w programach studiów podyplomowych dla animatorów kultury, współfinansowanych ze środków publicznych, problematyki gerontologicznej i geragogicznej.

Podmioty realizujące:

- placówki doskonalenia nauczycieli,
- Departament Edukacji Publicznej i Sportu Urzędu Marszałkowskiego,
- uczelnie współpracujące z samorządem województwa.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współpraca w ramach instytucji samorządu województwa zgodnie z normami prawa i regulaminami,
- partnerstwa z uczelniami.

Zadanie 28: Wspieranie powiatowych i gminnych projektów edukacyjnych i integracyjnych.

Forma realizacji:

- Jakkolwiek do realizacji tego rodzaju projektów zobowiązane są powiaty i gminy, samorząd województwa powinien udzielić wsparcia takim inicjatywom jako ważnemu instrumentowi polityki senioralnej. Formą takiego wsparcia może być organizacja – we współpracy z organizacjami pozarządowymi - wojewódzkiego konkursu na międzypokoleniowe projekty edukacyjne.

Podmioty realizujące:

- Departament Zdrowia i Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego
- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej,
- organizacje pozarządowe.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- wydarzenie (konkurs),
- partnerstwo,
- pełnomocnik ds. polityki senioralnej,
- dyfuzja wiedzy.

Przykład dobrej praktyki:

- **Program Działaj Lokalnie.** Program realizowany jest od 2000 r. przez Polsko-Amerykańską Fundację Wolności (PAFW) i Akademię Rozwoju Filantropii w Polsce. Są to konkursy grantowe na lokalne inicjatywy. Głównym celem Programu jest wspieranie i aktywizowanie lokalnych społeczności na terenach wiejskich i w małych miastach poprzez projekty obywatelskie, które służą pobudzaniu aspiracji rozwojowych i poprawie jakości życia oraz przyczyniają się do budowy kapitału społecznego. Ośrodki Działaj Lokalnie (ODL) to organizacje, które prowadzą lokalne konkursy grantowe. Za ich pośrednictwem rozdzielają środki przekazane przez PAFW oraz pozyskane od samorządów, przedsiębiorców i osób prywatnych. Zajmują się także działalnością szkoleniową, doradztwem i wspierają wolontariat. Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce nadzoruje przebieg tych konkursów. Na podstawie zasad przygotowanych przez PAFW Akademia opracowuje wzory dokumentów, prowadzi szkolenia, konsultacje i doradza ODL, sieciuje je i promuje Program „Działaj Lokalnie”. Charakterystyki projektów umieszczane są w bazie internetowej.

1.8. Cel priorytetowy 8

Tabela 25. Cele szczegółowe 29-31 i wynikające z nich zadania dla województwa.

Rozwój kadr i infrastruktury społecznej służącej m.in. polityce senioralnej	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla województwa
CS 29. Zwiększenie udziału seniorów w procesach programowania i planowania polityki senioralnej	Z.29. Systematyczne podnoszenie wiedzy i kompetencji członków rad seniorów w zakresie planowania i wdrażania polityk publicznych
CS 30. Rozwój i modernizacja infrastruktury społecznej zgodnie z zasadami uniwersalnego projektowania	Z.30. Podnoszenie poziomu wiedzy pracowników samorządowych na temat uniwersalnego projektowania
CS 31. Kształcenie pracowników administracji samorządowej i instytucji obsługujących seniorów	Z. 31. Organizacja kształcenia pracowników służb społecznych

Zadanie 29: Systematyczne podnoszenie wiedzy i kompetencji członków rad seniorów w zakresie planowania i wdrażania polityk publicznych.

Forma realizacji:

- Organizacja szkoleń, warsztatów, wizyt studyjnych.
- Gromadzenie i upowszechnianie informacji o możliwościach kształcenia organizowanego przez NGO.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- organizacja wydarzeń (szkolenia, warsztaty itd.),
- system informacji o szkoleniach,
- pełnomocnik ds. polityki senioralnej.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Szkoła Rad Seniorów.** Inicjatywa Fundacji Zaczyn. Trzydniowe, coroczne forum wymiany doświadczeń dla członków rad seniorów i samorządowców zainteresowanych tematyką. Organizowane były m.in. dla przedstawicieli mazowieckich rad seniorów.
- **Wiosenna Szkoła Wielkopolskich Rad Seniorów.** Inicjatywa Miejskiej Rady Seniorów, pod patronatem Prezydenta Miasta Poznania i Marszałka Województwa Wielkopolskiego. Finansowana przez miasto (ROPS). Polega na powierzeniu organizacji pozarządowej (w drodze konkursu) trzydniowych szkoleń (wykłady i warsztaty) dla członków gminnych i miejskich rad seniorów.

Zadanie 30: Podnoszenie poziomu wiedzy pracowników samorządowych na temat uniwersalnego projektowania.

Forma realizacji:

- Szkolenia,
- warsztaty,
- wizyty studyjne,
- spacerowanie badawcze.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- organizacja wydarzeń (szkolenia, warsztaty itd.),
- partnerstwa z instytucjami zatrudniającymi ekspertów uniwersalnego projektowania,
- pełnomocnik ds. polityki senioralnej.

Zadanie 31: Organizacja kształcenia pracowników służb społecznych.

Forma realizacji:

- Organizacja kursów i studiów podyplomowych dla pracowników pomocy społecznej i pozostałych służb społecznych.
- Diagnoza potrzeb edukacyjnych służb społecznych.

Podmioty realizujące:

- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- partnerstwo z ośrodkami kształcenia kadr pomocy społecznej.

2. Postulowane zadania samorządów powiatowych i gminnych oraz formy ich realizacji

2.1. Cel priorytetowy 1

Tabela 26. Cele szczegółowe 1-4 (2) i wynikające z nich zadania dla gmin i/lub powiatów.

Wydłużenie aktywności zawodowej osób zbliżających się do wieku emerytalnego i osiągających wiek emerytalny	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla gmin i/lub powiatów
CS 1. Wspieranie idei uczenia się przez całe życie (LLL) w odniesieniu do osób zbliżających się do wieku emerytalnego i osiągających wiek emerytalny	Z. 1. Organizacja i wspieranie Uniwersytetów Trzeciego Wieku i innych form edukacji ustawicznej
CS 2. Propagowanie dobrych praktyk dot. aktywizacji zawodowej osób w wieku okołiemerytalnym	Z.2. Opracowanie materiałów promocyjnych upowszechniających najlepsze praktyki aktywizacji społeczno-zawodowej osób w wieku okołiemerytalnym
CS 3. Propagowanie idei zarządzania wiekiem w zakładach pracy	Z.3. Lokalne projekty zwiększania świadomości pracodawców nt. potrzeb pracowników 50+ i metod zarządzania wiekiem w organizacjach
CS. 4 Rozwój doradztwa zawodowego dla osób w wieku okołiemerytalnym	Z.4. Rozwój usług doradztwa zawodowego, coachingu i job-coachingu dla seniorów

Zadanie 1: Organizacja i wspieranie Uniwersytetów Trzeciego Wieku i innych form edukacji ustawicznej.

Forma realizacji:

- Uniwersytety Trzeciego Wieku są z jednej strony instytucjami edukacji seniorów, a z drugiej miejscem integracji społecznej i formą spędzania wolnego czasu przez seniorów. W mniejszych miejscowościach mogą działać przy szkołach lub innych placówkach kulturalno-oświatowych. Edukacja ustawiczna może być prowadzona także w klubach seniorów. Może być organizowana dla wybranych grup zawodowych przez ich stowarzyszenia (np. NOT) i związki zawodowe (np. ZNP).

Podmioty realizujące:

- samorząd gminny,
- placówki oświatowe,
- instytucje kulturalne,
- NGO,
- instytucje – gminne/powiatowe centra seniora.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- sieć współdziałania.

Zadanie 2: Opracowanie materiałów promocyjnych upowszechniających najlepsze praktyki aktywizacji społeczno-zawodowej osób w wieku okołoemerytalnym.

Forma realizacji:

- Upowszechnianie dobrych praktyk i najlepszych rozwiązań w zakresie aktywizacji społeczno-zawodowej seniorów powinno być wpisane w działania promocyjne województwa i powiatów. Dobre praktyki można skatalogować zarówno z dobrych polskich doświadczeń jak i z dorobku zagranicznego. Dobre praktyki można upowszechniać za pośrednictwem strony internetowej Mazowieckiego Centrum Polityki Społecznej i powiatów oraz w ramach albumu dobrych praktyk. Gminy i powiaty powinny przygotować i aktualizować mapy aktywności senioralnej.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowe urzędy pracy,
- gminne punkty informacyjno-konsultacyjne,
- organizacje pracodawców.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- stworzenie systemu dyfuzji wiedzy,
- instytucje – lokalne centra seniora.

Zadanie 3: Lokalne projekty zwiększania świadomości pracodawców nt. potrzeb pracowników 50+ i metod zarządzania wiekiem w organizacjach.

Forma realizacji:

- Seminaria i warsztaty nt. specyficznych potrzeb pracowników w wieku 50+, korzyści z ich zatrudniania oraz zarządzania wiekiem. Można wykorzystać w pierwszej kolejności firmy spod znaku społecznej odpowiedzialności biznesu, odwołując się do ich strategii odpowiedzialności społecznej.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowy urząd pracy,
- NGO,
- powiatowe rady rynku pracy,
- lokalne rady biznesu.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- sieć współpracy,
- instytucje – lokalne centra seniora.

Zadanie 4: Rozwój usług doradztwa zawodowego, coachingu i job-coachingu dla seniorów.

Forma realizacji:

- Gminy i powiaty mogą rozwijać usługi doradztwa zawodowego oraz coachingu i job-coachingu dla osób w wieku przedemerytalnym. Usługi te mają na celu analizę dotychczasowych ścieżek kariery i wspieranie planowania dalszych celów zawodowych i rozwoju osobistego, co jest szczególnie istotne dla decyzji o pozostaniu na rynku pracy lub przejściu na emeryturę.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowe urzędy pracy i inne instytucje rynku pracy,
- NGO

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- instytucje – lokalne centra seniora.

2.2. Cel priorytetowy 2

Tabela 27. Cele szczegółowe 5-8 (2) i wynikające z nich zadania dla gmin i/lub powiatów.

Kształtowanie warunków dla poprawy bezpieczeństwa materialnego seniorów	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla gmin i/lub powiatów
CS 5. Edukacja ekonomiczna seniorów	Z.5. Rozwój programów i usług edukacyjnych dla seniorów mających na celu zwiększanie ich wiedzy nt. aspektów ekonomicznych i finansowych współczesnej gospodarki i produktów oferowanych przez instytucje bankowe i parabanki
CS 6. Rozwój poradnictwa i poprawa poziomu ochrony klientów (lokalni rzecznicy)	Z.6. Rozwój lokalnego poradnictwa prawnego dla seniorów i utworzenie instytucji rzecznika spraw osób starszych
CS 7. Rozwój form wsparcia materialnego, a zwłaszcza świadczeń pomocy społecznej	Z.7. Rozwój zasiłków celowych i okresowych adresowanych do potrzebujących osób starszych oraz wsparcia rzeczowego i usług
CS 8. Rozwój systemu ulg i dopłat dla seniorów	Z.8. Stworzenie lokalnej karty lub bonu seniora pozwalającego na zastosowanie ulg lub zwolnień z opłat przy korzystaniu z różnych usług publicznych i komercyjnych

Zadanie 5: Rozwój programów i usług edukacyjnych dla seniorów mających na celu zwiększanie ich wiedzy nt. aspektów ekonomicznych i finansowych współczesnej gospodarki i produktów oferowanych przez instytucje bankowe i parabanki.

Forma realizacji:

- W celu zapobiegania wykorzystywaniu zaufania seniorów do instytucji i osób oferujących nowe instrumenty finansowe i kredytowe jednostki samorządu terytorialnego powinny organizować szkolenia i warsztaty zwiększające świadomość seniorów nt. kwestii ekonomicznych i finansowych, w tym jak radzić sobie z próbami oszustwa ze strony nieuczciwych osób i firm oferujących seniorom kredyty, pożyczki i inne produkty finansowe.
- Kampanie plakatowe i na elektronicznych nośnikach w środkach transportu publicznego zwracające uwagę na ryzyko bycia ofiarą oszustw np. „Ile naprawdę kosztuje pożyczka?”

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- policja,
- powiatowy rzecznik ochrony konsumentów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- sieć współpracy lub stanowisko – lokalny pełnomocnik ds. seniorów,
- instytucje – lokalne centra seniora.

Zadanie 6: Rozwój lokalnego poradnictwa prawnego dla seniorów i utworzenie instytucji rzecznika spraw osób starszych.

Forma realizacji:

- Gminy w ramach działań centrów informacji gminnej lub działalności ośrodków pomocy społecznej lub centrów usług społecznych powinny rozwijać darmowe poradnictwo prawne dla obywateli w wieku podeszłym, tak aby seniorzy bezpiecznie czuli się w kontekście rozumienia i stosowania prawa.
- Współpraca ze studenckimi „klinikami prawa”.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- gminne rady seniorów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- stanowisko – lokalny pełnomocnik ds. seniorów lub instytucje – lokalne centra seniora,
- partnerstwo z wydziałami prawa uczelni wyższych.

Zadanie 7: Rozwój zasiłków celowych i okresowych adresowanych do potrzebujących osób starszych oraz wsparcia rzeczowego i świadczeń w naturze.

Forma realizacji:

- Gminy w ramach zadań własnych powinny diagnozować sytuację osób starszych oraz oferować przewidziane prawem świadczenia. Mają także możliwość podejmowania innych działań dla utrzymania i poprawy materialnego standardu osób starszych.

Podmioty realizujące:

- samorząd gminny,
- ośrodki pomocy społecznej,
- zakłady gospodarki mieszkaniowej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współpraca komórek funkcjonalnych urzędów i samorządowych jednostek organizacyjnych samorządu gminnego.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Złota Rączka dla Seniora** – finansowane przez samorządy programy polegające na pomocy seniorom (spełniającym ustalone warunki) w drobnych naprawach interwencyjnych w ich mieszkaniach. Naprawy wykonywane są bezpłatnie (czasem nie pobiera się też opłat za materiały do określonej kwoty). Mogą to być np. wymiana żarówek, uszczelek, kranów, zawiasów; montaż zamków, klamek, uchwytów czy suszarek. Zgłoszenia przyjmowane są w zwykłe urzędach gmin. Naprawy mogą być wykonywane przez specjalnie zatrudnione (zaufane) osoby, mogą być zlecane np. spółdzielni socjalnej; możliwy jest udział wolontariuszy (np. innych seniorów). Programy takie uruchomiono np. w Poznaniu, Krakowie, Bydgoszczy, Wołominie (pod nazwą Remont dla seniora).
- **Komunalne biura zamiany mieszkań.** Funkcjonują w strukturze urzędów miast/gminy lub przy zakładach/ przedsiębiorstwach gospodarki mieszkaniowej. Zajmują się przede wszystkim tworzeniem baz mieszkań zgłoszonych do zamiany, znajdujących się w zasobach samorządu i TBS-ów (czasem w ramach miejskich programów zamiany i zawartych porozumień obejmują także zasoby spółdzielni); udzielają pomocy w załatwianiu formalności towarzyszących zamianie. Biura są ważnym wsparciem zwłaszcza dla starszych. Dysponują oni bowiem często mieszkaniami zbyt dużymi, zadłużonymi, wymagającymi inwestycji, czy ulokowanymi na wyższych piętrach. Seniorzy nawet jeśli są gotowi na zamianę, to często potrzebują wsparcia w wymiarze organizacyjnym i zaufania do instytucji pośredniczącej. Przykłady: Biuro Zamiany Mieszkań w Gorzowie Wielkopolskim, Wydział Zamiany Mieszkań Zarządu Lokali Miejskich w Łodzi, Biuro Zamiany Mieszkań w Gdańsku, Biuro Zamiany Mieszkań w Elblągu.

Zadanie 8: Stworzenie lokalnej karty lub bonu seniora pozwalającego na zastosowanie ulg lub zwolnień z opłat przy korzystaniu z różnych usług publicznych i komercyjnych.

Forma realizacji:

- Gminy na wzór Karty Dużej Rodziny powinny wdrażać ulgi i zwolnienia z opłat dla seniorów z tytułu ich udziału w życiu społecznym i kulturalnym. Można zaproponować wdrożenie „Bonu Seniora” lub lokalnej „Karty Seniora”, które zawierałyby katalog zniżek i zwolnień w korzystaniu z usług społecznych na terenie gminy w tym usług komunikacji publicznej i uczestnictwa w kulturze. Takie rozwiązania istnieją już w wielu gminach w Polsce.

Podmioty realizujące:

- samorząd gminny,
- ośrodki pomocy społecznej.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- wielosektorowa sieć instytucji partnerskich (usługodawców oferujących zniżki).

2.3. Cel priorytetowy 3

Tabela 28. Cele szczegółowe 9-12 (2) i wynikające z nich zadania dla gmin i/lub powiatów.

Poprawa kondycji zdrowotnej osób starszych	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla gmin i/lub powiatów
CS 9. Rozwój promocji zdrowia	Z.9. Promocja aktywności ruchowej osób starszych
CS 10. Poprawa dostępności do specjalistycznych usług zdrowotnych, zwłaszcza geriatrycznych	Z.10. Rozwój lokalnych usług i wzrost dostępności do lekarzy geriatrów oraz innych lekarzy specjalistów
CS 11. Rozwój programów profilaktyki zdrowotnej	Z.11. Przygotowanie i wdrożenie lokalnych projektów profilaktyki zdrowia i prewencji zachowań ryzykownych
CS 12. Doskonalenie diagnozy potrzeb zdrowotnych osób starszych	Z.12. Przeprowadzenie Bilansu Zdrowia Seniora dla 60, 75 i 90 latków

Zadanie 9: Promocja aktywności ruchowej osób starszych

Forma realizacji:

- Inicjowanie, organizowanie i wspieranie wszelkiego rodzaju zajęć o charakterze rekreacyjnym, sportowym. Zalecane jest organizowanie zawodów sportowych, tworzenie siłowni plenerowych, organizowanie wypożyczalni kijów do nordic walking itp.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy,
- gminny,
- ośrodki sportu i rekreacji,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- sieć instytucji organizujących zajęcia,
- lokalne centra seniora,
- lokalny pełnomocnik ds. seniorów.

Przykład dobrej praktyki:

- **Lokalne spartakiady/igrzyska seniorów.** Wydarzenia, w których chodzi przede wszystkim o aktywność i zabawę, a w mniejszym stopniu o rywalizację. Kluczowe znaczenie ma nie tyle samo wydarzenie końcowe, co proces jego przygotowania, wymagający wysiłków organizacyjnych, by stworzyć trwałe warunki dla treningów (bazy, sprzętu, trenerów), oraz systematycznego udziału seniorów w treningach. Przyzwyczajają one do stałej aktywności, pozwalają dostrzec ich efekty prozdrowotne i rehabilitacyjne, zmieniają styl życia. Ważne jest, by treningi były nadzorowane przez kadrę przygotowaną do pracy z osobami starszymi. Zawody sportowe kreują pozytywny wizerunek seniorów, zachęcają innych do aktywności; towarzyszy im wiele dodatkowych atrakcji – co przyciąga także młodsze pokolenia.

Zadanie 10: Rozwój lokalnych usług i wzrost dostępności do lekarzy geriatrów oraz innych lekarzy specjalistów.

Forma realizacji:

- Powołanie przez powiaty i większe gminy centrów geriatrycznych, w których skład wchodziłyby wielodyscyplinarne zespoły opieki geriatrycznej (lekarz geriatra, rehabilitant, pracownik socjalny, pielęgniarka).

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy
- NFZ.

Forma koordynacji:

- powołanie instytucji.

Zadanie 11: Przygotowanie i wdrożenie lokalnych projektów profilaktyki zdrowia i prewencji zachowań ryzykownych.

Forma realizacji:

- Projekty takie powinny być skierowane do seniorów będących już emerytami, jak również do osób w wieku przedemerytalnym. Projekty takie gminy i/lub powiaty powinny przygotowywać we współpracy z placówkami zdrowotnymi, jak i organizacjami pozarządowymi. Gminy powinny organizować dla seniorów badania profilaktyczne, festyny zdrowotne, białe soboty itp.

Podmioty realizujące:

- samorząd gminny,
- NGO,
- NFZ.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- współorganizacja wydarzeń,
- realizacja Programów Polityki Zdrowotnej w zakresie profilaktyki (zgodnie z zasadami tych programów),
- lokalny pełnomocnik ds. seniorów.

Zadanie 12: Przeprowadzenie Bilansu Zdrowia Seniora dla 60, 75 i 90 –latków.

Forma realizacji:

- Zastosowanie przez gminy narzędzia diagnozującego sytuację społeczno-zdrowotno-zawodową osób starszych dla 3 kategorii wiekowych: 60, 75 i 90 latków. Bilans powinien być przeprowadzany przez pielęgniarki.

Podmioty realizujące:

- samorząd gminny.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- umowy z personelem medycznym na wykonanie bilansów zdrowia seniorów,
- lokalny pełnomocnik ds. seniorów.

2.4. Cel priorytetowy 4

Tabela 29. Cele szczegółowe 13-18 (2) i wynikające z nich zadania dla gmin i/lub powiatów.

Rozwój i deinstytucjonalizacja usług społecznych będących źródłem opieki i wsparcia dla osób o ograniczonej sprawności	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla gmin i/lub powiatów
CS 13. Poprawa jakości środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych	Z.13.Rozwój gminnych mieszkań chronionych i wspomaganych dla osób starszych
CS 14. Zwiększenie dostępności środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych	Z.14.Rozwój usług opiekuńczych, specjalistycznych, asystenckich i towarzyszenia oraz usług wykorzystujących technologie informacyjne
CS 15. Wzrost liczby i różnorodności instytucji opieki całodobowej	Z.15.Rozwój Domów Pomocy Społecznej dla Seniorów i innych placówek całodobowej opieki
CS 16. Rozszerzenie oferty usług półstacjonarnych/dziennych	Z.16.Powoływanie i działalność gminnych dziennych domów seniora (ośrodków seniora).
CS 17. Wsparcie osób starszych i ich rodzin będących w szczególnie trudnej sytuacji życiowej	Z.17. Programy wsparcia dla osób dotkniętych demencją lub chorobą Alzheimera i ich rodzin
CS 18. Wsparcie dla wolontariatu (opiekuńczego)	Z.18.Rozwój lokalnych inicjatyw międzygeneracyjnego wolontariatu opiekuńczego oraz wolontariatu w formule – seniorzy dla seniorów

Zadanie 13: Rozwój gminnych mieszkań chronionych i wspomaganych dla osób starszych.

Forma realizacji:

- Gminy powinny inwestować w rozwój mieszkań chronionych i wspomaganych dla seniorów. Mieszkania chronione są przewidziane dla osób starszych, które kwalifikują się do przebywania w domach pomocy społecznej, ale są na tyle samodzielne, że mogą mieszkać samodzielnie, gdyż nie wymagają całodobowej, codziennej opieki. Mieszkania chronione należałoby wkomponowywać w ramach istniejących lub nowobudowanych osiedli i bloków, tak aby nie tworzyć osobnych miejsc tylko i wyłącznie zamieszkiwanych przez seniorów. Możliwe są także inwestycje w tzw. mieszkania chronione lub wspomagane w formie klastrow, gdzie duże apartamenty są dzielone na mniejsze mieszkania, ale występują elementy wspólne – salon telewizyjny, kuchnia, pralnia, suszarnia itp.

Podmioty realizujące:

- samorząd gminny,
- ośrodki pomocy społecznej,
- podmioty inwestujące w mieszkalnictwo np. Towarzystwa Budownictwa Społecznego.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- międzysektorowe partnerstwo.

Przykład dobrej praktyki:

- **Program mieszkaniowy dla seniorów „Nie Sami” (Stargard).** Efektem programu jest osiedle mieszkaniowe wybudowane specjalnie dla osób starszych. Mieszkania zaprojektowano z uwzględnieniem nowoczesnych rozwiązań technicznych zaspokajających specyficzne potrzeby osób starszych i zapewniających bezpieczeństwo, a ponadto osiedle oferuje przestrzeń integracyjną, dodatkowe usługi i pomoc wolontariuszy. Wybudowane zostało w partnerstwie miasta-gminy, Stowarzyszenia „Potrzebny Dom”, Towarzystwa Budownictwa Społecznego, Uniwersytetu Trzeciego Wieku i Polskiego Związku Rencistów i Emerytów. Mieszkania wynajmowane są osobom powyżej 55 roku życia na zasadach uzależnionych od sytuacji materialnej.

Zadanie 14: Rozwój usług opiekuńczych, specjalistycznych, asystenckich i towarzyszenia oraz usług wykorzystujących technologie informacyjne.

Forma realizacji:

- Gminy powinny inwestować w rozwój środowiskowych usług opiekuńczych i specjalistycznych dostarczanych w miejscu zamieszkania osoby starszej, która z różnych przyczyn wymaga takiego wsparcia, a nie może mieć zapewnionej przez rodzinę i najbliższe otoczenie opieki. Teleopieka, czy telerehabilitacja stanowią przykłady usług społecznych wykorzystujących nowoczesne technologie.

Podmioty realizujące:

- samorząd gminny,
- ośrodki pomocy społecznej,
- NGO,
- podmioty komercyjne.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- instytucje – gminne centra koordynacji i monitoringu opieki.

Przykład dobrej praktyki:

- E-opieka. Samorządowe (lub organizowane w partnerstwie z innymi sektorami) systemy opieki z wykorzystaniem nowoczesnych technologii komunikacyjnych, umożliwiających zarówno wezwanie pomocy medycznej, jak i uzyskanie pomocy innych służb, pomocy sąsiedzkiej lub wolontariuszy. Wśród wielu różnych rodzajów urzędzeń, które otrzymują seniorzy są też takie, które mogą monitorować podstawowe funkcje życiowe i reagować nawet w sytuacjach załabnięcia. W Polsce funkcjonuje już kilka tego rodzaju systemów o zasięgu wojewódzkim (np. „Małopolski Tele-Anioł”) lub organizowanych w innej skali (np. Projekt „Z@OPIEKOWANI – kompleksowe wsparcie osób niesamodzielnych w m. st. Warszawie”; „Sygnał życia”-Miejski System Powiadomienia Ratunkowego w Katowicach; „Czerwony Guzik Powiatu Kraśnickiego”; „Bezpiecznie we własnym domu – usługi teleopieki w Częstochowie”).

Zadanie 15: Rozwój domów pomocy społecznej dla osób w wieku podeszłym i innych placówek całodobowej opieki.

Forma realizacji:

- Powiaty i większe gminy powinny prowadzić domy pomocy społecznej (DPS) dla osób w wieku podeszłym oraz zapewniać możliwości rozwoju innych placówek całodobowej opieki nad osobami starszymi, np. rodzinnych domów pomocy oraz placówek prywatnych. Rozwój prywatnych placówek opiekuńczych wymaga nadzoru merytorycznego ze strony właściwego powiatowego centrum pomocy rodzinie lub ośrodka pomocy społecznej.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- NGO,
- podmioty gospodarcze.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- kontrola formalna i merytoryczna na terenie powiatu/gminy;
- porozumienia międzygminne w sprawie wspólnego prowadzenia placówek.

Zadanie 16: Powoływanie i działalność gminnych dziennych domów seniora (ośrodków seniora).

Forma realizacji:

- Gminy powinny zapewniać seniorom, którzy z racji samotności, niepełnej sprawności, choroby, trudności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb, wymagają wsparcia – usługi wsparcia dziennego. Osoby starsze mogą w tego typu placówkach wspólnie spędzić ze sobą czas, otrzymać pomoc i wsparcie psychologiczne, a także otrzymać posiłek. Dzielne placówki dla osób starszych powinny mieć wielofunkcyjny i otwarty charakter, organizować różnorodne imprezy edukacyjne, kulturalne, kulinarne i rekreacyjne. Formą realizacji zadania jest, m.in. tworzenie i prowadzenie dziennych domów pomocy, domów Senior+ i Klubów Senior+.

Podmioty realizujące:

- samorząd,
- ośrodki pomocy społecznej,
- NGO,
- parafie.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- koordynacja i kontrola ze strony gminy.

Zadanie 17: Programy wsparcia dla osób dotkniętych demencją lub chorobą Alzheimera i ich rodzin.

Forma realizacji:

- Rozwój przez gminy środowiskowych usług społecznych – wspierających osoby dotknięte demencją lub chorobą Alzheimera, w tym usług opiekuńczych, medycznych, wsparcia psychologicznego i innych. Rodzinom oferowane mogą być usługi wytchnieniowe, wsparcie psychologiczne, grupy samopomocowe. Część z tych zadań można byłoby zlecać wyspecjalizowanym NGO.
- Rodzinom chorych należy zaoferować także wsparcie informacyjne.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy lub gminny,
- ośrodki pomocy społecznej,
- NGO,
- NFZ.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- koordynacja i kontrola ze strony gminy/powiatu.

Przykłady dobrych praktyk:

- **Model sieci poradni zaburzeń pamięci** (Francja). Projekt na lata 2014-2019 ogłoszony przez prezydenta F. Hollande`a, w ramach Krajowego Planu Leczenia Alzheimera i chorób pokrewnych. Jego celem jest m.in. poprawa diagnostyki i leczenia przez zacieśnienie współpracy między lekarzem pierwszego kontaktu a neurologiem. A ponadto ułatwienie im dostępu do wiedzy o chorobie przez utworzenie sieci ośrodków eksperckich i ośrodków referencyjnych.
- **Le guide de l'aidant familial** (Francja) (Przewodnik opiekuna rodzinnego). Dostępny w Internecie poradnik wyjaśniający, między innymi, kogo uznaje się za opiekuna rodzinnego osób niesamodzielnych, do jakich instytucji mogą opiekunowie zwracać się o wsparcie, jakie są prawa podopiecznych i opiekunów, jak organizować sobie życie codzienne, gdzie szukać niezbędnych informacji itd. Wydawcą przewodnika był (w 2007 r.) rząd francuski – Ministère de la Santé et des Solidarités.

Zadanie 18: Rozwój lokalnych inicjatyw międzygeneracyjnego wolontariatu opiekuńczego oraz wolontariatu w formule – seniorzy dla seniorów.

Forma realizacji:

- Rozwój na poziomie gmin inicjatywy wolontariatu międzygeneracyjnego, który z jednej strony może rozwiązywać problemy deficytu usług i oferty wsparcia tradycyjnych systemów lokalnej polityki społecznej, a z drugiej strony może przyczyniać się do większej integracji międzygeneracyjnej i przełamywania pokoleniowych stereotypów. Realizacja formuły „seniorzy dla seniorów” polega na włączeniu młodszych i bardziej samodzielnych seniorów, będących w lepszej kondycji psychofizycznej do pomocy i wsparcia w działaniach opiekuńczo-pomocowych dla starszych, mniej samodzielnych osób.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy lub gminny,
- powiatowe centra pomocy rodzinie,
- ośrodki pomocy społecznej,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- sieć współdziałania;
- instytucje – lokalne centra seniora,
- lokalne centra wolontariatu.

Przykład dobrej praktyki:

- **Pomoc sąsiedzka** (Siemianowice Śląskie). Proste rozwiązanie polegające na utworzeniu na stronie Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej zakładki, która umożliwia tworzenie bazy o osobach gotowych do pomocy innym osobom mieszkającym w sąsiedztwie oraz bazy osób oczekujących pomocy. Zgłoszenia drogą internetową następują po wypełnieniu formularza. Dane te są następnie weryfikowane przez pracownika Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej, a następnie publikowane w zakładce z zachowaniem anonimowości (podawana jest tylko nazwa ulicy, rodzaj pomocy i godziny, w których pomoc może być oferowana).

2.5. Cel priorytetowy 5

Tabela 30. Cele szczegółowe 19-22 (2) i wynikające z nich zadania dla gmin i/lub powiatów.

Kształtowanie przestrzeni publicznej przyjaznej dla osób w każdym wieku, w tym szczególnie osób starszych	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla gmin i/lub powiatów
CS 19. Rozwój nowoczesnego transportu publicznego	Z.19. Zapewnienie transportu publicznego przyjaznego seniorom
CS 20. Kształtowanie wspólnej przestrzeni lokalnej	Z.20. Lokalne projekty zagospodarowania przestrzeni przy udziale przedstawicieli środowiska seniorów
CS 21. Wprowadzenie ułatwień architektonicznych dla osób o ograniczonej sprawności	Z.21. Lokalne projekty dostosowywania infrastruktury użyteczności publicznej do potrzeb seniorów
CS 22. Praca środowiskowa i otwarcie placówek opiekuńczych na środowisko	Z.22. Rozwój senioralnej pracy środowiskowej wykorzystującej zasoby instytucji opiekuńczych powiatów i gmin oraz lokalny kapitał społeczny

Zadanie 19: Zapewnienie transportu publicznego przyjaznego seniorom.

Forma realizacji:

- Wdrożenie przez powiaty i gminy programów dostosowywania transportu publicznego do potrzeb osób starszych, w tym osób z dysfunkcjami. Siatka komunikacji publicznej powinna być ze sobą zintegrowana i skoordynowana oraz zorganizowana w sposób odpowiadający na specyficzne potrzeby osób starszych, uwzględniając także miejsce zamieszkania seniorów, szczególnie na terenach nisko zurbanizowanych. Dostosowanie taboru autobusowego czy tramwajowego do potrzeb osób starszych i z niepełnosprawnościami, a także dostosowanie infrastruktury przystankowej jest wyzwaniem dla władz samorządowych Mazowsza.
- Wprowadzenie indywidualnych rozwiązań transportowych dla osób starszych.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- NGO,
- firmy transportowe.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- międzysektorowe partnerstwo w układach funkcjonalnych,
- lokalne centra seniora.

Przykład dobrej praktyki:

- **Program Taxi 75+** (Wrocław) Uprawnienie do określonej liczby bezpłatnych przejazdów taksówką, dla osób, które ukończyły 75 lat i są posiadaczami Wrocławskiej Karty Seniora. Program finansuje miasto na podstawie umowy z korporacją taksówkową, która złożyła najkorzystniejszą ofertę. Obsługą kart zajmuje się Wrocławskie Centrum Seniora we współpracy ze Stowarzyszeniem „Żółty Parasol”. Podobne rozwiązania pod nazwą „taksówka dla seniora” oferują też inne miasta np.: Inowrocław, Poznań, Kielce.

Zadanie 20: Lokalne projekty zagospodarowania przestrzeni przy udziale przedstawicieli środowiska seniorów.

Forma realizacji:

- Gminy i powiaty w polityce zagospodarowania przestrzennego powinny uwzględniać potrzeby seniorów poprzez projektowanie uniwersalne, a także poprzez włączanie seniorów w proces konsultacji społecznych i współdecydowania. Wiele decyzji administracyjnych dotyczących rozwoju polityki zagospodarowania przestrzennego nie uwzględnia specyficznych potrzeb osób starszych.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- instytucje – lokalne centra seniora lub lokalni pełnomocnicy ds. seniorów.

Przykład dobrej praktyki:

- Spacerzy i mapy sentymentalne. Projekt zrealizowany w Gdyni przy współpracy miasta z instytucjami sektora pozarządowego, polegający na zwiększaniu udziału mieszkańców w kształtowaniu przestrzeni miejskiej, przez prowadzenie wywiadów i organizowanie wspólnych (z organizatorami) spacerów po mieście. Seniorzy występowali jako konsultanci, a wspomnienia, którymi się dzielili umożliwiły wydobycie istotnych elementów rewitalizowanych obszarów miejskich, zachowaniu tradycji i dziedzictwa, a także projektowaniu takich zmian w przestrzeni, które są przyjazne osobom starszym. Istotnym warunkiem sukcesu jest jednak udział profesjonalnych wykonawców, przygotowanych do prowadzenia tego rodzaju warsztatów.

Zadanie 21: Lokalne projekty dostosowywania infrastruktury użyteczności publicznej do potrzeb seniorów.

Forma realizacji:

- Należy podejmować wysiłek stałego wprowadzania zróżnicowanych (pod względem skali, złożoności czy kosztów) rozwiązań, służących dostosowywaniu infrastruktury użyteczności publicznej do potrzeb różnych grup mieszkańców – dla kreowania przestrzeni uniwersalnej, nie wykluczającej nikogo z uczestnictwa. W grę wchodzi po pierwsze rozwiązania dotyczące likwidacji/ograniczenia istniejących już barier architektonicznych i niefunkcjonalności w konstrukcji ulic, chodników, sygnalizacji czy w organizacji i wyposażeniu komunikacji publicznej. Po drugie, promowanie i wspieranie projektowania „przyjaznego dla wszystkich” w przypadku nowych inwestycji. Obok wspomnianych wyżej przedsięwzięć, istnieje szerokie spektrum możliwości dla wprowadzania tzw. rozwiązań „miękkich”. Dotyczy to zwłaszcza informacji w miejscach publicznych (wielkość czcionki napisów, podświetlenie informacji, informacja głosowa, aplikacje i wyszukiwarki internetowe informujące o utrudnieniach, odrębne procedury ewakuacji osób z niepełnosprawnościami); ustawianie ławek i odpowiednie zaprojektowanie ich rozmieszczenia, dostęp do toalet, itp.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- okresowe audyty przestrzeni publicznej pod kątem istniejących ograniczeń i upowszechnianie ich wyników,
- lokalne centra seniora.

Zadanie 22: Rozwój senioralnej pracy środowiskowej wykorzystującej zasoby instytucji opiekuńczych powiatów i gmin oraz lokalny kapitał społeczny.

Forma realizacji:

- Gminy powinny prowadzić pracę środowiskową z osobami starszymi, aby aktywnie włączać seniorów mieszkających w swoich mieszkaniach i w placówkach opiekuńczych w procesy partycypacji społecznej i kulturalnej. Rozwijane powinny być inicjatywy, w których wykorzystywane są zasoby lokalowe i kadrowe placówek i które jednocześnie integrują mieszkańców domów pomocy społecznej i innych instytucji z ich samodzielnie mieszkającymi sąsiadami. Może to odbywać się poprzez organizowanie wspólnych imprez, włączanie osób spoza domów pomocy społecznej w prowadzone tam zajęcia programowe lub udostępnianie usług w tych placówkach - okolicznym mieszkańcom.
- Warto implementować w gminach takie metody jak organizowanie społeczności lokalnej, centrum aktywności lokalnej itp.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- sieci współdziałania;
- instytucje – powiatowe/gminne centra seniora.

Przykład dobrej praktyki:

- **Dom sąsiedzki.** Pomysł domów sąsiedzkich powstał w Holandii. To pomysł „centrów” społecznych, czyli miejsc (budynek) otwartych dla społeczności lokalnej (szanujący jej różnorodność), umożliwiających budowanie wspólnoty sąsiadów, podejmowanie różnego rodzaju aktywności, uruchamianie zróżnicowanego potencjału i sprzyjających integracji, w tym integracji międzypokoleniowej. Organizatorem może być samorząd, organizacja pozarządowa, lub może to być wspólne przedsięwzięcie. Istnieje wiele modeli funkcjonowania domów sąsiedzkich. W Polsce przykładem są: domy sąsiedzkie w Trójmieście, czy Dom Sąsiedzki „Szmulowizna” w Warszawie.

2.6. Cel priorytetowy 6

Tabela 31. Cele szczegółowe 23-26 (2) i wynikające z nich zadania dla gmin i/lub powiatów.

Kształtowanie dostępnej i wysokiej jakości oferty spędzania czasu wolnego	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla gmin i/lub powiatów
CS 23. Rozwój infrastruktury kulturalnej i rekreacyjnej	Z.23. Gminne inwestycje w infrastrukturę kulturalno-rekreacyjną na potrzeby seniorów
CS 24. Zwiększenie faktycznej dostępności dla osób starszych form spędzania czasu wolnego (spektakli, wystaw itd.).	Z.24. Projekty gminne i powiatowe ułatwiające udział samodzielnych osób starszych w kulturze, rekreacji, turystyce i edukacji.
CS 25. Rozwój wolontariatu międzygeneracyjnego (nakierowanego na organizację czasu wolnego)	Z.25. Rozwój lokalnych inicjatyw wolontariatu międzygeneracyjnego oraz wolontariatu w formule – seniorzy dla seniorów
CS 26. Uwzględnienie w ofercie kulturalnej i wolnego czasu osób nieopuszczających mieszkania	Z.26. Rozwój rozwiązań technologicznych i tradycyjnych ułatwiających udział w kulturze osobom mającym trudności z wychodzeniem z domu

Zadanie 23: Gminne inwestycje w infrastrukturę kulturalno-rekreacyjną na potrzeby seniorów.

Forma realizacji:

- Aktywizacja i integracja społeczna seniorów dzięki zapewnieniu odpowiedniego budynku (części budynku) i przestrzeni wokół niego (park, ogród). Obiekty takie powinny oferować zróżnicowany program dla osób w różnym wieku, być pozbawione barier architektonicznych. Mogą być tworzone z wykorzystaniem istniejącej infrastruktury społecznej (np. likwidowana szkoła, remiza Ochotniczej Straży Pożarnej, itp.).

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowe centra pomocy rodzinie,
- ośrodki pomocy społecznej,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- stowarzyszenia,
- ochotnicze straże pożarne,
- koła gospodyń wiejskich.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- sieć współdziałania,
- gminny/powiatowy pełnomocnik ds. seniorów.

Przykład dobrej praktyki:

- **Wczasy na działkach.** Efektywne wykorzystanie dla dobra seniorów infrastruktury pracowniczych ogrodów działkowych. Turnusy wypoczynkowe dla seniorów organizowane w mieście przez samorząd lokalny lub organizację pozarządową przy współpracy z podmiotami zarządzającymi działkami pracowniczymi. Osoby starsze przebywają na terenie ogrodów działkowych przez ok. 8 godz. dziennie. Korzystają z pomieszczeń (świetlice, działkowe kluby) i terenów wspólnych, uczestniczą w zajęciach organizowanych przez animatorów. Często nawiązują znajomości z użytkownikami działek. Posiłki dowożone są z zewnętrznej kuchni (np. przez firmę cateringową).

Zadanie 24: Projekty gminne i powiatowe ułatwiające udział samodzielnych osób starszych w kulturze, rekreacji, turystyce i edukacji.

Forma realizacji:

- Realizowanie na terenie gminy lub powiatu projektów zachęcających samodzielnych, relatywnie sprawnych seniorów do aktywnej partycypacji w kulturze, rekreacji, turystyce i edukacji poprzez: udostępnianie łatwiej osiągalnych miejsc na widowni, promocję wydarzeń dostosowaną do możliwości absorpcji informacji przez seniorów, ułatwienia komunikacyjne.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowe centra pomocy rodzinie,
- ośrodki pomocy społecznej,
- placówki oświatowe i kulturalne,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- ośrodki sportu i rekreacji,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- powiatowe/gminne centra seniora

Przykład dobrej praktyki:

- **Pora seniora w powiecie myśliborskim.** To zbiór przedsięwzięć projektowanych specjalnie dla seniorów z zaniedbanych terenów wiejskich, pozbawionych faktycznie oferty spędzania czasu wolnego i dostępu do instytucji kultury, a do tego mieszkających we wsiach bez dobrych połączeń komunikacyjnych. Walorem projektu jest to, że dla każdej wsi opracowano odrębny pakiet ofert, realizowanych bądź w formie zorganizowanych wyjazdów na miejscu z wykorzystaniem istniejącej infrastruktury (szkoła, świetlica, remiza, boisko). Inne ważne cechy to: wykorzystanie mieszkańców cieszących się zaufaniem jako „łączników wiejskich”, którzy osobiście odwiedzali seniorów zachęcając do udziału w imprezach oraz prowadzenie dla seniorów warsztatów w zakresie pracy metodami projektowymi, by uruchomić ich potencjał do inicjatyw oddolnych. Projekt realizowany jest etapowo, stopniowo rozszerzany na kolejne wsie w powiecie. Pomysłodawcą i wykonawcą jest Polska Fundacja Społeczeństwa Przedsiębiorczego. Finansowany jest ze środków programu ASOS i wspierany przez budżet powiatu myśliborskiego.

Zadanie 25: Rozwój lokalnych inicjatyw wolontariatu międzygeneracyjnego oraz wolontariatu w formule – seniorzy dla seniorów, nakierowanego na organizację czasu wolnego.

Forma realizacji:

- Wolontariat międzygeneracyjny i wewnątrzgeneracyjny nakierowany na organizację czasu wolnego opiera się na założeniu, że osoby starsze mogą być inicjatorami i organizatorami różnorodnych aktywności w czasie wolnym. Taki wolontariat może obejmować, między innymi: czytanie książek i prasy osobom niedowidzącym, tworzenie zespołów samokształceniowych, organizowanie klubów czytelniczych.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- placówki oświatowe i kulturalne,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- centra wolontariatu,
- centra seniora.

Przykład dobrej praktyki:

- **Seniorzy w akcji.** Organizowany przez Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „e” i Polsko-Amerykańską Fundację Wolności, ogólnopolski konkurs dotacyjny połączony z formułą inkubatora pomysłów (warsztaty, konsultacje ze specjalistami itd.). Konkurs dotyczy działań społecznych osób starszych i inicjatyw międzypokoleniowych. Konkurs skierowany jest do osób 60+ i do par międzypokoleniowych, które mają pomysł na projekt społeczny, chcą pracować nad jego rozwojem i zrealizować przy wsparciu ekspertów, doświadczonych animatorów i uczestników programu.

Zadanie 26: Rozwój rozwiązań technologicznych i tradycyjnych ułatwiających udział w kulturze osobom mającym trudności z wychodzeniem z domu.

Forma realizacji:

- Samorządy powinny poszukiwać zastosowania rozwiązań technologicznych, a także usług asystenckich w celu skutecznego umożliwienia seniorom z ograniczoną mobilnością udziału w kulturze i obrządkach religijnych. Formą umożliwiającą uczestnictwo w kulturze są np. internetowe transmisje wydarzeń kulturalnych w gminie.

Podmioty realizujące:

- powiatowy i gminny,
- placówki oświatowe i kulturalne,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- centra wolontariatu,
- centra seniora.

Przykład dobrej praktyki:

- **Książka do domu.** Inicjatywa Miejskiej Biblioteki Publicznej w Słupsku. Polega na bezpłatnym dostarczaniu do domu książek osobom, które mają trudności w opuszczaniu mieszkania. Poza zaspokajaniem potrzeby czytelnictwa, projekt ma na celu łagodzenie izolacji i poczucia osamotnienia, przeciwdziałanie apatii i bezradności. Osoba dostarczająca książki, nie pełni roli kuriera ale poświęca danej osobie czas – jest słuchaczem, powiernikiem, doradcą w sprawach literatury lub innych dotyczących codzienności. Ważne jest bezpieczeństwo osób starszych i dlatego bibliotekarz lub wolontariusz odwiedzający czytelnika posiada odpowiedni imienny dokument i pierwszą wizytę odbywa w towarzystwie kierownika filii biblioteki usytuowanej najbliżej. Cenne jest też utrzymywanie przez dostarczających książki kontaktów z członkami rodzin czytelnika. Podobne rozwiązania są praktykowane w wielu innych bibliotekach.

2.7. Cel priorytetowy 7

Tabela 32. Cele szczegółowe 27-28 (2) i wynikające z nich zadania dla gmin i/lub powiatów.

Stwarzanie możliwości realizowania przez osoby starzejące się i starsze edukacji przez całe życie (LLL)	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla gmin i/lub powiatów
CS 27. Rozwój różnych form edukacji dla osób starszych i w wieku przedemerytalnym	Z.27. Organizacja seminariów i warsztatów edukacyjnych dla grup względnie jednolitych wiekowo
CS 28. Rozwój edukacji międzypokoleniowej	Z.28. Realizacja międzypokoleniowych projektów z zakresu edukacji przez całe życie

Zadanie 27: Organizacja konferencji, seminariów i warsztatów edukacyjnych dla grup względnie jednolitych wiekowo.

Forma realizacji:

- Gminy i/lub powiaty powinny inicjować i wspierać organizacyjnie warsztaty i seminaria dla osób starzejących się i starszych. Ich tematyka powinna wynikać z rozpoznania zainteresowań osób starszych i w wieku przedemerytalnym. W konsultacjach tematyki zajęć należy uwzględnić doświadczenia Uniwersytetów Trzeciego Wieku, domów kultury, bibliotek czy centrów aktywizacji lokalnej. Kolejnym etapem jest zorganizowanie cyklu seminariów lub warsztatów wykorzystujących aktywizujące formy dydaktyczne. Materiały dydaktyczne, efekty warsztatów powinny być udostępniane za pośrednictwem Internetu, by mogły zapoznać się z nimi osoby nieuczestniczące w seminarium czy warsztacie.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- placówki oświatowe i kulturalne,
- biblioteki,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- Uniwersytety Trzeciego Wieku,
- uczelnie wyższe.

Przykład dobrej praktyki:

- **Biblioteka dla seniora** (Kłodzko). Specjalnie wyodrębniona w działalności biblioteki i wyróżniona w informacji o bibliotece (na stronie internetowej) oferta dla seniorów. Obejmuje: bezpłatne warsztaty komputerowe odbywające się raz w tygodniu i dotyczące wyszukiwania informacji, edycji tekstu oraz komunikacji w sieci; zajęcia pod nazwą: Akademia Zdrowego i Bezpiecznego Seniora; a także kluby dla seniorów (Klub Koneserów Kina, Klub Stałych Bywalców; klub Kreatywni – Aktywni. Pokolenie 50+ w Bibliotece). Podobna działalność prowadzona jest w wielu bibliotekach publicznych w Polsce i obejmuje najczęściej: kursy komputerowe i bezpłatny dostęp do sprzętu, treningi pamięci, wykłady w ramach programu „Akademia Zdrowego Seniora”, kluby dyskusyjne o książkach, muzyce, filmie, historii.

Zadanie 28: Realizacja międzypokoleniowych projektów z zakresu edukacji przez całe życie.

Forma realizacji:

- Na poziomie powiatów i dużych gmin można tworzyć i rozwijać uniwersytety otwarte – integrujące wszystkie pokolenia. Samorządy mogą tu współpracować z regionalnymi i lokalnymi uczelniami.

- Inne możliwości – to prowadzenie zajęć dla seniorów przez młodych ludzi (uczniów i studentów), ale także prowadzenie szkoleń, kursów, warsztatów dla ludzi młodych przez wysokiej klasy specjalistów już biernych zawodowo.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- placówki oświatowe i kulturalne,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- NGO,
- stowarzyszenia skupiające profesjonalistów w różnych zawodach.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- centra seniorów;
- sieć współpracy.

Przykład dobrej praktyki:

- **Student dla seniora.** Przedsięwzięcie zainicjowane przez Koło Naukowe Wolontariatu przy Instytucie Pracy Socjalnej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (przy współpracy studenckich kół naukowych z innych uczelni). Jest formą cyklicznego wydarzenia zorganizowanego w salach uczelni, w którym seniorzy (zaproszeni przy pomocy różnych kanałów informacyjnych) mieli możliwość uczestniczenia bezpłatnie w odpowiednio sprofilowanych warsztatach, prezentacjach i uzyskać informacje np. o ofercie edukacyjnej dla seniorów.

2.8. Cel priorytetowy 8

Tabela 33. Cele szczegółowe 29-31 (2) i wynikające z nich zadania dla gmin i/lub powiatów.

Rozwój kadr i infrastruktury społecznej służącej m.in. polityce senioralnej	
Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Zadania dla gmin i/lub powiatów
CS 29. Zwiększenie udziału seniorów w procesach programowania i planowania polityki senioralnej	Z.29. Powołanie Powiatowych i Gminnych Rad Seniorów, podnoszenie wiedzy i kompetencji ich członków oraz wspieranie innych form partycypacji seniorów
CS 30. Rozwój i modernizacja infrastruktury społecznej zgodnie z zasadami uniwersalnego projektowania	Z.30. Promocja uniwersalnego projektowania w środowiskach lokalnych
CS 31. Kształcenie pracowników administracji samorządowej i instytucji obsługujących seniorów	Z. 31. Podnoszenie kompetencji osób wykonujących zawody pomocowe

Zadanie 29: Powołanie Powiatowych i Gminnych Rad Seniorów, podnoszenie wiedzy i kompetencji ich członków oraz wspieranie innych form partycypacji seniorów.

Forma realizacji:

- Ustanowienie rady seniorów spełnia wiele pozytywnych funkcji, zarówno w kontekście włączenia osób starszych w proces programowania i planowania lokalnej polityki senioralnej, ale także dla samych lokalnych decydentów, którzy mogą skorzystać z wiedzy i doświadczenia starszych mieszkańców. Obok rad seniorów w gminach należy rozwijać inne formy partycypacji osób starszych w życiu publicznym (np. budżet partycypacyjny, komisje dialogu obywatelskiego).

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- gminne i powiatowe rady seniorów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- lokalne centra seniorów,
- lokalni pełnomocnicy ds. seniorów.

Przykład dobrej praktyki:

- **Gdański Fundusz Senioralny.** Dotacje dla seniorów (grupy co najmniej 5 osobowej ze wskazanym liderem) lub organizacji zaangażowanych w politykę senioralną, na realizację niewielkich przedsięwzięć aktywizujących i integrujących środowisko. Seniorzy mogą zgłosić pomysł, opisany w prostej formie. Specjalna kapituła wybiera pomysły do realizacji przyznając określoną kwotę (500 zł dla grupy i 5000 zł jeśli projekt zgłosiła organizacja). Rozliczenie następuje na podstawie faktur i pisemnego sprawozdania. Środki przeznaczone są zwłaszcza na projekty, w których potencjał seniorów wykorzystywany jest w działaniach na rzecz innych. Są to np.: zajęcia artystyczne, warsztaty, sport i wyjazdy turystyczne, publikacje i informatory.

Zadanie 30: Promocja uniwersalnego projektowania w środowiskach lokalnych.

Forma realizacji:

- Jednostki samorządu lokalnego powinny promować projekty dostosowywania mieszkań do potrzeb osób starszych, w tym z dysfunkcjami. Przykładem promocji takich rozwiązań jest np. wzorcowe „Mieszkanie dla seniora” w Warszawie na osiedlu Wrzeciono. Potrzeby mieszkańców w każdym wieku (szczególnie starszych) muszą być też uwzględniane w procesach rewitalizacji starych osiedli/dzielnicy mieszkaniowych. Do takich działań mogą właściciele nieruchomości zachęcać lokalne konkursy, np. „Super Budynek dla Seniora”, „Lider Srebrnej Rewitalizacji”, „Dobra Przestrzeń dla Każdego”.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- powiatowe i gminne rady seniorów,
- NGO.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- konkursy,
- partycypacyjnie tworzony lokalny program rewitalizacji,
- współpraca komórek funkcjonalnych urzędów gmin i starostw.

Przykład dobrej praktyki:

- **Rewitalizacja Razem** (Szczecin). Projekt oferujący mieszkania na wynajem, przystosowane do potrzeb osób starszych, uzyskane w efekcie rewitalizacji części śródmieścia. Przeznaczone są dla osób, które ukończyły 65 lat i spełniają określone warunki. Mieszkania są nieduże, łatwe do utrzymania i niedrogie w eksploatacji; wyposażone w szerokie drzwi, antypoślizgowe posadzki, odpowiednio umieszczone wyłączniki światła, przystosowane okna itp. Na parterze kompleksu budynków zlokalizowano Ośrodek Wsparcia Dziennego, punkt konsultacyjny MOPS i punkt podstawowej pomocy lekarskiej i pielęgniarskiej. Program jest przedsięwzięciem wspólnym Miasta, Towarzystwa Budownictwa Społecznego i wspólnot mieszkaniowych w kwartale poddanym rewitalizacji.

Zadanie 31: Podnoszenie kompetencji osób wykonujących zawody pomocowe.

Forma realizacji:

- Szkolenia,
- wizyty studyjne dla pracowników różnych instytucji pomocy społecznej pracujących z seniorami,
- warsztaty services design dla pracowników różnych instytucji pomocy społecznej pracujących z seniorami, dla pracowników samorządowej administracji i członków rad seniorów.

Podmioty realizujące:

- samorząd powiatowy i gminny,
- firmy specjalizujące się w services design,
- wyższe uczelnie.

Proponowane mechanizmy koordynacji:

- delegowanie pracowników samorządowych i zachęcanie członków rad seniorów do udziału w wydarzeniach.

ROZDZIAŁ 7. MONITORING I EWALUACJA PROGRAMU

Realizacja Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej na lata 2019-2021 powinna być monitorowana, a proces wdrażania i efekty powinny być poddane ewaluacji po zakończeniu programu. Ponadto, zgodnie z postanowieniami Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020, z częstotliwością nie mniejszą niż co dwa lata należy przygotowywać diagnozę sytuacji osób starszych mieszkających na Mazowszu.

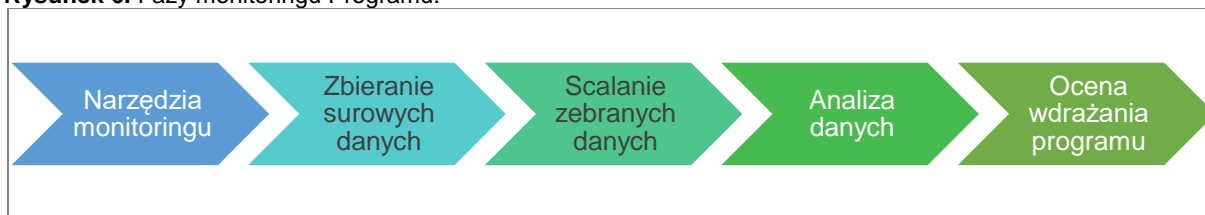
1. Wskaźniki monitorujące realizację Programu w latach 2019-2021

1.1. Założenia

Monitoring jest prostym badaniem mającym na celu sprawdzenie, czy program lub inne zaplanowane działanie przebiega zgodnie z planem. Przeprowadzenie monitoringu musi być zatem poprzedzone przygotowaniem – na podstawie Programu – planu działań zawierającego ich harmonogram, zadania realizatorów oraz źródła zasobów. Zaproponowane poniżej wskaźniki monitorujące dotyczą realizacji Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej, a nie planów poszczególnych działań. Konieczne jest zatem przyjęcie założeń dotyczących procesu monitorowania, które są niezależne od szczegółowych założeń planów przyjętych przez podmioty realizujące poszczególne działania. Są to:

1. przyjęcie 12 miesięcy jako kolejnych okresów oceny (począwszy od daty uchwalenia Programu);
2. opracowanie formularzy sprawozdawczych (będących narzędziami monitoringu) ułatwiających zbieranie informacji i ich porządkowanie w celu osiągnięcia spójności informacji napływających od różnych podmiotów;
3. zaangażowanie w proces monitorowania – w fazie zbierania wyjściowych danych (rys. 5) – jednostek samorządu terytorialnego realizujących poszczególne zadania;
4. uczynienie koordynatorem procesu monitorowania Pełnomocnika Zarządu Województwa Mazowieckiego ds. Polityki Senioralnej, co oznacza udział tego podmiotu w następujących fazach procesu (rys. 5):
 - opracowanie narzędzi służących zbieraniu danych wyjściowych,
 - scalanie zebranych danych wyjściowych;
 - analiza danych;
 - ocena przebiegu realizacji Programu;
5. realizacja monitoringu przez pracowników samorządowych.

Rysunek 6. Fazy monitoringu Programu.

Źródło: opracowanie własne (BSz-J).

1.2. Wskaźniki

Wskaźniki monitorujące muszą być merytorycznie nieskomplikowane, a ich pomiar nie powinien być kosztowny ani organizacyjnie wymagający. Przedstawia je poniższa tabela 34.

Tabela 34. Wskaźniki monitorujące realizację szczegółowych celów Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej.

Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Wskaźniki monitorujące
CS 1. Wspieranie idei uczenia się przez całe życie (LLL) w odniesieniu do osób w wieku przedemerytalnym i emerytalnym	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba samorządów gmin organizujących lub finansujących w analizowanych 12 miesiącach inicjatywy edukacyjne adresowane do osób 50+ ■ liczba samorządów, które uzyskały dofinansowanie w ramach programu ASOS ■ liczba inicjatyw samorządu województwa propagujących LLL ■ zmiana liczby UTW i podobnych inicjatyw na terenie województwa
CS 2. Propagowanie dobrych praktyk dotyczących aktywizacji zawodowej osób w wieku okołoemerytalnym	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba tytułów tradycyjnych (papierowych) publikacji nt. dobrych praktyk w zakresie aktywizacji zawodowej osób 50+ ■ utworzenie i systematyczne uzupełnianie przez Mazowieckie Obserwatorium Rynku Pracy bazy dobrych praktyk aktywizujących osoby w wieku przedemerytalnym ■ liczba lokalnych warsztatów edukacyjnych nt. dobrych praktyk w zakresie aktywizacji zawodowej osób 50+
CS 3. Propagowanie idei zarządzania wiekiem w zakładach pracy	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba szkoleń dla pracodawców nt. zarządzania wiekiem w firmach zorganizowanych (sfinansowanych) przez PUP/WUP ■ zorganizowanie lokalnych i ponadlokalnych sieci wymiany doświadczeń między pracodawcami nt. zarządzania wiekiem – liczba takich inicjatyw ■ liczba pracodawców zgłoszonych do konkursu dla najlepszych praktyk zarządzania wiekiem
CS 4. Rozwój doradztwa zawodowego dla osób w wieku okołoemerytalnym	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba szkoleń dla doradców zawodowych poświęconych pracy z osobami w wieku 50+ ■ liczba doradców biorących udział w takich szkoleniach ■ liczba konsultacji doradców zawodowych z pracownikami 50+ i ich pracodawcami ■ liczba targów pracy dedykowanych dojrzałym osobom aktywnym zawodowo ■ liczba PUP prowadzących coaching i job-coaching dla osób 50+
CS 5. Edukacja ekonomiczna seniorów	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba inicjatyw edukacyjnych (w różnych formach) służących edukacji ekonomicznej seniorów organizowanych przez wszystkie JST
CS 6. Rozwój poradnictwa i poprawa poziomu ochrony klientów (lokalni rzecznicy)	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba gmin organizujących stałe porady prawne dla seniorów ■ liczba powiatów organizujących stałe porady prawne dla seniorów ■ zorganizowanie wojewódzkiego konkursu dla najlepiej działających i przyjaznych seniorom poradni prawnych dla obywateli
CS 7. Rozwój form wsparcia materialnego, a zwłaszcza świadczeń pomocy społecznej	<ul style="list-style-type: none"> ■ odsetek osób starszych wśród klientów pomocy społecznej otrzymujących pomoc finansową i rzeczową ■ przeciętna wysokość zasiłków wypłacanych osobom starszym
CS 8. Rozwój systemu ulg i dopłat dla seniorów	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba i odsetek gmin/powiatów stosujących system ulg dla seniorów (np. Karty Seniora) ■ liczba i odsetek podmiotów wojewódzkich (samorządowych) stosujących ulgi dla osób starszych

Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Wskaźniki monitorujące
CS 9. Rozwój promocji zdrowia	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba wojewódzkich programów promocji zdrowia ■ liczba i odsetek gmin/powiatów realizujących programy promocji zdrowia
CS 10. Poprawa dostępności do specjalistycznych usług zdrowotnych, zwłaszcza geriatrycznych	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba lekarzy geriatrów praktykujących w tej specjalności na terenie województwa ■ odsetek powiatów bez lekarzy geriatrów ■ liczba przychodni rehabilitacyjnych na 10 tys. mieszkańców w poszczególnych powiatach
CS 11. Rozwój programów profilaktyki zdrowotnej	<ul style="list-style-type: none"> ■ monitoring jakości powietrza w gminach i publikacja w Internecie mapy jakości powietrza w województwie ■ liczba osób starszych uczestniczących w badaniach profilaktycznych finansowanych przez NFZ w województwie i w powiatach
CS 12. Doskonalenie diagnozy potrzeb zdrowotnych osób starszych	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba i odsetek gmin prowadzących Bilans Zdrowia Seniora ■ opracowanie i aktualizacja bilansu potrzeb zdrowotnych seniorów w województwie
CS 13. Poprawa jakości środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba działań edukacyjnych (szkoleń, studiów podyplomowych) dla organizatorów środowiskowych usług społecznych ■ liczba i odsetek gmin, w których żaden pracownik pomocy społecznej nie uczestniczył w szkoleniach MCPS i studiach organizowanych na zlecenie MCPS w latach minionych ■ liczba i odsetek gmin prowadzących mieszkania chronione lub wspomagane dla osób starszych ■ liczba i odsetek gmin / powiatów prowadzących Centra Seniora zajmujące się koordynacją różnorodnych usług społecznych dla tej zbiorowości
CS 14. Zwiększenie dostępności środowiskowych usług społecznych umożliwiających samodzielne funkcjonowanie osób starszych	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba osób korzystających z usług opiekuńczych, specjalistycznych usług opiekuńczych ■ opracowanie i coroczna aktualizacja wojewódzkiego bilansu potrzeb w zakresie pomocy środowiskowej dla osób starszych
CS 15. Wzrost liczby i różnorodności instytucji opieki całodobowej	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba rodzinnych domów pomocy ■ odsetek powiatów, w których nie ma żadnego DPS ■ opracowanie i coroczna aktualizacja wojewódzkiego bilansu potrzeb w zakresie opieki całodobowej dla osób starszych
CS 16. Rozszerzenie oferty usług półstacjonarnych/dziennych	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba i odsetek gmin, w których nie ma dziennych domów pomocy lub domów senior + lub klubów Senior+ ■ opracowanie i aktualizacja wojewódzkiego bilansu potrzeb w zakresie pomocy dziennej / półstacjonarnej dla osób starszych
CS 17. Wsparcie osób starszych i ich rodzin będących w szczególnie trudnej sytuacji życiowej	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba i odsetek gmin/ powiatów organizujących usługi wytchnieniowe dla rodzinnych (nieformalnych) opiekunów osób niesamodzielnych ■ liczba wojewódzkich, powiatowych i gminnych konferencji poświęconych usługom wytchnieniowym ■ liczba wydarzeń zorganizowanych w celu osiągnięcia celu CS 17
CS 18. Wsparcie dla wolontariatu (opiekuńczego)	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba wolontariuszy aktywnych w pozarządowych organizacjach opiekuńczych ■ liczba i odsetek publicznych placówek opiekuńczych (stacjonarnych i dziennych), w których pracują wolontariusze ■ liczba wojewódzkich, powiatowych i gminnych konferencji poświęconych wolontariatowi opiekuńczemu

Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Wskaźniki monitorujące
CS 19. Rozwój nowoczesnego transportu publicznego	<ul style="list-style-type: none"> ■ sporządzenie i aktualizacja wojewódzkiej mapy transportu publicznego uwzględniającej profil demograficzny obszarów stanowiących „białe plamy” ■ odsetek pojazdów niskopodłogowych w transporcie publicznym ■ odsetek gmin/powiatów dedykujących seniorom zindywidualizowane formy transportu (np. „Taksówka dla Seniora”)
CS 20. Kształtowanie wspólnej przestrzeni lokalnej	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba warsztatów edukacyjnych i konferencji poświęconych przestrzeni publicznej przyjaznej seniorom ■ liczba lokalnych konkursów na miejsca przyjazne seniorom
CS 21. Wprowadzenie ułatwień architektonicznych dla osób o ograniczonej sprawności	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba i odsetek gmin, które przeprowadziły audyt barier architektonicznych w przestrzeni publicznej ■ liczba i odsetek gmin, które przeprowadziły audyt budynków mieszkalnych pod kątem braku wind i innych utrudnień dla osób o ograniczonej sprawności ■ liczba inicjatyw samorządu województwa w zakresie promowania dobrych praktyk w architekturze i urbanistyce (np. konkursy na prace dyplomowe)
CS 22. Otwarcie placówek opiekuńczych na środowisko	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba warsztatów poświęconych wymianie doświadczeń i upowszechnianiu dobrych praktyk ■ Liczba gmin, w których przynajmniej jedna placówka stacjonarna realizuje działania integrujące ze środowiskiem lokalnym
CS 23. Rozwój infrastruktury kulturalnej i rekreacyjnej	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba i odsetek gmin, w których nie ma żadnej biblioteki lub ośrodka kultury ■ liczba gmin, w których nie organizuje się zajęć rekreacyjno-sportowych dla seniorów ■ odsetek gmin/powiatów, w których udostępnia się seniorom szkolne obiekty sportowe
CS 24. Zwiększenie faktycznej dostępności dla osób starszych form spędzania czasu wolnego (spektakli, wystaw itd.).	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba i odsetek gmin, w których systematycznie stosuje się rozwiązania ułatwiające osobom starszym dostęp do instytucji kultury, imprez kulturalnych i rekreacyjnych
CS 25. Rozwój wolontariatu międzygeneracyjnego nakierowanego na organizację czasu wolnego	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba gmin, w których wolontariusze w różnym wieku organizują lub współorganizują imprezy kulturalne i rekreacyjne
CS 26. Uwzględnienie w ofercie kulturalnej i wolnego czasu osób nieopuszczających mieszkania	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba gmin, w których istnieje program dostarczania książek z biblioteki publicznej do domu ■ liczba gmin przeprowadzających przez Internet transmisje gminnych wydarzeń kulturalnych
CS 27. Rozwój różnych form edukacji dla osób starszych i w wieku przedemerytalnym	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba konferencji i szkoleń poświęconych edukacji w starszym wieku ■ wdrożenie do programów placówek doskonalenia nauczycieli problematyki gerontologicznej i geragogicznej
CS 28. Rozwój edukacji międzypokoleniowej	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba gmin, w których funkcjonują uniwersytety otwarte lub podobne wielopokoleniowe formy edukacji ■ organizacja wojewódzkiego konkursu na międzypokoleniowe projekty edukacyjne
CS 29. Zwiększenie udziału seniorów w procesach programowania i planowania polityki senioralnej	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba powiatowych rad seniorów ■ liczba gmin, w których działają rady seniorów ■ liczba szkoleń i warsztatów edukacyjnych dla członków rad seniorów

Cele szczegółowe regionalnej polityki senioralnej	Wskaźniki monitorujące
CS 30. Rozwój i modernizacja infrastruktury społecznej zgodnie z zasadami uniwersalnego projektowania	<ul style="list-style-type: none"> ■ liczba szkoleń, konferencji, spacerów badawczych służących upowszechnianiu zasad uniwersalnego projektowania ■ konkursy powiatowe i wojewódzki na budynek, osiedle zrealizowane zgodnie z zasadami uniwersalnego projektowania
CS 31. Kształcenie pracowników administracji samorządowej i instytucji obsługujących seniorów	<ul style="list-style-type: none"> ■ przeprowadzenie i aktualizacja diagnozy potrzeb edukacyjnych pracowników pomocy społecznej na Mazowszu ■ liczba uczestników gminnych i powiatowych szkoleń poświęconych problemom osób starszych i sposobom ich zaspokajania

2. Metodyka ewaluacji i wskaźniki ewaluacyjne

2.1. Metodyka ewaluacji ex-post

Ewaluacja jest pojęciem mającym liczne definicje. Dla potrzeb Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej na lata 2019-2021 przyjmuje się, że jest to proces zbierania i analizy danych oraz oceny przebiegu wdrożenia i efektów przy wykorzystaniu kryteriów ewaluacyjnych. Programu. Przewiduje się przeprowadzenie ewaluacji ex-post (ramka 2).

Ramka 2. Ewaluacja ex-post

- Przeprowadzana jest po zakończeniu realizacji projektu/programu
 - Ocenia na ile udało się osiągnąć założone cele
 - Ocenia skuteczność i efektywność interwencji oraz jej trafność i użyteczność
 - Bada długotrwałe efekty (oddziaływanie) projektu/programu oraz ich trwałość
 - Stanowi cenne źródło informacji użytecznych przy planowaniu kolejnych interwencji.
- (Polskie Towarzystwo Ewaluacyjne)

Powinna to być ewaluacja zewnętrzna, jednak w przypadku braku środków na ten cel możliwe jest poprzestanie na ewaluacji wewnętrznej. Obok dostępności środków finansowych, decyzja o wewnętrznym lub zewnętrznym charakterze ewaluacji musi być podyktowana dostępnością kadr przygotowanych do jej przeprowadzenia oraz bilansem zalet i wad takiego rozwiązania (ramka 3 i 4).

Ramka 3. Ewaluacja zewnętrzna

Ewaluator jest niezależny od podmiotu realizującego program.

Zalety:

- obiektywizm badań i oceny;
- „świeże spojrzenie” na ewaluowany program, nowe pomysły, niekonwencjonalne rozwiązania;
- wykorzystanie eksperckiej wiedzy i umiejętności;

- ewaluacja możliwa nawet przy ograniczonych zasobach instytucji zlecającej badania (zleceniodawcy).
Ograniczenia:
- wyższe koszty niż w przypadku ewaluacji wewnętrznej;
- mniejsza kontrola zleceniodawcy nad procesem ewaluacji;
- ograniczona liczba wyspecjalizowanych podmiotów kompetentnie przeprowadzających ewaluację.
(por.: www.archiwum.parp.gov.pl)

Ramka 4. Ewaluacja wewnętrzna

Ewaluator jest bezpośrednio związany z podmiotem realizującym oceniany program, często jest to pracownik tej instytucji (organizacji).

Zalety:

- dobra znajomość przez ewaluatora programu i zasad jego realizacji;
- większe zainteresowanie wdrażaniem i monitorowaniem rekomendacji przedstawionych w raporcie ewaluacyjnym;
- zdobywanie know-how w dziedzinie ewaluacji przez pracowników instytucji realizującej program;
- bezpośrednia kontrola procesu ewaluacji ze strony zleceniodawcy;
- niższe koszty niż w przypadku ewaluacji zewnętrznej;
- możliwość zbierania danych po zamknięciu procesu ewaluacji.

Ograniczenia:

- ryzyko stronniczości ocen;
- ograniczona liczba metod możliwych do wykorzystania w ewaluacji;
- dodatkowe obciążenie personelu instytucji realizującej realizowany program.

(por: www.archiwum.parp.gov.pl)

Zależnie od tego, czy ewaluacja ex-post Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej będzie miała charakter wewnętrzny czy zewnętrzny, procesy te będą różnić się ze względu na uczestników, kryteria, źródła danych i metody. Syntetycznie ukazuje to tabela 35.

Tabela 35. Charakterystyka wewnętrznej i zewnętrznej ewaluacji Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej.

Wyszczególnienie	Ewaluacja wewnętrzna	Ewaluacja zewnętrzna
Ewaluatorzy	Pracownicy instytucji zlecającej (MCPS)	Eksperti zewnętrzni
Źródła danych	<ul style="list-style-type: none"> ■ Sprawozdawczość podmiotów wykonujących zadania ■ Dane gromadzone i przetwarzane przez GUS 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Sprawozdawczość podmiotów wykonujących zadania ■ Dane gromadzone i przetwarzane przez GUS
Kryteria ewaluacji	<ul style="list-style-type: none"> ■ Skuteczność ■ Efektywność ■ Trwałość 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Skuteczność ■ Efektywność ■ Trafność

Wyszczególnienie	Ewaluacja wewnętrzna	Ewaluacja zewnętrzna
Metody zbierania danych	<ul style="list-style-type: none"> ■ Analiza sprawozdań podmiotów wykonujących zadania ■ Analiza danych gromadzonych i przetwarzanych przez GUS ■ Częstkowe ankiety ewaluacyjne wypełniane przez beneficjentów poszczególnych projektów ■ Analiza stron internetowych podmiotów realizujących projekty w ramach Programu 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Analiza sprawozdań podmiotów wykonujących zadania ■ Analiza danych gromadzonych i przetwarzanych przez GUS ■ Analiza stron internetowych podmiotów realizujących projekty w ramach Programu ■ Częstkowe ankiety ewaluacyjne wypełniane przez beneficjentów poszczególnych projektów ■ Wywiady grupowe zogniskowane z beneficjentami wybranych projektów realizowanych w ramach Programu ■ Badania sondażowe prowadzone wśród realizatorów programu w powiatach i gminach ■ Wywiady indywidualne pogłębione z realizatorami projektu w samorządzie województwa ■ Wywiady indywidualne lub grupowe swobodne z członkami rad seniorów i gremiów je integrujących
Metody oceny	<ul style="list-style-type: none"> ■ Ustalanie osiągniętych do końca 2021 r. wartości wskaźników ewaluacyjnych ■ Panele dyskusyjne z interesariuszami ■ Analiza SWOT 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Ustalanie osiągniętych do końca 2021 r. wartości wskaźników ewaluacyjnych ■ Panele dyskusyjne z interesariuszami ■ Analiza SWOT ■ Benchmarking ■ Metoda delficka

Źródło: opracowanie własne (BSz-J)

2.2. Wskaźniki ewaluacyjne i kontekstowe

Ewaluacja dotyczyć będzie realizacji priorytetowych celów Programu. Prowadzona będzie metodami jakościowymi i ilościowymi. Oceny i wnioski będą formułowane dla poziomu województwa, gdyż badanie to ma służyć dalszym inicjatywom Samorządu Województwa Mazowieckiego. W analizach ilościowych wykorzystane zostaną wskaźniki ewaluacyjne (nakładów i efektów) (tab. 36) oraz wskaźniki kontekstowe (ukazujące zmiany mające znaczenie dla interpretacji wskaźników ewaluacyjnych – tab. 37).

Tabela 36. Ilościowe wskaźniki ewaluacyjne Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej.

Cele priorytetowe regionalnej polityki senioralnej	Wskaźniki ewaluacyjne dla województwa
1. Wydłużenie aktywności zawodowej osób zbliżających się do wieku emerytalnego i osiągających wiek emerytalny	<ul style="list-style-type: none"> ■ Liczba emerytów (ogółem, mężczyźni, kobiety) – 2017 r. i 2021 r. ■ Przeciętny wiek przejścia na emeryturę w ZUS – 2017 r. i 2021 r.
	<ul style="list-style-type: none"> ■ Wybrane wskaźniki monitorujące
2. Kształtowanie warunków dla poprawy bezpieczeństwa materialnego seniorów	<ul style="list-style-type: none"> ■ Odsetek osób starszych żyjących poniżej relatywnej linii ubóstwa ■ Odsetek gmin stosujących ulgowe opłaty za różnorodne usługi dla seniorów
	<ul style="list-style-type: none"> ■ Wybrane wskaźniki monitorujące

Cele priorytetowe regionalnej polityki senioralnej	Wskaźniki ewaluacyjne dla województwa
3. Poprawa kondycji zdrowotnej osób starszych	<ul style="list-style-type: none"> ■ Wskaźnik chorobowości w populacji w wieku 50 lat i więcej – choroby układu krążenia ■ Wskaźnik chorobowości w populacji w wieku 50 lat i więcej – choroby nowotworowe ■ Liczba praktykujących lekarzy geriatrów na 10 tys. osób w wieku 75 lat i więcej ■ Uczestnicy programów profilaktycznych i przesiewowych adresowanych do osób starszych – odsetek populacji, do której dany program jest adresowany
4. Rozwój i deinstytucjonalizacja usług społecznych będących źródłem opieki i wsparcia dla osób o ograniczonej sprawności	<ul style="list-style-type: none"> ■ Wybrane wskaźniki monitorujące ■ Liczba dziennych form wsparcia (DDP, Senior +, DDOM, ŚDS dla seniorów itd.) ■ Liczby osób korzystających z dziennych form wsparcia (DDP, Senior +, DDOM, ŚDS dla seniorów itd.) ■ Publiczne wydatki na dzienne formy wsparcia (j/w) ■ Liczba osób otrzymujących usługi opiekuńcze i specjalistyczne usługi opiekuńcze ■ Publiczne wydatki na usługi opiekuńcze i specjalistyczne usługi opiekuńcze ■ Udział wydatków na pomoc (opiekę) społeczną w budżetach JST
5. Kształtowanie przestrzeni publicznej przyjaznej dla osób w każdym wieku, w tym szczególnie osób starszych	<ul style="list-style-type: none"> ■ Wybrane wskaźniki monitorujące
6. Kształtowanie dostępnej i wysokiej jakości oferty spędzania czasu wolnego	<ul style="list-style-type: none"> ■ Udział wydatków na kulturę, edukację pozaszkolną i rekreację w budżetach JST ■ Wybrane wskaźniki monitorujące
7. Stwarzanie możliwości realizowania przez osoby starzejące się i starsze edukacji przez całe życie (LLL)	<ul style="list-style-type: none"> ■ Wybrane wskaźniki monitorujące
8. Rozwój kadr i infrastruktury społecznej służącej m.in. polityce senioralnej	<ul style="list-style-type: none"> ■ Liczba osób w województwie wykonujących zawody pomocowe związane z zaspokajaniem potrzeb osób starszych ■ Wybrane wskaźniki monitorujące

Tabela 37. Wskaźniki kontekstowe w ewaluacji Wojewódzkiego Programu Polityki Senioralnej.

Dziedzina	Wskaźniki dla województwa
Ludność	<ul style="list-style-type: none"> ■ Liczba i odsetek osób w wieku 50 lat i więcej należących do subpopulacji wyróżnionych wg wieku – 2017 r. i 2021 r. ■ Liczba i odsetek osób w wieku 50 lat i więcej należących do subpopulacji wyróżnionych wg miejsca zamieszkania (wsie, miasta różnej wielkości)- 2017 r. i 2021 r. ■ Wskaźnik feminizacji populacji w wieku 50 lat i więcej należących do subpopulacji wyróżnionych wg wieku – 2017 r. i 2021 r. ■ Wskaźnik starości dla województwa i wg powiatów – 2017 r. i 2021 r. ■ Indeks starości dla województwa i wg powiatów – 2017 r. i 2021 r.
Finanse JST	<ul style="list-style-type: none"> ■ Dochody gmin na 1 mieszkańca (w mln) – 2017 r. i 2021 r. ■ Struktura wydatków gmin – 2017 r. i 2021 r. ■ Dochody miast na prawach powiatu na 1 mieszkańca (w mln) – 2017 r. i 2021 r. ■ Struktura wydatków miast na prawach powiatu – 2017 r. i 2021 r. ■ Dochody powiatów na 1 mieszkańca (w mln) – 2017 r. i 2021 r. ■ Struktura wydatków powiatów – 2017 r. i 2021 r. ■ Dochody województwa na 1 mieszkańca (w mln) – 2017 r. i 2021 r. ■ Struktura wydatków województwa – 2017 r. i 2021 r.

Dziedzina	Wskaźniki dla województwa
Gospodarka i warunki życia	<ul style="list-style-type: none"> ■ Liczba podmiotów w gospodarce narodowej w rejestrze REGON – 2017 r. i 2021 r. ■ Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca – 2017 r. i 2021 r. ■ Nominalne dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych na 1 mieszkańca – 2017 r. i 2021 r. ■ Wskaźnik zatrudnienia w populacji 18 lat i więcej – 2017 r. i 2021 r. ■ Przeciętna emerytura i renta z ZUS i KRUS – 2017 r. i 2021 r.
Spółeczeństwo informacyjne	<ul style="list-style-type: none"> ■ Cele wykorzystania Internetu w przedsiębiorstwach (w % przedsiębiorstw) – 2017 r. i 2021 r.

LITERATURA I ŹRÓDŁA

1. Literatura naukowa i ekspertyzy

1. Bień Barbara, Geriatria w Polsce a.d. 2018, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Geriatria%20w%20Polsce%202018_prof.%20Bien.pdf, [dostęp 02.12.2018]
2. Błędowski Piotr, Szweda-Lewandowska Zofia, Polityka wobec starości i starzenia się w Polsce w latach 2015–2035. Aspekty teoretyczne i praktyczne, IPISS, Warszawa 2016.
3. Czapiński Janusz, Błędowski Piotr, Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2013, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014.
4. Golinowska Stanisława (red.), Promocja zdrowia dla osób starszych. Podręcznik dla promotorów zdrowia, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2017.
5. Kostka Tomasz, Stan opieki geriatrycznej w Polsce – czerwiec 2018, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Stan%20geriatrii%20w%20Polsce%20czerwiec%202018_prof.%20Kostka%20.pdf [dostęp 02.12.2018]
6. Mossakowska Małgorzata, Więcek Andrzej, Błędowski Piotr (red.), Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce, Termedia, Poznań 2012.
7. Senior w świecie finansów. Poradnik klienta usług finansowych (praca zbiorowa), Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa 2015.
8. Szatur-Jaworska Barbara (red.), Ewaluacja w służbach społecznych, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2010.
9. Szatur-Jaworska Barbara (red.), Strategie działania w starzejącym się społeczeństwie. Tezy i rekomendacje, „Biuletyn Rzecznika Prawa Obywatelskich”, 2012, nr 9, seria: „Źródła”.
10. Szatur-Jaworska Barbara, Błędowski Piotr (red.), System wsparcia osób starszych w środowisku zamieszkania. Przegląd sytuacji, propozycja modelu, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2016.
11. Szatur-Jaworska Barbara, Polska polityka społeczna wobec starzenia się ludności w latach 1971-2013, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2016.
12. Szczudlik Andrzej (red.), Sytuacja osób chorych na chorobę Alzheimera w Polsce. Raport Rzecznika Praw Obywatelskich, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2016.
13. Wysocki Marek, Przestrzeń publiczna przyjazna seniorom. Poradnik Rzecznika Praw Obywatelskich, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2015.

2. Akty prawne i dokumenty urzędowe

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 1990, nr 16, poz. 95 z późniejszymi zmianami.
2. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz. U. 1998, nr 91, poz. 576 z późniejszymi zmianami.

3. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz. U. 1998, nr 91, poz. 578 z późniejszymi zmianami.
4. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych, Dz.U. 2015 poz. 1705.
5. Uchwała Nr 237 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020, M.P. 2014 poz. 52.
6. Uchwała Nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020, M.P. 2014 poz. 118.
7. Uchwała nr 157 Rady Ministrów z dnia 20 grudnia 2016 r. zmieniająca uchwałę w sprawie ustanowienia programu wieloletniego "Senior-WIGOR" na lata 2015-2020, M.P. 2016, poz. 1254.
8. Uchwała nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), M.P. 2017, poz. 260.
9. Uchwała Nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO – UCZESTNICTWO – SOLIDARNOŚĆ, M.P. 2018 poz. 1169.
10. Uchwała 2079/304/17 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 27 grudnia 2017 r. w sprawie Wojewódzkiego Programu Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych i Przeciwdziałania Ich Wykluczeniu Społecznemu oraz Pomocy w Realizacji Zadań na Rzecz Zatrudniania Osób Niepełnosprawnych w Województwie Mazowieckim na lata 2017 – 2021.
11. Regionalny Plan Działań na rzecz Zatrudnienia na rok 2018 dla województwa mazowieckiego, załącznik do Uchwały 353/321/18 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 06 marca 2018 r. w sprawie przyjęcia do realizacji „Regionalnego Planu Działań na rzecz Zatrudnienia na rok 2018 dla województwa mazowieckiego”.
12. Kierunki Działań w zakresie Polityki Zdrowotnej Województwa Mazowieckiego na lata 2018-2021, załącznik do Uchwały nr 528/329/18 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 10 kwietnia 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu pn.: „Krajowy Plan Działań na rzecz Zatrudnienia na rok 2018”.
13. Uchwała 1381/369/18 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 28 sierpnia 2018 r. w sprawie Wojewódzkiego Programu Pomocy i Oparcia Społecznego dla Osób z Zaburzeniami Psychicznymi na lata 2018-2022.
14. Uchwała 1631/381/18 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 15 października 2018 r. w sprawie Mazowieckiego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2018 – 2021.
15. Uchwała 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 r. w sprawie Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku
16. Uchwała Nr 218/14. Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 3 listopada 2014 r. w sprawie przyjęcia „Strategii Polityki Społecznej Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020”.

17. Program rządowy Dostępność Plus 2018-2025, https://www.miir.gov.pl/media/53301/Program_Dostepnosc_Plus.pdf, [dostęp 10.12.2018]

3. Opracowania statystyczne

1. 21 i 22 stycznia Dzień Babci i Dzień Dziadka, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2018.
2. Atlas Statystyczny Województwa Mazowieckiego, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2018.
3. Prognoza ludności dla województwa mazowieckiego na lata 2014-2050, Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Warszawa 2015.
4. Rocznik Demograficzny 2018, GUS, Warszawa 2018.
5. Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050, GUS, Warszawa 2014.
6. Środowiskowe Domy Samopomocy. Informator Mazowiecki, http://www.mcps.com.pl/images/informator._%C5%9ADS_Mazowsze_pdf.pdf [dostęp 5.12.2018]
7. Zakłady stacjonarne pomocy społecznej w 2017 roku, GUS, Warszawa 2018.

4. Strony i portale internetowe

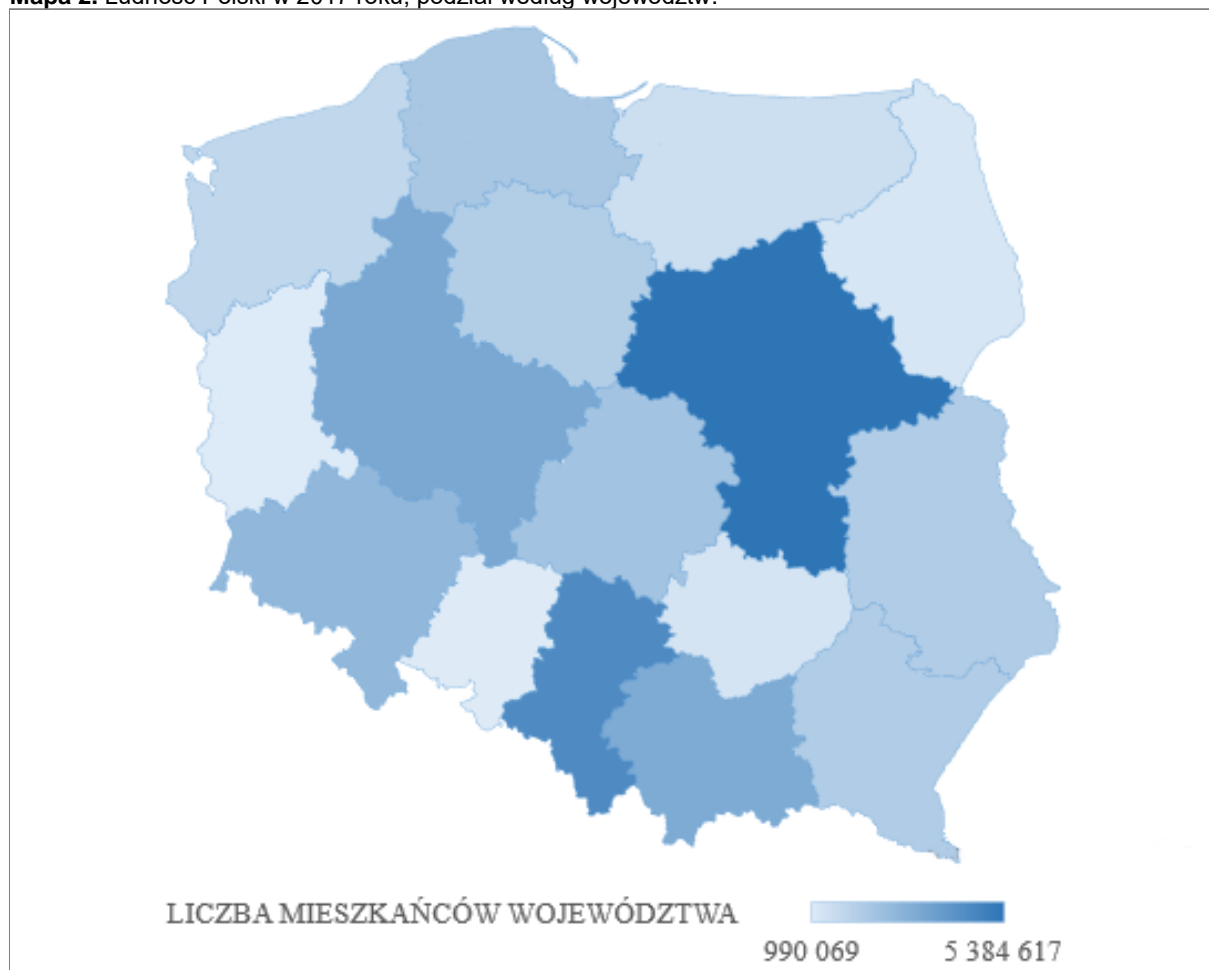
1. Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, <http://dzialajlokalnie.pl/> [dostęp 10.12.2018]
2. Alleanza italiana per l'invecchiamento attivo, <http://www.happyageing.it> [dostęp 10.12.2018]
3. Dom Sąsiedzki „Szumowizna”, <http://www.szumowizna.waw.pl/>; [dostęp 10.12.2018]
4. Elbląska Spółdzielnia Mieszkaniowa, http://www.esmsielanka.elblag.pl/53.bank_ofert_zamiany_mieszkan; [dostęp 10.12.2018]
5. Emploiretraite.ca, <https://emploiretraite.ca> [dostęp 10.12.2018]
6. EPALE, <https://ec.europa.eu/epale/pl/blog/dobre-praktyki-w-obszarze-zarzadzania-wiekciem-czyli-czego-mozna-nauczyc-sie-od-innych> [dostęp 10.12.2018]
7. Forum Odpowiedzialnego Biznesu.
8. <http://odpowiedzialnybiznes.pl/karta-roznorodnoscisygnatariusze-karty>; [dostęp 10.12.2018]
9. Kongres Srebrnej Gospodarki, <https://www.malopolska.pl/dla-mieszkanca/zdrowie-i-polityka-spoeczna/senior/kongres-srebrnej-gospodarki> [dostęp 10.12.2018]
10. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie, <http://www.opieka.kpodr.pl/pl/front/>; [dostęp 10.12.2018]
11. Łódzka Baza lokali mieszkalnych, <http://www.zamianymieszkan.lodz.pl/>; [dostęp 10.12.2018]
12. Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Gdyni, www.mopsgdynia.pl; [dostęp 10.12.2018]
13. Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Siemianowicach, <http://www.mops.siemianowice.pl/wp/akcja-pomocy-sasiedzkiej-opis/osoby-pragnace-pomoc>; [dostęp 10.12.2018]
14. Oficjalny portal województwa małopolskiego zarządzany przez Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, www.malopolska.pl/dla-mieszkanca/zdrowie-i-polityka-spoeczna/senior/kongres-srebrnej-gospodarki; [dostęp 10.12.2018]
15. Program Pomocy Mieszkaniowej, http://www.potrzebnydom.stargard.pl/dokumenty/programy/niesami/1_opis_programu%20_nie_sami.pdf; [dostęp 10.12.2018]

16. Rynek seniora, http://www.rynekseniora.pl/rynek_opieki/105/warminsko_mazurskie_w_20_gminach_ruszy_teleopieka_nad_osobami_starszymi,9673.html; [dostęp 10.12.2018]
17. Strona Gdyńskich Seniorów, www.seniorplus.gdynia.pl; [dostęp 10.12.2018]
18. Strona internetowa Gdańskich Nieruchomości, <https://www.nieruchomoscigda.pl/nieruchomosci/zamiana-mieszkan>; [dostęp 10.12.2018]
19. Strona internetowa Gdańskiego Urzędu Pracy, https://www.gup.gdansk.pl/formy_aktywizacji/aktualnosci_komunikaty_ogloszenia/idn:924.html; [dostęp 10.12.2018]
20. Strona internetowa Urzędu Gminy Wołomin, <https://wolomin.org/kontynuujemy-projekt-remont-dla-seniora/remont-dla-seniora-z-telefonem>; [dostęp 10.12.2018]
21. Strona internetowa Urzędu Miasta Gdańska, <https://www.gdansk.pl>; [dostęp 10.12.2018]
22. Strona internetowa Urzędu Miasta Lublina, <https://lublin.eu/mieszkanicy/seniorzy/konkurs-miejsca-przyjazne-seniorom/edycja-2018/>; [dostęp 10.12.2018]
23. Strona internetowa Urzędu Miasta Słupska, <http://www.slupsk.pl/temat/seniorzy/miejsca-przyjazne-seniorom/>; [dostęp 10.12.2018]
24. Strona internetowa Miejskiej Biblioteki Publicznej w Słupsku, www.biblioteka.slupsk.pl; [dostęp 10.12.2018]
25. Strona internetowa Rzecznika Praw Obywatelskich, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/zlota-księga-dobrych-praktyk-na-rzecz-społecznego-uczestnictwa-osób-starszych-2>; [dostęp 10.12.2018]
26. Strona internetowa Systemów Informacji Geograficznej, <https://gis-support.pl/co-to-jest-gis/>; [dostęp 10.12.2018]
27. Strona internetowa Szczecińskiego Towarzystwa Budownictwa Społecznego, <http://www.stbs.pl/index.php/component/content/article/153-programy-spoeczne/dom-dla-seniora/355-dom-dla-seniora.html?Itemid=437>; [dostęp 10.12.2018]
28. Strona internetowa Urzędu Miasta Gdyni, <https://www.gdynia.pl/co-nowego,2774/gdynskie-spacery-i-mapy-sentymentalne-na-wage-zlota,460499>; [dostęp 10.12.2018]
29. Strona internetowa Urzędu m.st. Warszawy, www.senioralna.um.warszawa.pl/camnowolipie; [dostęp 10.12.2018]
30. Strona internetowa Zakładu Gospodarki Mieszkaniowej, <https://www.zgm.gorzow.pl/>; [dostęp 10.12.2018]
31. System Dokumenty Zastrzeżone, <http://dokumentyzastrzezone.pl/2017/12/04/seniorze-nie-daj-sie> [dostęp 10.12.2018]
32. Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, <http://seniorzywakcji.pl/o-konkursie/> [dostęp 10.12.2018]
33. Urząd m.st. Warszawy, <http://www.senioralna.um.warszawa.pl/> [dostęp 10.12.2018]
34. Urząd Statystyczny w Warszawie, <http://warszawa.stat.gov.pl/opracowania-biezace/informacje-okolicznosciowe/inne-/proces-starzenia-sie-ludnosci,63,1.html>; [dostęp 07.12.2018];
35. Wrocławskie Centrum Seniora, <http://www.seniorzy.wroclaw.pl/dla-partnerow>; [dostęp 10.12.2018]

36. Wrocławskie Centrum Seniora, www.seniorzy.wroclaw.pl; [dostęp 10.12.2018]
37. Zarządzanie wiekiem - przykłady dobrych praktyk, Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym w Warszawie, 2014, <http://www.igrp.com.pl/downloads/aktywizacja5.pdf>; [dostęp 10.12.2018]
38. Złota Księga Dobrych Praktyk na rzecz Społecznego Uczestnictwa Osób Starszych, <https://www.zlotaksiega.rpo.gov.pl> [dostęp 10.12.2018]

ANEKS STATYSTYCZNY

Mapa 2. Ludność Polski w 2017 roku, podział według województw.

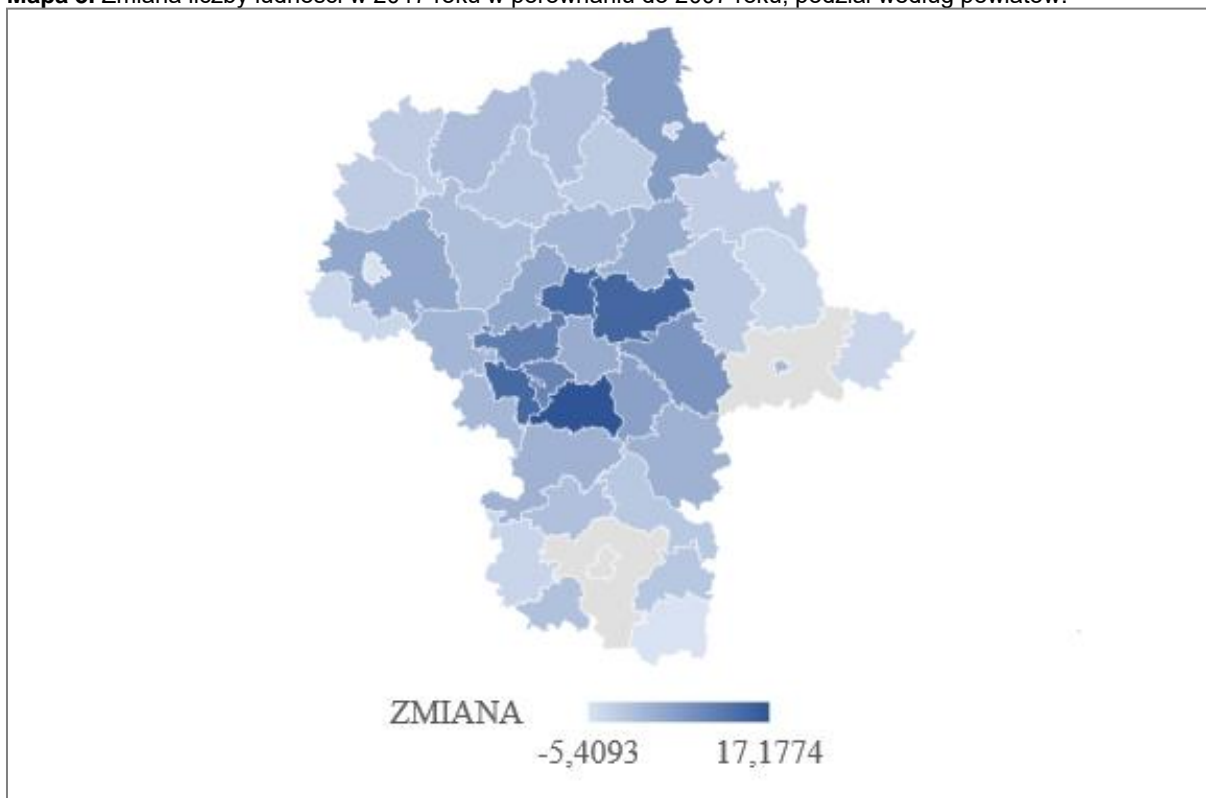
Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie danych GUS [dostęp 19.11.2018].

Tabela 38. Ludność Polski w 2017 roku według województw.

Województwo	Liczba ludności
Dolnośląskie	2 902 547
Kujawsko-pomorskie	2 082 944
Lubelskie	2 126 317
Lubuskie	1 016 832
Łódzkie	2 476 315
Małopolskie	3 391 380
Mazowieckie	5 384 617
Opolskie	990 069
Podkarpackie	2 129 138
Podlaskie	1 184 548
Pomorskie	2 324 251
Śląskie	4 548 180
Świętokrzyskie	1 247 732
Warmińsko-mazurskie	1 433 945
Wielkopolskie	3 489 210
Zachodniopomorskie	1 705 533

Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie danych GUS [dostęp 19.11.2018].

Mapa 3. Zmiana liczby ludności w 2017 roku w porównaniu do 2007 roku, podział według powiatów.

Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 22.11.2018].

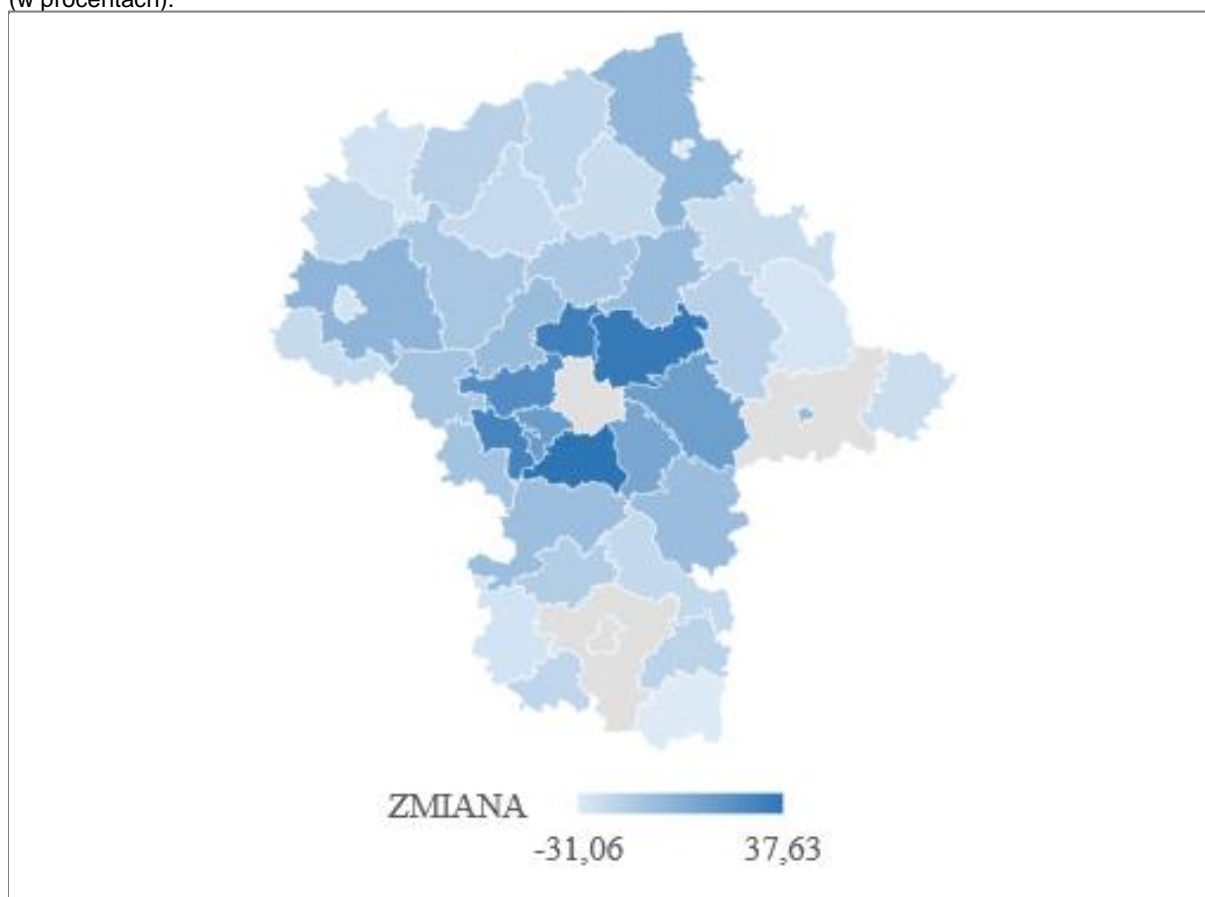
Tabela 39. Zmiana liczby ludności w 2017 roku w porównaniu do 2007 roku, podział według powiatów (w procentach).

Powiat	Zmiana procentowa
białobrzeski	0,0626
ciechanowski	-0,6935
garwoliński	2,3472
gostyniński	-3,3611
grodziski	13,9132
grójecki	2,1509
kozienicki	-1,2092
legionowski	13,8615
lipski	-5,4093
łosicki	-3,536
m. Ostrołęka	-3,6273
m. Płock	-5,1173
m. Radom	-4,7962
m. Siedlce	0,9195
m. Warszawa	3,2863
makowski	-1,5577
miński	6,8731
mławski	0,5997
nowodworski	4,048
ostrołęcki	5,6418
ostrowski	-2,0891
otwocki	5,0214

Powiat	Zmiana procentowa
piaseczyński	17,1774
płocki	4,0072
płoński	0,3411
pruszkowski	9,5187
przasnyski	0,1948
przysuski	-3,2102
pułtuski	1,5878
radomski	3,9538
siedlecki	1,0073
sierpecki	-1,7866
sochaczewski	1,7388
sokołowski	-3,3148
szydłowiecki	-0,1452
warszawski zachodni	10,7027
węgrowski	-1,3577
wołomiński	14,3598
wyszkowski	2,7722
zwoleński	-1,1173
żuromiński	-1,7981
żyrardowski	1,4976

Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 22.11.2018].

Mapa 4. Zmiana liczby ludności w 2050 roku w porównaniu do 2017 roku, podział według powiatów (w procentach).

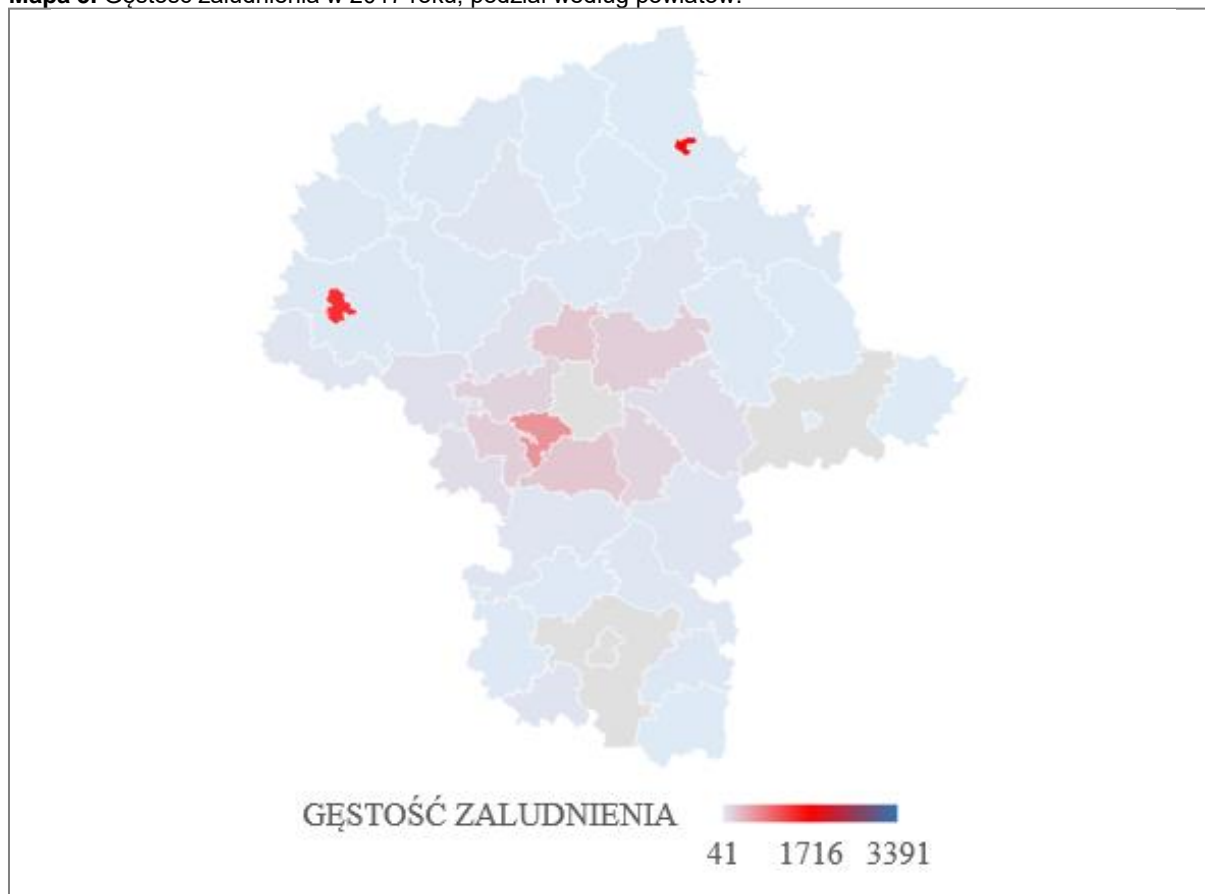
Źródło: opracowanie własne, na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 20.11.2018].

Tabela 40. Zmiana liczby ludności w 2050 roku w porównaniu do 2017 roku, podział według powiatów (w procentach).

Powiat	Zmiana procentowa
białobrzegi	-14,15
ciechanowski	-21,13
garwoliński	-4,78
gostyniński	-22
grodziski	28,25
grójecki	-5,73
kozienicki	-20,58
legionowski	30,6
lipski	-31,06
łosicki	-23,24
m. Ostrołęka	-29,82
m. Płock	-26,14
m. Radom	-27,25
m. Siedlce	-14,83
m. st. Warszawa	0,82
makowski	-22,84
miński	12,61
mławski	-16,14
nowodworski	-4,01
ostrołęcki	-1,18
ostrowski	-22,81
otwocki	8,55
piaseczyński	37,63
płocki	-0,06
płoński	-10,38
pruskowski	14,61
przasnyski	-18,72
przysuski	-26,51
pułtuski	-10,75
radomski	0,17
siedlecki	-3,55
sierpecki	-19,45
sochaczewski	-8,53
sokołowski	-27,55
szydłowiecki	-19,09
warszawski zachodni	22,94
węgrowski	-16,46
wołomiński	34,56
wyszkowski	-4,51
zwoleński	-18,24
żuromiński	-25,93
żyrardowski	-7,59

Źródło: opracowanie własne, na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 20.11.2018].

Mapa 5. Gęstość zaludnienia w 2017 roku, podział według powiatów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 20.11.2018].

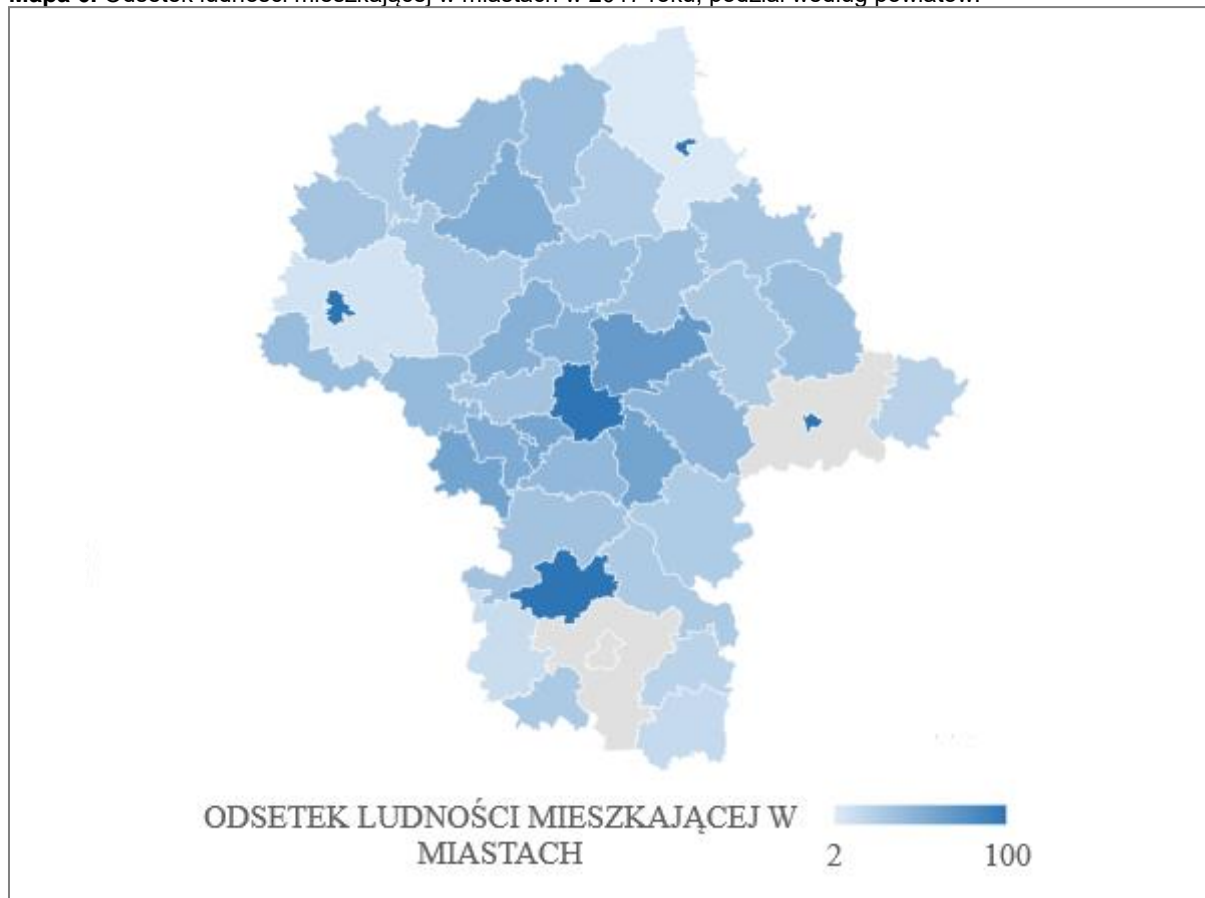
Tabela 41. Gęstość zaludnienia w 2017 roku, podział według powiatów.

Powiat	Gęstość zaludnienia na 1 km ²
białobrzeski	52
ciechanowski	85
garwoliński	85
gostyniński	74
grodziski	250
grójecki	78
kozienicki	67
legionowski	293
lipski	47
łosicki	41
m. Ostrołęka	1828
m. Płock	1378
m. Radom	1923
m. Siedlce	2417
m. st. Warszawa	3391
makowski	43
miński	131
mławski	62
nowodworski	114
ostrołęcki	42
ostrowski	60

Powiat	Gęstość zaludnienia na 1 km ²
otwocki	200
piaseczyński	289
płocki	62
płoński	64
pruszkowski	656
przasnyski	44
przysuski	53
pułtuski	63
radomski	99
siedlecki	51
sierpecki	62
sochaczewski	116
sokołowski	49
sztyrlowiecki	89
warszawski zachodni	214
węgrowski	55
wołomiński	250
wyszkowski	84
zwoleński	64
żuromiński	49
żyrardowski	143

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 20.11.2018].

Mapa 6. Odsetek ludności mieszkającej w miastach w 2017 roku, podział według powiatów.

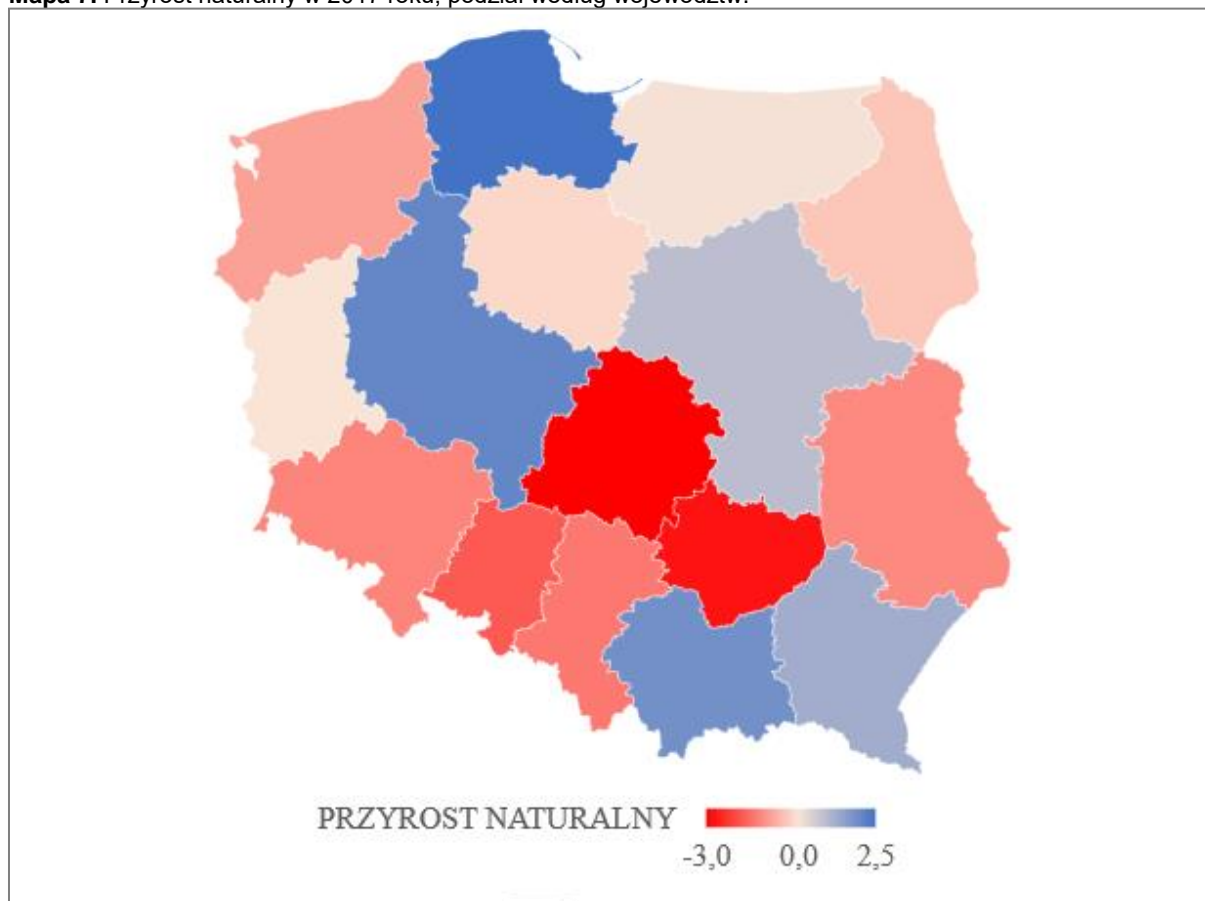
Źródło: opracowanie własne, na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 20.11.2018].

Tabela 42. Odsetek ludności mieszkającej w miastach w 2017 roku, podział według powiatów.

Powiat	Odsetek ludności mieszkającej w miastach
białobrzeski	24
ciechanowski	53
garwoliński	28
gostyniński	41
grodziski	55
grójecki	35
kozienicki	29
legionowski	51
lipski	16
łosicki	23
m. Ostrołęka	100
m. Płock	100
m. Radom	100
m. Siedlce	100
m. st. Warszawa	100
makowski	28
miński	46
mławski	43
nowodworski	50
ostrołęcki	4
ostrowski	34
otwocki	61
piaseczyński	44
płocki	9
płoński	30
pruszkowski	60
przasnyski	38
przysuski	14
pułtuski	38
radomski	18
siedlecki	2
sierpecki	35
sochaczewski	43
sokołowski	39
sztytowiecki	30
warszawski zachodni	35
węgrowski	29
wołomiński	69
wyszkowski	36
zwoleński	21
żuromiński	28
żyrardowski	61

Źródło: opracowanie własne, na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 20.11.2018].

Mapa 7. Przyrost naturalny w 2017 roku, podział według województw.

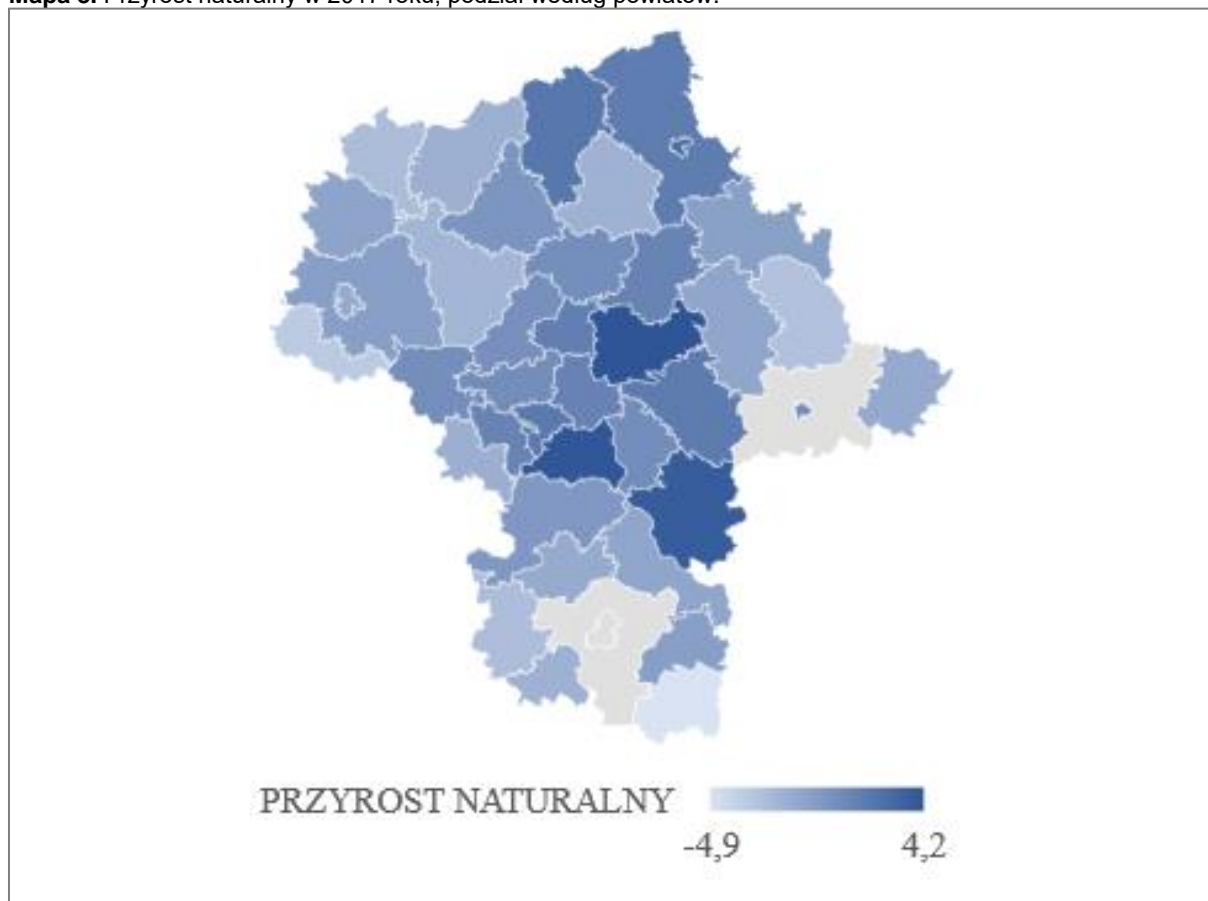

Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 21.11.2018].

Tabela 43. Przyrost naturalny w 2017 roku, podział według województw.

Województwo	Przyrost naturalny
Dolnośląskie	-1,3
Kujawsko-pomorskie	-0,2
Lubelskie	-1,2
Lubuskie	0,0
Łódzkie	-3,0
Małopolskie	1,9
Mazowieckie	0,9
Opolskie	-1,8
Podkarpackie	1,2
Podlaskie	-0,4
Polska	0,0
Pomorskie	2,5
Śląskie	-1,4
Świętokrzyskie	-2,7
Warmińsko-mazurskie	0,1
Wielkopolskie	2,1
Zachodniopomorskie	-0,9

Mapa 8. Przyrost naturalny w 2017 roku, podział według powiatów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 22.11.2018].

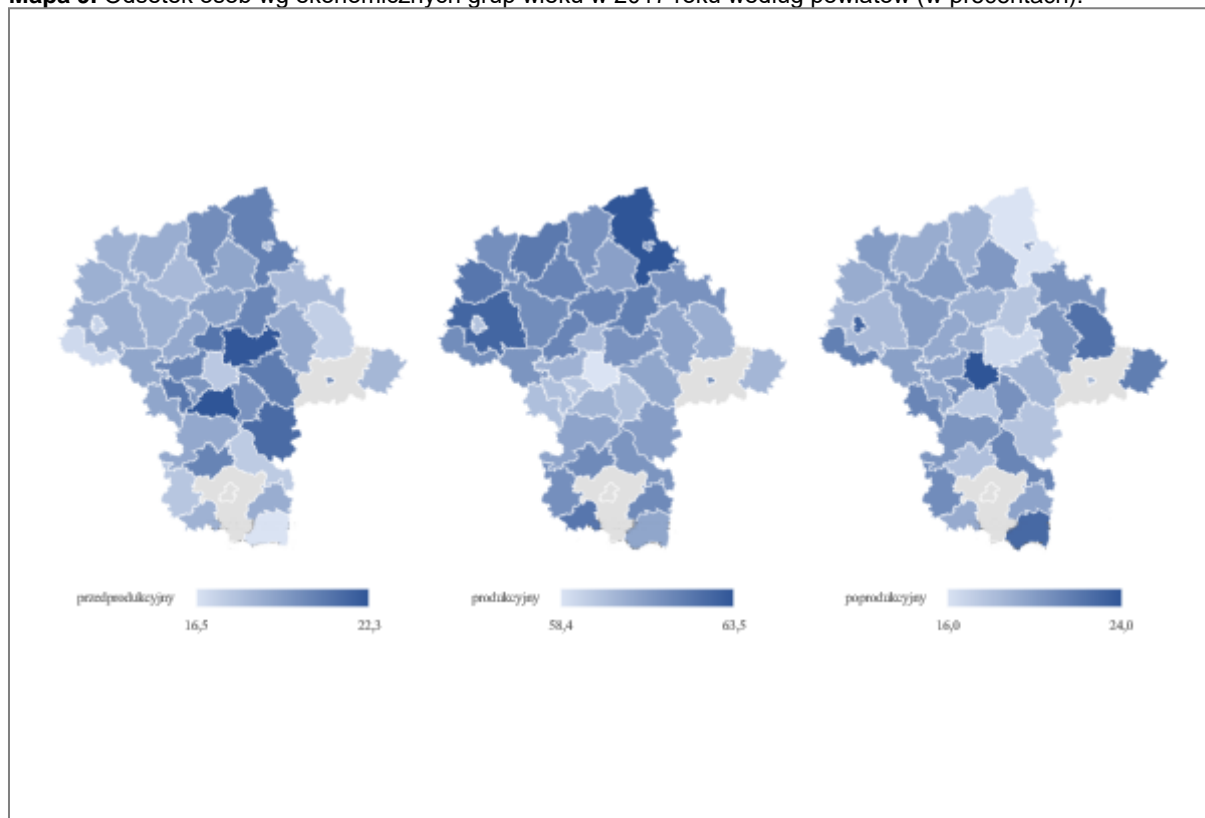
Tabela 44. Przyrost naturalny w 2017 roku, podział według powiatów.

Powiat	Przyrost naturalny
białobrzeski	1,8
ciechanowski	0,1
garwoliński	3,7
gostyniński	-3,3
grodziski	1,2
grójecki	-0,1
kozienicki	-1
legionowski	1,5
lipski	-4,9
łosicki	-1,2
m. Ostrołęka	3
m. Płock	-1,2
m. Radom	-1,3
m. Siedlce	3,7
m. Warszawa	1,2
makowski	-1,7
miński	1,7
mławski	-1,6
nowodworski	0,4
ostrołęcki	1,6

Powiat	Przyrost naturalny
ostrowski	-0,6
otwocki	0,6
piaseczyński	4,1
płocki	-0,5
płoński	-2
pruszkowski	1,9
przasnyski	2
przysuski	-2,5
pułtuski	0,5
radomski	1,6
siedlecki	0,6
sierpecki	-0,8
sochaczewski	0,5
sokołowski	-2,8
szydłowiecki	-1,7
warszawski zachodni	0,6
węgrowski	-1
wołomiński	4,2
wyszkowski	1,2
zwoleński	-0,5
żuromiński	-2,4
żyrardowski	-1,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 22.11.2018].

Mapa 9. Odsetek osób wg ekonomicznych grup wieku w 2017 roku według powiatów (w procentach).

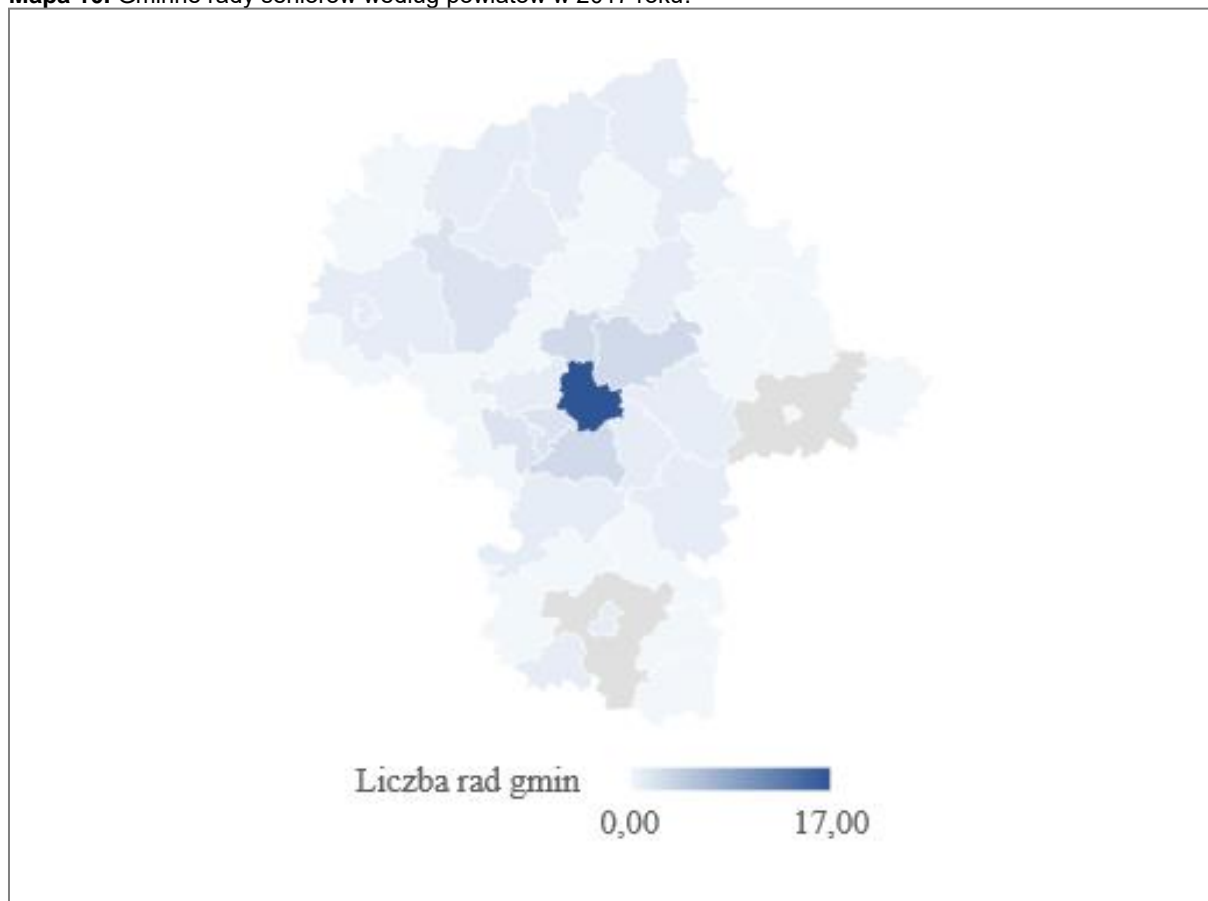
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 23.11.2018].

Tabela 45. Odsetek osób wg ekonomicznych grup wieku w 2017 roku według powiatów (w procentach).

Powiat	Wiek przedprodukcyjny	Wiek produkcyjny	Wiek poprodukcyjny
białobrzecki	20,4	61,6	18
ciechanowski	18,2	61,8	20
garwoliński	21,4	60,9	17,8
gostyniński	16,9	61,5	21,6
grodziski	20,9	59,7	19,5
grójecki	18,9	60,7	20,4
kozienicki	17,5	61,2	21,3
legionowski	21	59,9	19,1
lipski	16,5	60,6	22,9
łosicki	18,3	60	21,7
m. Ostrołęka	18,3	61,1	20,6
m. Płock	17,2	59,6	23,2
m. Radom	17,3	60,3	22,4
m. Siedlce	19,9	59,3	20,8
m. Warszawa	17,6	58,4	24
makowski	19	60,8	20,2
miński	20,7	60,6	18,7
mławski	18,7	62,2	19,1
nowodworski	18,9	61,8	19,3
ostrołęcki	20,5	63,5	16
ostrowski	18,2	61,3	20,5
otwocki	19,8	59,6	20,6
piaseczyński	22,3	60,1	17,6
płocki	18,7	62,9	18,4
płoński	18,6	61,5	19,9
pruszkowski	19,7	59,4	20,9
przasnyski	20	61,3	18,7
przysuski	17,7	61,4	20,9
pułtuski	19,2	61,8	18,9
radomski	20,3	62,5	17,2
siedlecki	20	61,5	18,6
sierpecki	18,6	62,3	19,1
sochaczewski	19	61,2	19,8
sokołowski	17,3	60,3	22,4
sztybowiecki	18,5	62,3	19,2
warszawski zachodni	20,3	60,2	19,6
węgrowski	18,9	60,7	20,4
wołomiński	22,2	61,3	16,5
wyszkowski	20,3	62	17,7
zwoleński	18,7	61,6	19,6
żuromiński	18,5	61,4	20
żyrardowski	19	59,7	21,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS, [dostęp 23.11.2018].

Mapa 10. Gminne rady seniorów według powiatów w 2017 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych na stronie Mazowieckiego Centrum Polityki Społecznej, <http://seniorzy.mcps.com.pl/rs>, [dostęp 24.11.2018].

Tabela 46. Gminne rady seniorów według powiatów w 2017 roku.

Powiat	Liczba rad gminnych
białobrzeski	0
ciechanowski	1
garwoliński	1
gostyniński	0
grodziski	2
grójecki	1
kozienicki	0
legionowski	3
lipski	0
łosicki	0
m. Ostrołęka	0
m. Płock	1
m. Radom	1
m. Siedlce	0
m. st. Warszawa	17
makowski	0
miński	1
mławski	1
nowodworski	0

Powiat	Liczba rad gminnych
ostrolęcki	1
ostrowski	0
otwocki	1
piaseczyński	3
płocki	1
płoński	2
pruszkowski	2
przasnyski	1
przysuski	0
pułtuski	0
radomski	0
Siedlecki	2
sierpecki	0
sochaczewski	0
sokołowski	0
sztytowiecki	1
warszawski zachodni	1
węgrowski	0
wołomiński	3
wyszkowski	1
zwoleński	0
żuromiński	0
żyrardowski	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych na stronie Mazowieckiego Centrum Polityki Społecznej, <http://seniorzy.mcps.com.pl/rs>, [dostęp 24.11.2018].

Mapa 11. Uniwersytety Trzeciego Wieku na Mazowszu w 2017 roku, podział według powiatów.

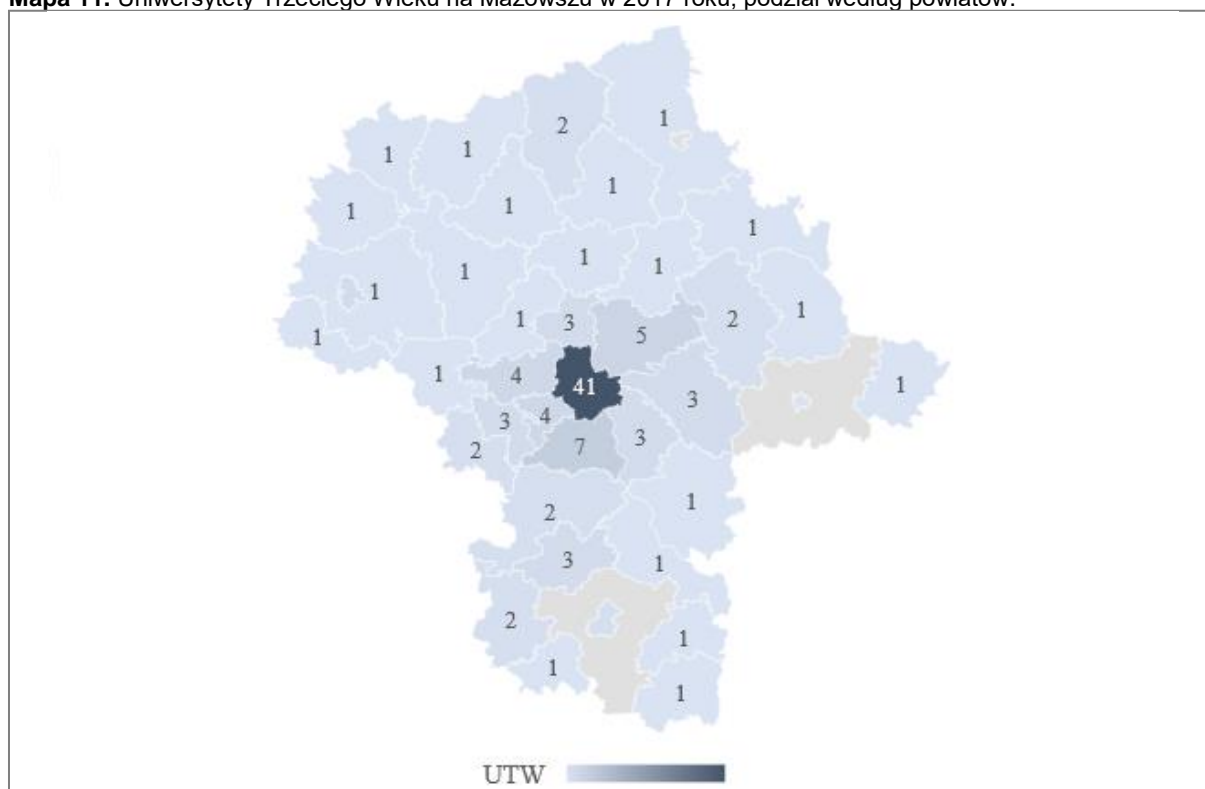

Tabela 47. Uniwersytety Trzeciego Wieku na Mazowszu w 2017 roku, podział według powiatów.

Powiat	Liczba UTW
ciechanowski	1
garwoliński	1
gostyniński	1
grodziski	3
grójecki	2
kozienicki	1
legionowski	3
lipski	1
łosicki	1
m. Ostrołęka	1
m. Płock	3
m. Radom	2
m. Siedlce	1
m. Warszawa	41
makowski	1
miński	3
mławski	1
nowodworski	1
ostrołęcki	0
ostrowski	1
otwocki	3
piaseczyński	7
płocki	1
płoński	1
pruszkowski	4
przasnyski	2
przysuski	2
pułtuski	1
radomski	3
siedlecki	3
sierpecki	1
sochaczewski	1
sokołowski	1
sztydlowiecki	1
warszawski zachodni	4
węgrowski	2
wołomiński	5
wyszkowski	1
zwoleński	1
żuromiński	1
żyrardowski	2

Źródło: opracowanie własne (KW-S) na podstawie informacji zawartych na stronie Mazowieckiego Centrum Polityki Społecznej, <http://seniorzy.mcps.com.pl/utw>, [dostęp 24.11.2018].

Tabela 48. Współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku 50+ w 2017 roku, według województw i miejsca zamieszkania (w procentach) oraz dla Polski.

Województwo	Ogółem	Miasto	Wieś
Dolnośląskie	33,7	32,9	35,9
Kujawsko-pomorskie	33,1	32,2	34,7
Lubelskie	34,2	34,3	33,8
Lubuskie	34,2	34,2	35,0
Łódzkie	34,9	34,3	36,1
Małopolskie	34,4	34,5	34,6
Mazowieckie	37,6	37,9	37,0
Opolskie	35,0	35,7	34,0
Podkarpackie	35,9	35,8	36,3
Podlaskie	34,7	37,8	29,7
Pomorskie	36,9	35,9	39,2
Śląskie	29,6	29,9	28,7
Świętokrzyskie	34,8	33,0	36,4
Warmińsko-mazurskie	33,7	33,4	34,2
Wielkopolskie	35,5	34,7	36,8
Zachodniopomorskie	32,9	33,0	31,8
Polska	34,4	34,1	34,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS, dostęp [1.12.2018]